Elke Brems, Marnix Beyen, Ariane Bazan,
Olivier Luminet, Valérie Rosoux (red.)

Dialogen over België

Herinneringen, beelden, opvattingen

UNIVERSITAIRE PERS LEUVEN

Dialogen over België
Herinneringen, beelden, opvattingen

Dialogen over België

Herinneringen, beelden, opvattingen

onder redactie van

Elke Brems, Marnix Beyen, Ariane Bazan, Olivier Luminet, Valérie Rosoux

Universitaire Pers Leuven

Uitgegeven met de steun van KU Leuven Fonds voor Fair Open Access

2020 Universitaire Pers Leuven / Leuven University Press /
Presses Universitaires de Louvain.
Minderbroedersstraat 4, B-3000 Leuven (Belgium).

ISBN 978 94 6270 245 5 (Paperback)
ISBN 978 94 6166 348 1 (e-PDF)
ISBN 978 94 6166 349 8 (e-PUB)
https://doi.org/10.11116/9789461663481
WD/2020/1869/58
NUR: 688

Boekverzorging: Friedemann Vervoort
Ontwerp omslag: Anton Lecock
Illustratie omslag: iStock.com/Jayesh

Inhoud

Voorwoord

Olivier LUMINET

Senator Hassan Boussetta, die ook onderzoeker in de politieke wetenschappen is, had me uitgenodigd om tijdens de laatste parlementaire zitting voor de federale verkiezingen van mei 2014 het boek *België-Belgique. Eén staat, twee collectieve geheugens?* te komen voorstellen. Na de boekvoorstelling troonde hij me mee naar de cafetaria van de Senaat. Een aantal senatoren namen er een pauze tussen de debatten en de laatste stemmingen. Bij toeval belandde ik naast de intussen overleden Brusselse PS-politicus Philippe Moureaux. Zo had ik de kans om een open gesprek zonder taboes met hem te hebben, en dat op een voor hem heel bijzondere dag.

Het was immers de laatste dag van zijn actieve politieke leven. Toen hij vernam met welk onderzoek we bezig waren, deed hij me al gauw enkele ontboezemingen over opmerkelijke ontmoetingen uit zijn politieke verleden. Vermoedelijk voelde hij zich aan de vooravond van zijn pensioen vrijer om te spreken. Hij sprak me meer bepaald over zijn openhartige, maar vriendschappelijke discussies met Hugo Schiltz, de gewezen voorzitter van de Vlaams-nationale partij Volksunie, toen ze samen in de federale regering zaten. Hun gesprekken vonden plaats gedurende voetbalwedstrijden, die de meeste regeringsleden rechtstreeks wilden volgen. Hun gedeelde gebrek aan interesse voor het voetbal bracht hen samen en maakte dat ze gingen discussiëren over conflicterende interpretaties van het Belgische verleden. De inhoud van hun gedachtenwisselingen wordt deels opgeroepen in het gesprek met Herman van Rompuy in dit boek.

Vanaf het begin was ik getroffen door Moureaux' vaststelling van de hoge mate aan wederzijds onbegrip tussen de taalgemeenschappen met betrekking tot sommige gebeurtenissen uit het verleden. Die vaststelling hadden we immers ook in onze onderzoeksgroep gemaakt. Hij weidde in het bijzonder uit over de collaboratie en de implicaties daarvan voor het leven in België gedurende de decennia die op de Tweede Wereldoorlog volgden. Hugo Schiltz had hem de ogen geopend voor de complexe realiteit die heel wat Vlamingen tot verschillende vormen van collaboratie met de Nazi's had gedreven en voor de politieke, maar ook psychologische repercussies van de naoorlogse repressie. Philippe Moureaux sprak me over zijn persoonlijke gevoeligheid voor de behandeling van sommige collaboratiedossiers, meer bepaald toen hij minister van Justitie was, en over de onmogelijkheid om hier op een serene manier over te discussiëren binnen zijn partij.

De thematiek van de collaboratie en de bestraffing daarvan, zo vertrouwde hij me toe, is een onderwerp dat niet kan worden aangesneden (*inabordable*) in discussies tussen Franstaligen en Vlamingen. Dat woord *inabordable* is in mijn herinnering blijven hangen in de dagen en weken die op onze ontmoeting volgden. Het werd mijn droom om soortgelijke situaties te creëren als die van de privégesprekken tussen Moureaux en Schiltz, maar nu met de bedoeling om de inhoud ervan publiek te maken en op die manier meer wederzijds begrip tot stand te brengen voor de standpunten van verschillende Belgische actoren in verband met het collectieve geheugen van dit land.

Aangezien Hugo Schiltz helaas in 2006 overleed, kon de discussie tussen hen beiden niet worden hernomen. Ik bleef echter ervan overtuigd dat dit project op de sporen moest worden gezet, aangezien in het woord *inabordable* de echo weergalmde van verschillende discussies die we voordien in onze onderzoeksgroep al hadden gevoerd over de vaak uiteenlopende collectieve herinneringen met betrekking tot het Belgische verleden. Bovendien was ik me ervan bewust dat we de laatste jaren beleefden waarin kinderen van mensen die een actieve rol hadden gespeeld tijdens de

Tweede Wereldoorlog nog in dialoog met elkaar konden treden en gesprekspartners konden ontmoeten die een substantieel andere visie op het verleden hebben. Een van de leidende ideeën was dat een dialoog tussen de afstammelingen van deze actoren en hun families een manier kan zijn om een niet-wraakzuchtige en begripsvolle boodschap over te dragen aan hun kinderen en kleinkinderen. Door deze ontmoetingen te organiseren wilden we met andere woorden kansen grijpen die al zo vaak gemist werden in dit complexe land dat ondermijnd wordt door de vrees voor een publiek debat over controversiële onderwerpen. Ons uitgangspunt is dat de verhulling van en de stilte over het verleden zelden gunstige effecten hebben. Zij vormen integendeel vaak een bron van misverstanden. Sinds het begin van onze gemeenschappelijke werkzaamheden is het niet ons doel te komen tot een eengemaakte voorstelling van het verleden, maar veeleer om de verschillende interpretaties van dat verleden voor het voetlicht te brengen. Ook in dit boek is dat het geval. Die uiteenlopende interpretaties hebben te maken met verschillende referentiekaders, die op hun beurt verklaard kunnen worden door zowel lokale als bredere maatschappelijke oorzaken. Zij worden immers vaak op het familiale niveau gevormd, maar maken ook deel uit van de verhoudingen tussen de taalgemeenschappen in dit land.

Om te testen of het zin had deze ontmoetingen te organiseren, stelden we eerst en vooral aan Philippe Moureaux voor om een dialoog te organiseren met een andere markante Belgische politieke figuur. Hij toonde meteen zijn belangstelling voor deze onderneming. Onder de Vlaamse gesprekspartners drong de naam van Herman van Rompuy zich snel op. Diens talrijke politieke verantwoordelijkheden in België garandeerden een brede kijk op de problematiek. Bovendien zou hij enkele maanden later zijn laatste politieke mandaat, als president van de Europese Raad, beëindigen. Zijn afscheid van de actieve politieke wereld bood hem een grotere vrijheid van spreken dan die van andere, nog actieve politieke verantwoordelijken. Toen Valérie Rosoux van de UCLouvain en ikzelf Van Rompuy contacteerden, hapte hij meteen toe. Het project was

geboren. We behielden de gewoonte om het als het *inabordable*-project te bestempelen – naar de cruciale term uit het initiële gesprek met Philippe Moureaux – zelfs al bleek de benaming “Belgische duo’s” meer omvattend te zijn en ruimere mogelijkheden te bieden voor de dialogen die we wilden organiseren over de Belgische herinneringskwesties. Voor de uitwerking van dit project was het ook noodzakelijk andere collega’s te overtuigen van het belang van dit avontuur. Twee Vlaamse collega’s, Elke Brems (KU Leuven) en Marnix Beyen (UAntwerpen) waren meteen enthousiast, net zoals Ariane Bazan (ULB), die zich als tweetalige dochter van een Vlaamse en een Franstalige ouder op het kruispunt tussen de twee grote taal- en cultuurgemeenschappen van het land situeert.

Dankwoord

Aan dit boek hebben heel wat mensen meegewerkt, we zijn hen allemaal erg dankbaar voor de hulp en het advies. In de eerste plaats zijn wij natuurlijk veel dank verschuldigd aan de achttien geïnterviewden in dit boek: voor hun medewerking, hun openheid en hun geduld.

Tijdens de interviews werden we bijgestaan door Miguel Mangelinckx (1966-2017), Myrthel Van Etterbeeck en Marlène Mélon, die foto's namen en de logistiek verzorgden. Voor de transcriptie van de interviews konden we rekenen op Astrid Znamensky en Aurélie Van der Haegen. Bij de tekstredactie kregen we hulp van Marianne Bourguignon, Steven Dewallens, Hugo Brems en Annette Lafontaine en bij de vertaling van Ariane Bazan en Christian Marcipont. Om ons in contact te brengen met de deelnemers maakten we dankbaar gebruik van de bemiddeling van Eva Brems, Catherine Delbar, Philippe Godin en Vincent Dujardin. En in de uitgeverijen waren het Mirjam Truwant en Bérengère Deprez die ons deskundig begeleid hebben bij de publicatie van dit boek. Zonder hen was de afronding van dit lange project er niet gekomen.

Inleiding

Wie zijn wij?

Onze ploeg is interdisciplinair en bestaat uit onderzoekers in de geschiedenis, de literatuurwetenschap, de politieke wetenschap en de psychologie. Sinds enige jaren denken we samen na over de collectieve herinneringen met betrekking tot België. De uitgangspunten van dit boek zijn nauw verbonden met het boek *Belgique-België. Eén staat, twee collectieve geheugens?* dat we in 2012 gelijktijdig in het Frans en het Nederlands hebben uitgegeven. Dat interdisciplinaire boek had als doel om enkele knooppunten van het collectieve geheugen in België aan te duiden, en om de nauwe banden te tonen tussen emoties, meervoudige identiteiten en uiteenlopende herinneringen van eenzelfde nationaal verleden.

Een vaststelling die voorafging aan dit initiatief om Belgische duo's bijeen te brengen betrof het wijdverbreide gebrek aan kennis van de markante feiten en gebeurtenissen van de andere grote taalgemeenschap van het land. Een doel van dit boek is om het makkelijker te maken kennis over het Belgische verleden te delen tussen de taalgemeenschappen. Wij zijn ervan overtuigd dat een betere kennis van elkaars geschiedenis en bekommernissen bijdraagt tot een meer open houding en een beter begrip van het gezichtspunt van die anderen. Uiteindelijk moet dat ook meer gedeelde interesses en belangstelling doen ontstaan tussen de burgers van de verschillende delen van dit land.

Meer kennis volstaat echter niet altijd om uiteenlopende standpunten dichter bij elkaar te brengen. Iedereen wordt gevormd door een persoonlijke geschiedenis die vaak verbonden is aan intense

emoties die onze herinneringen kleuren en onze interpretaties en onze voorstellingen construeren. Het ressentiment, het misprijzen, het gevoel van onrechtvaardigheid, het gebrek aan erkenning of respect, en soms zelfs de vernedering die door sommige Vlamingen worden gevoeld ten gevolge van de arrogantie van bepaalde Franstaligen – en vice versa – maken het begrijpen van de andere vaak tot een heikele klus. Sommige emoties die ten opzichte van de "andere" taalgemeenschap worden gevoeld dragen bij tot vervormingen van het geheugen en tot het behoud van vooroordelen en stereotypen, zoals die van de collaborerende Vlaming of de luie Waal (Klein, Licata, Van der Linden, Mercy, & Luminet, 2012). Het psychologische perspectief stelt ons in staat om de rol te tonen van die soms onbewuste emoties, die niet alleen bepaalde herinneringen versterken en andere verzwakken, en die daardoor ook wederzijdse toenadering afremmen of zelfs verhinderen.

De gesprekken die het hart vormen van deze reflectie vonden plaats tussen mei 2015 en november 2016. Waarom wordt dit werk dan pas in 2020 gepubliceerd? Daar zijn ten eerste materiële redenen voor. De transcriptie van negen ontmoetingen die soms twee of drie uur duurden, is een aanzienlijk werk dat moest verricht worden door perfect tweetalige mensen. Bovendien moest elk van ons een beroep doen op haar of zijn persoonlijke tijd om aan dit project te werken, dat we vanaf het begin erg belangrijk vonden maar dat zich in geen enkel officieel onderzoeksprogramma inschreef. Daardoor was er geen financiering of logistieke hulp voorhanden om het sneller te doen vorderen.

Vanzelfsprekend heeft de wereld tussen de periode van de interviews en het moment waarop dit boek ter perse gaat, niet stilgestaan. In de tussentijd deden zich zowel internationaal als nationaal gebeurtenissen voor die de antwoorden van onze gesprekspartners diepgaand hadden kunnen wijzigen. Een maand na het laatste interview werd Donald Trump verkozen tot president van de Verenigde Staten, wat voor nieuwe geopolitieke spanningen zorgde. Hoewel het tijdperk van de grote, strak geregisseerde aanslagen achter de rug leek, bleven terroristische aanslagen – met name door zogenaamde

lone wolves – een belangrijke zorg. De val van het IS-Kalifaat in maart 2019 bracht daar weinig verandering in.

In België kwam in dezelfde periode een einde aan de periode van schijnbare harmonie in de centrumrechtse regering-Michel. De CD&V had steeds meer moeite met maatregelen die zij als asociaal ervaarde, maar uiteindelijk zou het migratiethema de fatale slag uitdelen. In december 2018 verliet de N-VA de regering uit protest tegen het feit dat premier Michel in Marrakech het VN-migratiepact zou ondertekenen. De parlements- en gewestverkiezingen die op 26 mei 2019 volgden, bezegelden de electorale terugkeer van het Vlaams Belang – een partij waarvan men had gedacht dat ze was 'opgegeten' door de N-VA. Deze verkiezingsuitslag zorgde er onder meer voor dat Vlaamse identiteitsvorming weer een centraal thema van de Vlaamse regering werd en dat de vorming van een federale regering moeilijker werd dan ooit. Slechts een wereldwijde coronacrisis in maart 2020 kon ervoor zorgen dat in maart 2020 een minderheidsregering met volmachten tot stand werd gebracht. Het is zeker niet denkbeeldig dat deze gesprekken op een scherpere toon zouden zijn gevoerd indien ze enkele jaren later hadden plaatsgevonden. Ze moeten dus worden gelezen in hun historische context, die aan het begin van elk interview kort wordt weergegeven. Onder die voorwaarde voegt de tijdsafstand nog een extra dimensie toe aan dit boek. Door het herlezen van de verschillende gesprekken met enkele jaren vertraging kunnen we thema's in de verf zetten die niet onderhevig zijn aan kortetermijnevoluties. Vijf jaar na de eerste gesprekken hebben sommige gebeurtenissen, persoonlijkheden en plaatsen een emblematisch karakter gekregen in ons collectieve geheugen over België. Nieuwe gebeurtenissen zijn toegevoegd aan het relatief stabiele verhaal. Zo kleurt het klimaat van de terroristische aanslagen van 2015 en 2016 de antwoorden van onze gesprekspartners. Alleen de toekomst zal uitwijzen of die gebeurtenissen ons collectieve geheugen ook de volgende vijf, tien of twintig jaar zullen bepalen. Zullen zij overschaduwd worden door de Covid19-crisis die zich van de wereld meester maakte terwijl wij de laatste hand aan dit boek legden? Zullen de steeds duidelijker wordende gevolgen

van de klimaatontwrichting ons meewarig doen terugkijken naar de Belgische interpretatieverschillen en misverstanden? De afstand van vier of vijf jaar tegenover het tijdstip van de gesprekken biedt ons de mogelijkheid om de reële, zij het bescheiden invloed te onderstrepen van sommige actuele gebeurtenissen, in vergelijking met de meer fundamentele feiten uit de geschiedenis die ons geheugen en onze collectieve identiteit vorm hebben gegeven.

Een maatschappijbetrokken, maar wetenschappelijk ingebed project

Zoals de vorige alinea's duidelijk maken, is dit boek vanuit een persoonlijke bekommernis ontstaan en wil het vooral mensen aan het woord laten. Wetenschappelijk jargon wordt bewust achterwege gelaten. Toch zijn zowel de uitgangspunten als de algemene richting ervan in hoge mate bepaald door ontwikkelingen en discussies die zich voordoen binnen de disciplines van de auteurs.

Een concept dat in elk van deze disciplines gethematiseerd wordt, is dat van het collectieve of sociale geheugen, en de complexe relaties die het onderhoudt met het individuele geheugen. Over de grenzen tussen de sociale en de humane wetenschappen heen wordt het cruciale belang van herinneringen erkend in processen van betekenisgeving en in de persoonlijke en collectieve praktijken die daarmee worden verbonden. De theorievorming over het sociaal geheugen kan worden teruggevoerd tot de geschriften van de Franse socioloog Maurice Halbwachs, maar werd gedurende de voorbije decennia verrijkt en genuanceerd door onder meer egyptologen (Jan en Aleida Assmann), historici (Alon Confino, Susan Crane), sociaal- en/of cognitieve psychologen (William Hirst), en literatuurwetenschappers (Michael Rothberg, Ann Rigney). Hoe verschillend de evoluties in deze disciplines ook zijn, toch lijken ze met elkaar gemeenschappelijk te hebben dat ze afstand nemen van het determinisme dat de theorievorming van (vooral de vroege) Halbwachs kenmerkte. Vandaag wordt algemeen erkend dat de collectieve

herinnering individueel gearticuleerd wordt en daardoor ook heel flexibel en dynamisch kan zijn. Of, zoals Ann Rigney het formuleert: “memory is not an unchanging legacy but rather a malleable resource for making shared stories about the past” (Rigney, 2018).

Die laatste kwaliteit kan het geheugen vooral manifesteren wanneer het voorwerp is van een open gesprek, eerder dan van politieke mobilisatie. Tot die conclusie komen onderzoekers uit alweer diverse disciplines (rechten, politieke wetenschappen, internationale relaties) die het fenomeen van *transitional justice* bestuderen. Daarmee wordt het geheel aan juridische en niet-juridische praktijken bedoeld waarmee maatschappijen zich trachten te herstellen na traumatiserende perioden van geweld en onrecht. Hoewel België niet de directe nadagen van zo’n periode beleeft, heeft een gebrek aan open dialoog ervoor gezorgd dat ook hier de wonden nog niet zijn geheeld. We hebben met dit boek niet de ambitie die toestand te beëindigen, maar we geloven er als samenstellers wel in dat gesprekken ervoor kunnen zorgen dat collectieve herinneringen niet blokkeren maar verbinden.

Toch is er niet alleen om ethische, maar ook om epistemologische redenen nood aan gesprekken over het verleden. In de geschiedschrijving – en ruimer in de humane wetenschappen – heeft men de voorbije decennia steeds meer het idee verlaten dat historische waarheid tot stand komt door middel van procedures waarbij een onderzoeker hardnekkig abstractie probeert te maken van haar of zijn subjectiviteit om zo objectieve uitspraken te kunnen doen. In de plaats daarvan is een waarheidsregime gekomen dat intersubjectief, multiperspectivistisch of zelfs multinarrativistisch kan worden genoemd. Binnen dat paradigma gebruiken historici hun methodologische instrumenten niet om uitspraken te doen die zich op absolute objectiviteit beroepen, maar wel om een meerstemmig verhaal over het verleden te vertellen (zie onder meer Beyen, 2019).

Die erkenning dat de verhalen die mensen over het verleden vertellen ernstig moeten worden genomen (wat niet betekent dat ze kritiekloos moeten worden aanvaard), is ook een centraal gegeven in de hedendaagse geschiedenisdidactiek. Uitgerekend daar zijn methoden ontwikkeld om narratieve patronen te ontwaren in de vertogen van leerkrachten en leerlingen (zie onder meer Wertsch, 2004; Van Nieuwenhuyze & Wils, 2018). Wat hierin bijzondere aandacht verdient, is wat in discoursen en bij gesprekspartners herhaaldelijk opduikt, wat aandringt, of het nu inhoudelijke, emotionele, of vormelijke elementen zijn. Wanneer de officiële geschiedschrijving niet overeenkomt met de persoonlijk beleefde geschiedenis, zal deze discrepantie zich veelal niet op een redelijke manier manifesteren. Het is daarom belangrijk om schijnbaar onredelijke vertogen, overdrijvingen of karikaturen niet meteen als onbruikbaar weg te zetten, maar oor te hebben voor het onderliggend protest dat zich daarin kan manifesteren. Zo kan de kruising van historische met psychologische disciplines bijdragen tot een meer fijnmazige en dynamische analyse van het historisch bewustzijn.

De verhalen die mensen over het verleden vertellen, vormen zelden een afgerond of coherent geheel. Vaak gaat het veeleer om scherven of brokstukken van zo'n verhaal, waar niet noodzakelijk een sterke samenhang tussen bestaat, of waarvan de samenhang niet meteen duidelijk wordt. Voor deze afzonderlijke elementen waaraan individuele en collectieve herinneringen zich vasthaken, is in de jaren 80 door de Franse historicus en journalist Pierre Nora de term *lieux de mémoire* gemunt (1984). In het Nederlands wordt die term meestal onvertaald gelaten, maar soms schrijft men er over 'pleisterplaatsen van het geheugen': plaatsen waarbij het collectieve geheugen als het ware langer vertoeft dan elders. Het gaat niet noodzakelijk om plaatsen in de materiële of geografische betekenis van het woord. Ook momenten (de Guldensporenslag, het Heizeldrama, …) en immateriële objecten (liederen, verhalen, gedichten) kunnen die functie vervullen.

Nora's onderneming om de belangrijkste herinneringsplaatsen van de Franse geschiedenis in kaart te brengen, kreeg meteen navolging in verschillende Europese landen. Het is veelbetekenend dat er in België niet minder dan drie *lieux de mémoire*-boeken op de markt kwamen: één voor Wallonië (Courtois & Pirotte, 1999), één voor België (Tollebeek et al., 2008) en één voor de Lage Landen (Tollebeek & Te Velde, 2009). Dat zo'n boek ontbreekt voor Vlaanderen, heeft ongetwijfeld te maken met het feit dat onder Vlaamse historici weinig animo bestaat om zich te engageren voor een project dat zou kunnen bijdragen tot een versterking van de Vlaamse natie. Opvallend is bovendien dat het Belgische werk over de herinneringsplaatsen niet alleen een boek wijdt aan "plaatsen van geschiedenis en expansie", maar ook één aan "plaatsen van tweedracht en nostalgie".

Op een paradoxale manier lijkt het erop dat plaatsen van en herinneringen aan tweedracht en tragiek Belgen misschien wel evenzeer verbinden als plaatsen die de grootsheid of het prestige van het land symboliseren. Zijn het Atomium, Kuifje, Eddy Merckx en de Rode Duivels zeker nog over de taalgrenzen heen herkenbaar als nationale symbolen, dan geldt dat minstens zo zeer voor het Heizeldrama, de affaire-Dutroux, de vele onafgewerkte bouwwerken, de treinen die niet op tijd rijden en de eindeloze perioden van coalitievorming. De vraag of het geheugen van de Belgen ook daarnaast nog bij gezamenlijke pleisterplaatsen aanlegt, is een van de vragen die aan dit boek ten grondslag ligt.

De Belgische context

Daarmee is meteen ook de vraag gesteld waarom uitgerekend België een interessante casus is voor een benadering die meerdere stemmen aan het woord laat en die oog heeft voor de herinnering en de herinneringsplaatsen van diverse groepen in de samenleving. Eerst en vooral dient beklemtoond te worden dat de nood aan zo'n be-

nadering zich vanzelfsprekend niet tot België beperkt. Zij doet zich wereldwijd voelen aangezien allerhande “subalterne” groepen hun stem niet langer laten domineren door die van de dominante elites. Deze uitdaging is bijzonder acuut in samenlevingen die verscheurd worden door geweld in het heden of in het recente verleden. België behoort niet tot die laatste categorie, maar toch dringt ook hier zich een meerstemmige benadering van het verleden op. De meerstemmigheid van het land blijkt immers bijzonder moeilijk om te vormen tot een harmonische samenzang. Ook de federaliseringsprocessen die het land gedurende de voorbije halve eeuw diepgaand hebben getransformeerd, hebben niet tot dat resultaat geleid. Het Belgische federalisme is immers minder gebaseerd op de erkenning van culturele verschillen dan op wederzijds wantrouwen en wederzijdse minoriseringsangst.

Die negatieve emoties hebben diepe wortels in de Belgische geschiedenis (zie in het algemeen onder meer Beyen, 2011; Scheltiens, 2017). De stichters van het onafhankelijke België wilden stevige garanties inbouwen tegen een te sterke staat, zoals zij die hadden gekend onder achtereenvolgens Jozef II, onder de Franse revolutionairen, onder Napoleon I en onder Willem I. Juist daarom was hun adagium de “vrijheid in alles en voor allen” en zij ontzegden de overheid het recht om mensen een deel van hun vrijheid te ontnemen ten dienste van “het publieke belang” van de staat. Daardoor ontstond er een vrije ruimte waarbinnen de strijd tussen verschillende sociale en culturele krachten kon worden uitgevochten zonder dat er een krachtige overheid als scheidsrechter optrad.

Een eerste van die processen was de verfransing van de elites in de noordelijke provincies van het land (een proces dat zich al eerder en op een meer ingrijpende manier in de zuidelijke provincies had voorgedaan). Daarmee volgden deze elites een algemene tendens in Europa, waar het Frans als de taal van de moderniteit en de hoge cultuur gold. Al vanaf het begin werd dit proces als een bedreiging gezien door een groep intellectuelen in Vlaamse steden die ijverden

voor het Nederlands als cultuur – en bestuurstaal – en dus voor het behoud van de toestand die Willem I had gecreëerd. Zij legden de basis voor wat al snel de Vlaamse Beweging werd genoemd.

Deze beweging kreeg de wind in de zeilen door een ander proces dat zich in de westerse wereld voordeed, meer bepaald de democratisering. Grote delen van de (vooral landelijke) bevolking die tegen het einde van de 19e eeuw het stemrecht kregen, waren het Frans niet of nauwelijks machtig. Velen voelden zich uitgerekend door het Frans vervreemd van en zelfs bedreigd door de politieke en culturele elites ("de franskiljons"). De Vlaamsgezinde krachten in de verschillende politieke partijen speelden in op deze angsten om hun eigen positie te versterken.

Aangezien het Vlaamsgezinde deel van de bevolking zich demografisch sterker ontwikkelde dan het Waalse, deden deze ontwikkelingen een vorm van minoriseringsangst ontstaan in het Waalse landsgedeelte. Deze gevoelens werden op de meest indringende manier tot uitdrukking gebracht in de bekende *Brief aan de Koning* die de socialistische politicus Jules Destrée in augustus 1912 liet verschijnen. Door hun demografische meerderheid, zo stelde Destrée, zouden de (in meerderheid katholieke) Vlamingen de Walen beroven van hun land, hun geschiedenis, hun taal en hun geld. Juist om dat te vermijden werd precies in deze Waalsgezinde kringen voor het eerst geopteerd voor federalisme.

De twee bezettingen waaraan België tijdens de dertig daaropvolgende jaren werd onderworpen, vergrootten deze wederzijdse argwaan verder en deden een moeilijk te overbruggen kloof tussen de twee taalgemeenschappen ontstaan. Dat een deel van de Vlaamse Beweging zijn verlangens met behulp van een imperialistische en antidemocratische macht in vervulling wilde laten gaan, discrediteerde de hele beweging bij een groot deel van de Franstaligen. Omgekeerd werd de naoorlogse bestraffing van deze twee opeenvolgende Vlaamsgezinde gevallen van collaboratie door een groot deel van de Vlaamse Beweging beschouwd als een poging om defi-

nitief met haar af te rekenen en het oude, Franstalige België in eer te herstellen.

Zelfs indien deze geschiedenis uit het actieve historische bewustzijn van de meeste Belgen is verdwenen, hebben de sporen ervan zich diep genesteld in wat het historisch onbewuste zou kunnen worden genoemd. Dat is althans een hypothese die we met behulp van de gevoerde gesprekken wilden testen. Uitgerekend om die reden is het belangrijk om de verhalen die mensen vertellen niet alleen historisch te contextualiseren, maar ook in verband te brengen met psychologische inzichten over de relatie tussen herinnering, herhaling en emotie.

Enkele algemene inzichten in verband met het geheugen

In de psychologie vormen de relaties tussen geheugen, herhaling en emotie het voorwerp van meerdere studies die de wederzijdse interacties tussen deze concepten belichten. Het menselijke geheugen is een bron van onschatbare waarde die toelaat ervaringen te bewaren of opnieuw tot leven te wekken, soms lang na de feiten. De vaak gehanteerde metafoor van het fototoestel geeft niet goed weer hoe dat functioneert, want vanaf hun codering ondergaan herinneringen talrijke wijzigingen ten gevolge van zowel interne als externe invloeden (Lavabre, 1994; Kensinger, 2009). Overigens wordt een herinnering niet zomaar onthouden of vergeten. Het is belangrijk om, voorbij de tegenstelling tussen herinneren en vergeten, alle tussenliggende niveaus van de reminiscentie te onderscheiden. Herinneringen kunnen in verschillende gradaties of richtingen gereconstrueerd of gecorrigeerd worden. Soms zijn expliciete herinneringen zelfs afwezig of nauwelijks uitgewerkt, en is het door de herhaling, zelfs over de generaties heen, dat men zich voorstellingen maakt van gebeurtenissen uit het verleden die ons dagelijks leven lijken te beïnvloeden, ja zelfs te bepalen, los van onze intentie of van bewuste belevingen.

We beschikken over een immens repertoire aan gegevens in ons episodisch geheugen, maar enkel bepaalde herinneringen zijn op een gegeven ogenblik toegankelijk en mobiliseerbaar. De beschikbaarheid van een herinnering hangt af van haar activeringsniveau (Conway & Rubin, 1993). Een essentiële determinant van de activering is de aanwezigheid van pertinente doelen voor de persoon in kwestie. De doelen in het heden verklaren grotendeels de redenen waarom men zich bepaalde gebeurtenissen beter herinnert dan andere. Ze veranderen in functie van specifieke elementen (mislukking of succes), maar ze evolueren ook in functie van meer geleidelijke trajecten, zoals het voortschrijden van de leeftijd. Waar bij jongere mensen vaak het doel van zelfontplooiing dominant is, daar winnen bij oudere mensen de doelen van harmonie en het behoud van goede relaties aan belang. Zo kunnen de herinneringen van een adolescent aan zijn eerste dag op de secundaire school specifiek verbonden zijn met doelen van erkenning van zijn of haar intellectuele waarde of fysieke kracht, terwijl de aard van de herinnering aan de vooravond van zijn of haar pensioen beïnvloed zal zijn door nieuwe identiteitsvormende doelen, zoals de nood aan harmonieuze interpersoonlijke relaties en aan intern evenwicht. Hij of zij zal zich op die leeftijd meer bepaald nieuwe vriendschappen herinneren en de schoolse verwezenlijking vergeten zijn. De herhaling onderscheidt zich, op dit vlak, van de herinnering. Zij geeft aanleiding tot een meer ontwrichtende beleving, want ze lijkt zich op te dringen ondanks de intenties, de richting of de levenskeuzen die men maakt. Bijgevolg dwingt de herhaling meer dan de herinnering ons ertoe om ons te buigen over ons verleden. Zonder een bewuste historische benadering dreigt het gevaar dat het verleden niet kan worden overstegen en dat men dus in de herhaling blijft vastzitten.

Herinnering en emoties

De aanwezigheid van emoties op het ogenblik dat een gebeurtenis zich voordoet, bevordert het oproepen van herinneringen (Conway, 1992). Men stelt vast dat een initieel emotionele belevenis de levendigheid van de herinnering accentueert – een levendigheid die gepaard gaat met perceptieve elementen zoals de aanwezigheid van beelden of geluiden met betrekking tot de gebeurtenis (Fitzgerald, 1992). Twee essentiële factoren stellen ons in staat om de superieure "herinneringskwaliteit" van emotioneel geladen evenementen te verklaren in vergelijking met gebeurtenissen die niet met emoties verbonden zijn. Ten eerste activeert een meer intense emotionele betrokkenheid de aandachtsprocessen op het ogenblik dat we de informatie coderen. Die toegenomen aandacht veroorzaakt een bijzonder uitgesproken auditieve en visuele scherpte. De middelen die we aan verschillende aandachtskanalen zoals het zicht of het gehoor besteden, variëren in functie van de omstandigheden. Op bepaalde ogenblikken zijn we in staat om ze te verdelen over verschillende taken die we tegelijk uitvoeren. Van zodra we echter emoties voelen, concentreert al onze aandacht zich op hun bron – of dat nu de lang verwachte persoon is of het geknars van remmen dichtbij. In die omstandigheden is het logisch dat we alle met die bron verbonden details beter opmerken en dat we dus beter in staat zijn ze ons nadien op een heel nauwkeurige manier te herinneren. Emoties dragen evenwel ook bij tot de activering van "herkauwingsprocessen". Indien een gebeurtenis intense (positieve of negatieve) emoties losweekt, dan zal zij vaker het voorwerp uitmaken van interne reflecties en discussies (Rimé, 2009). Die twee elementen (aandacht en herkauwen) zullen er samen toe bijdragen dat er meer gedetailleerde herinneringen worden bewaard.

Hoewel de emotionele geladenheid van een situatie dus globaal genomen de herinnering eraan bevordert, moeten er toch enkele nuances worden aangebracht. Ten eerste wijzigen processen van gegevensverwerking zich naargelang een gebeurtenis als aangenaam

dan wel als onaangenaam wordt aangevoeld. De beleving van positieve emoties bevordert globale herinneringen, terwijl een onaangename emotionele beleving specifiekere herinneringen bevordert. Gasper en Clore (2002) besluiten hieruit dat positieve emoties het ons makkelijker maken om het bos te zien, terwijl negatieve emoties ons vooral aandacht doen hebben voor de bomen.

Extreem intense gebeurtenissen van hun kant hebben de neiging het herinneringsproces te ontwrichten. Dat is het geval met psychologische trauma's, die vaak aanleiding geven tot een vervorming van het geheugen, in de vorm van hetzij amnesie, hetzij hypermnesie. Een trauma wordt gedefinieerd door de onvoorbereidheid van het individu. Wat hij of zij meemaakt, overtreft of overstijgt zijn of haar verwachtingen. Aangezien hij of zij geen mogelijkheid tot "bewegingsvoorbereiding" heeft om de beleving te vatten op het ogenblik dat de gebeurtenis zich voordoet, kan hij of zij de informatie niet coderen. Daardoor geven trauma's eerst en vooral aanleiding tot een herhaling zonder verwerking. Slechts de interpretatie van de initiële beleving zal een weg kunnen vrijmaken naar de herinnering, en zodoende een mentale en emotionele onthechting toelaten die een vaak als hels ervaren herhaling zal helpen vermijden (Herman, 1992; Kardiner, 1941; Van der Kolk & McFarlane, 1996).

Collectief geheugen

Bovenop de individuele verklaringsfactoren zoals de emotionele intensiteit, de graad van herkauwing of de aanwezigheid van een aantal dominante doelen, bepaalt ook de actuele sociale context mee de toegang tot herinneringen (Halbwachs, 1997). De gedeelde overtuigingen en de ervaringen van een groep beïnvloeden de betekenis van individuele herinneringen. Dat wordt tot uitdrukking gebracht in het concept collectief geheugen, waarmee een geheel aan individuele herinneringen wordt bedoeld die worden gedeeld door een sociale groep en die een impact hebben op de identiteit van die groep (Hirst & Manier, 2008).

Verschillende benaderingen van het collectieve geheugen hebben onderzocht wat de vorming en de overdracht ervan bepaalt. De psychologische benaderingen hebben meer bepaald aandacht besteed aan de manier waarop stereotypen en het niveau van identificatie met bepaalde sociale groepen de ontwikkeling van uiteenlopende collectieve herinneringen bevorderen (Klein et al., 2012), aan de rol van onbewuste verdedigingsmechanismen zoals onderdrukking en dissociatie (Heenen-Wolff et al., 2012), aan de rol van herhalingsdwang (LaCapra, 1994) en aan het blootleggen van cognitieve mechanismen zoals de paradoxale effecten van remmingen (Hirst & Finneberg, 2012) of de omstandigheden waarin het herinneren in een collectief kader hetzij verminderd hetzij bevorderd kan worden (Basden, Basden, & Henri, 2000).

De benaderingen vanuit de politieke wetenschappen wijden zich meestal aan de beheersing van conflicterende herinneringen (Rosoux, 2017). De reflecties hierover doen zich voor in alle toonaarden, gaande van de "herinneringsplicht" (volgens de formule van Primo Levi) tot "het misbruik van het geheugen" (Todorov, 1995). Ze leggen zich toe op het ontrafelen van de "herinneringspolitiek" of op het vastleggen van de voorwaarden van een "rechtvaardig geheugen" (Ricoeur, 2000), en jongleren met gevalstudies en wijzigingen van schaal. Ze concentreren zich op de articulatie van twee cruciale dimensies: enerzijds de "keuze van het verleden", een uitdrukking die verwijst naar het strategische gebruik van het verleden (Langenbache & Shain, 2010), anderzijds "het gewicht van het verleden", een formule die veeleer doelt op de sporen of indrukken die het verleden nalaat (Lavabre, 1994). Die benaderingen staan toe om de articulatie van het geheugen te situeren tussen het macroniveau (dat vaak getekend wordt door de strategische dimensie) en het microniveau (dat niet uitsluitend door het prisma van het "trauma" kan worden geanalyseerd).

In de literatuurwetenschap wordt het collectieve geheugen meestal bestudeerd in de vorm van het culturele geheugen, de studie dus van de culturele uitdrukkingsvormen van het collectieve geheugen. Specifiek gaat het in de literatuurwetenschap dan om monde-

linge en – vooral – geschreven teksten. Literaire teksten kunnen aan de ene kant zelf deel uitmaken van het culturele geheugen van een groep (denk aan het omstreden begrip "canon", zie bijvoorbeeld de website literairecanon.be) en aan de andere kant mee vormgeven aan het culturele geheugen: "The concept of 'cultural memory' has emerged in the past decade as a heuristic tool with which to describe how stories about the past emerge as common points of reference and, in the process, help to define collective identities." (Rigney 2012, p. 17). Daarbij wordt de link tussen literatuur, cultureel geheugen en nationale identiteit steeds meer in vraag gesteld ten voordele van een transculturele blik: literaire teksten uit de ene cultuur kunnen door allerlei transformaties (onder meer vertaling) deel gaan uitmaken van het culturele geheugen van een andere cultuur (zie bijvoorbeeld Erll, 2011; Brems, 2019).

Historici, ten slotte, gebruiken de notie "collectieve herinnering" op een heel eclectische wijze. Waar zij aanvankelijk vooral trachtten de "grote mythen" te deconstrueren die vormgaven aan het culturele geheugen van moderne naties (zie voor België onder meer Morelli, 1995), daar hebben ze hun aandacht geleidelijk verschoven naar herinneringspatronen die nationale identificatie integendeel bemoeilijken. Daarbij keken ze enerzijds naar de weerstanden die lokale herinneringen boden aan grote nationale narratieven, en anderzijds naar transnationale herinneringen die verhalen over nationale uniciteit bemoeilijken (Beyen & Deseure, 2016). Mede onder invloed van evoluties in andere disciplines kregen ze ook oog voor de manier waarop verschillende historische herinneringen (lokaal, nationaal én transnationaal) over elkaar heen kunnen schuiven om als het ware een palimpsest te vormen (Silverman, 2013), maar ook hoe zij elkaar op "multidirectionele" manieren kunnen beïnvloeden (Rothberg, 2009). Methodologisch impliceerden deze verschuivingen dat cultuurhistorische analyses van de constructie van *lieux de mémoire* steeds nadrukkelijker ook werden en worden gecombineerd met sociaalhistorische analyses van de *milieux de mémoire* waarin deze processen plaatsgrepen (Nora, 1984).

Conflicterende herinneringen en de Belgische casus

Laten we, na deze uitweidingen over de individuele en collectieve componenten van het geheugen en over hun nauwe banden met emoties en identiteit, terugkeren naar het exemplarische geval België. Hoe kunnen conflicterende herinneringen op lange termijn naast elkaar bestaan? Een eerste moeilijkheid betreft het gewicht van bepaalde pijnlijke herinneringen aan een verleden dat vergeten lijkt te zijn, maar waarvan de emotionele kracht nog bijzonder levendig is. Een emblematisch voorbeeld in België betreft de herinneringen aan het verzet en de collaboratie. Ondanks vele historische elementen die ze tegenspreken, staan de stereotiepe beelden van een collaborerend Vlaanderen en een Wallonië dat verzet pleegde, nog altijd centraal in vele voorstellingen van het verleden (Gotovitch & Kesteloot, 2002; Peeters & Benvindo, 2011). Op de vraag hoe een verleden dat niet voorbijgaat kan worden verteerd en verteld (Rousso & Conan, 1994), antwoorden de meeste onderzoekers dat men de overgang moet bevorderen van een maatschappij die wordt verdeeld door onverzoenbare herinneringen naar één die het bestaan van uiteenlopende herinneringen in zich heeft opgenomen. Verzwijgen lijkt slechts zelden vruchtbaar te zijn op lange termijn. Het is een bron van misverstanden en kortsluitingen. Het uiteindelijke doel is zeker niet om te komen tot een eenduidige voorstelling van het verleden, maar veeleer om de verschillende interpretaties van dat verleden zichtbaar te maken. Zich bewust worden van die meervoudigheid lijkt essentieel voor het voortzetten van een dialoog tussen de taalgroepen, die overigens zelf noch homogeen, noch onveranderlijk zijn.

Dat perspectief werd goed samengevat door de Frans-Duitse journaliste, schrijfster en filmmaakster Géraldine Schwarz tijdens een interview op de publieke Franstalig-Belgische radio-omroep *la Première* in december 2019. Zij beklemtoonde de eigenheid van

België op het vlak van de herinneringsarbeid. Volgens haar engageren de Belgen zich niet echt in een dergelijke arbeid uit vrees dat een direct debat, in de eerste plaats over de Tweede Wereldoorlog, de conflicten tussen de gemeenschappen nog verder zou uitdiepen. Nochtans is de omgekeerde redenering meer van toepassing: juist doordat men een herinnering niet kent, of doordat men het geheugen van de andere verwerpt, verdiept men de kloof tussen de gemeenschappen. De herinneringsarbeid daarentegen dient om de samenleving te verenigen. Daarvoor echter is het belangrijk om aan beide zijden van de taalgrens het onrecht te erkennen dat werd aangedaan en ondergaan. In dat opzicht duidt Schwarz aan dat herinneringsarbeid kan helpen vermijden dat er schaduwzones blijven bestaan en dat stereotypen zich verder kristalliseren zoals dat vandaag het geval is. Het exemplarische karakter van België vloeit precies voort uit een diversiteit aan percepties van de houdingen die tijdens de Tweede Wereldoorlog werden aangenomen. Zo blijft de herinnering aan de collaboratie fundamenteel "ambivalent" in Vlaanderen, waar een deel van de bevolking haar (minstens gedeeltelijk) als "idealistisch" bestempelt, terwijl aan Franstalige zijde tot vandaag geen enkele vorm van inschikkelijkheid kan worden ontwaard.

De expertise in de klinische psychologie leert ons dat stereotypen onveranderlijk kunnen lijken omdat ze soms secundaire voordelen opleveren. Zich ermee identificeren kan zowel psychische pijn als psychisch comfort verschaffen. Een van ons, Ariane Bazan, verdedigt daarom de hypothese dat de tegenstelling tussen de "collaborerende Vlaming" en de "(luie) Waal" als secundair voordeel had dat zij de Vlamingen ondanks alles in één enkele groep verenigde. Volgens Bazan was er tijdens en na de Tweede Wereldoorlog een traumatische identitaire opsplitsing ontstaan tussen "Vlaamse broeders" – een trauma dat krachtig werd samengevat door de identitaire betekenaars "de witten" (de verzetsmensen en hun sympathisanten) en "de zwarten" (de collaborateurs en hun sympathisanten). Die tweedeling kan als traumatisch worden beschouwd aangezien ze vaak "met bloed bezegeld" was in de vorm van martelingen, te-

rechtstellingen, verraad, verkrachtingen en wraakacties tussen "de witten" en "de zwarten". De gezamenlijke strijd tegen een externe instantie, of het nu de Waal, de immigrant of de vluchteling is, zou dus een – nog steeds precaire – eenheid tussen de Vlamingen tot stand kunnen brengen.

Intergenerationele overdracht van herinneringen

Een andere frappante vaststelling met betrekking tot de Belgische casus betreft de lage graad aan historische kennisoverdracht tussen de generaties. Een van onze studies bevraagt drie generaties binnen Belgische families over de Tweede Wereldoorlog (Stone et al., 2014). We hebben een systematisch onderscheid tussen de drie generaties vastgesteld op het vlak van de aangesneden thema's. Het thema collaboratie, bijvoorbeeld, gaf aanleiding tot vrij uitgebreide verhalen bij de grootouders (gemiddeld 1200 woorden). Het verhaal van hun kinderen daarentegen overschreed nauwelijks de 400 woorden en dat van hun kleinkinderen bleef onder de 200 woorden. Een andere opmerkelijke vaststelling van de studie is dat de kleinkinderen van de laatste generatie die de oorlog heeft meegemaakt minder dan twintig procent van hun kennis ontlenen aan familiale gesprekken, terwijl deze informatiebron nog voor zestig procent instond van de kennis van hun ouders. In het geval van een zeer controversiële gebeurtenis, zoals de Koningskwestie, doet zich nog minder intergenerationele kennisoverdracht voor en de tweede en derde generatie ontlenen hun kennis uitsluitend aan bronnen van buiten de familie. Dit suggereert een totale afwezigheid van familiale gesprekken over dit onderwerp.

Het is overigens bekend dat emoties onafhankelijk van het narratief waarmee ze oorspronkelijk gepaard gingen, kunnen worden overgedragen (Ledoux, 1994). Zo kunnen het narratieve gedeelte van een scenario (wat zich heeft voorgedaan) en zijn emotionele lading (de verontwaardiging) totaal van elkaar gescheiden zijn. Op

een paradoxale manier stelt men vast dat indien de emotie over de generaties heen min of meer intact blijft, het verhaal zelf – met het motief voor de verontwaardiging – de neiging heeft geleidelijk te verdwijnen. Op een gegeven ogenblik is de emotie volledig losgekoppeld van dat verhaal: alleen de verontwaardiging blijft over. Ze tracht zich dan te hechten aan elk type van verhaal in de omgeving dat zich daartoe kan lenen, dat wil zeggen aan alles waarover men zich in een actuele context kan verontwaardigen. Dat is wat Freud (1894-1973) een "foute verbinding" of een foute verknoping noemt, en wat men in de cognitieve wetenschappen soms verstaat onder de term "cognitieve dissonantie" (e.g., Festinger, 1957).

Principes van de ontmoetingen

Het doel van ons project was om ontmoetingen te organiseren tussen twee personen met een vooraf bepaald beroep, die de wil hadden om in dialoog te gaan, die zich bewust waren van verschillende "onbespreekbare" onderwerpen tussen de taalgemeenschappen van het land, die in staat waren zichzelf en de reacties en houdingen van hun gemeenschap ter discussie te stellen, en die konden getuigen van begrip voor het standpunt en de bijbehorende emoties van de andere. We wilden een grote verscheidenheid aan beroepen uit het sociopolitieke (politici, vakbondsmensen, bedrijfsleiders, journalisten, religieuze leiders), artistieke (auteurs, dichters, cineasten) en sportieve leven van dit land aan bod laten komen. Onze manier van werken was zonder meer inductief. Ze was erop gericht om uit zeer open ontmoetingen bepaalde overheersende herinneringsthematieken tevoorschijn te laten komen. We wilden een grote variëteit aan mensen elkaar laten ontmoeten, zowel in termen van politieke en levensbeschouwelijke voorkeuren, als van leeftijd en van taalkundige of culturele affiliatie. Ook met betrekking tot de institutionele debatten en de identiteiten die eruit voortvloeien, hebben onze gesprekspartners uiteenlopende opinies. Sommigen zijn in de eerste plaats gehecht aan België, anderen aan een van zijn

gemeenschappen, sommigen zijn zelfs voorstanders van een splitsing van het land, terwijl anderen zich goed voelen bij een dubbele of meervoudige identificatie met België, met een van zijn gewesten en/of gemeenschappen en/of met Europa.

De Kunstberg in Brussel (Bron: Yorgo Hoebeke)

We zijn van oordeel dat duo's kiezen op basis van hun professionele activiteiten ons in staat stelt om *a posteriori* een analyse te maken van de convergenties en divergenties in functie van die beroepen, parallel met andere assen van differentiatie (taaltoebehoren, leeftijd, geslacht, politieke situering en houding ten opzichte van de institutionele toekomst van het land).

Wat het format betreft hebben we geopteerd voor duo's, eerder dan voor individuele interviews. Ondanks de moeilijkheden die dit genre oplevert voor de analyse beschouwden we het als veel dynamischer. Alleen thema's die worden besproken met "de andere" en die minstens gedeeltelijk diens instemming wegdragen hebben volgens ons de mogelijkheid om als legitiem te worden beschouwd door verschillende gemeenschappen van dit land. De meeste ontmoetingen brachten een Franstalige en een Nederlandstalige gesprekspartner samen. Dat was echter geen principiële regel, want we hebben onder meer ook een Duitstalige gesprekspartner uitgenodigd. Meestal bracht de complexe realiteit van het leven van onze gesprekspartners ook meervoudige mengvormen van taalkundige en culturele affiliaties aan het licht. Zo noemde een van de cineasten zich Vlaming, maar heeft hij gestudeerd in een Franstalige school, leeft hij in Brussel en zijn de meeste van zijn films tweetalig. Een sportvrouw met wie we in gesprek gingen, is Franstalig, maar werkt in Vlaanderen. Sommige van onze gesprekspartners weerspiegelen ook de integratie van verschillende immigratie-gemeenschappen en het multiconfessionele karakter van het hedendaagse België.

Op het inhoudelijke vlak verzochten we de deelnemers enkele weken voor elke ontmoeting om schriftelijk hun keuzes te formuleren in verband met drie categorieën van herinneringen. Ten eerste vroegen we hen om twee of drie gebeurtenissen te noemen die zij het meest markant vonden voor de geschiedenis van België. Vervolgens verzochten we hen twee of drie personen aan te duiden die zij bijzonder waardeerden, én twee of drie voor wie ze absoluut geen waardering konden opbrengen. Daarbij beklemtoonden we dat die keuzes aan geen enkele beperking onderworpen waren. Het kon gaan om personen die al dan niet nog in leven waren en die al

dan niet bekendheid genoten bij het grote publiek. Het laatste wat we van onze gesprekspartners wilden weten, waren de twee of drie plaatsen in België waarvan ze wel of juist niet hielden. De keuzes binnen elke categorie dienden ook te worden begeleid van een korte rechtvaardiging. Enkele dagen voor elke ontmoeting deelden we de antwoorden van iedereen mee en voegden we eraan toe dat het gesprek zou gaan over de keuzes waarnaar hun voorkeur uitging. De regel was dat de ene gesprekspartner zijn of haar keuze voorstelde, en dat de andere reageerde door aan te duiden in welke mate hij of zij akkoord ging, of door desgevallend toe te geven dat hij of zij de gekozen gebeurtenis, persoonlijkheid of plaats niet kende.

Bij de tekst hebben we ook beelden toegevoegd die illustreren waar onze gesprekspartners het over hebben. Een aantal uitgangspunten hebben onze keuzes gestuurd. Ten eerste hebben we geen publieke figuren gekozen die nog in het nieuws zijn. Die zijn bij iedereen bekend, dus dat beeld zou geen bruikbare bron van informatie zijn geweest. Ten tweede hebben we ervoor gezorgd dat sterke en bekende symbolische referentiepunten zoals Brussel of de kust werden afgewisseld met minder bekende referentiepunten, die vaak maar aan één kant van de taalgrens gekend zijn. Een van de doelstellingen van het werk is juist om bruggen te slaan tussen de gemeenschappen. Tot slot hadden we onder de geselecteerde figuren graag een evenwicht tussen mannen en vrouwen willen waarborgen. We moesten echter vaststellen dat onze gesprekspartners bijna uitsluitend voor mannen kozen. Discussies over het collectieve geheugen richten zich nog steeds jammer genoeg meer op “beroemde” mannen.

We laten u nu het resultaat van deze ontmoetingen ontdekken. Zij bevatten een rijke schat aan vaak onverwachte bevindingen, en zij vormen de bron van de convergenties en divergenties die in het besluit worden geanalyseerd. Samen stellen zij ons in staat antwoorden te formuleren op de vraag die aan de basis ligt van onze onderneming: hoe kan een verleden dat blijft verdelen op een zinvolle wijze worden voorgesteld?

Sculptuur 'Altar' van Kris Martin op het strand van Oostende (Bron: Yorgo Hoebeke)

Bibliografie

Basden, B. H., Basden, D. R., & Henry, S. (2000). Costs and benefits of collaborative remembering. *Applied Cognitive Psychology, 14*(6), 497-507.

Beyen, M. (2011). Tragically modern. Centrifugal sub-nationalisms in Belgium, 1830-2009. In: M. Huysseune (Ed.), *Handelingen van het Contactforum "Contemporary Centrifugal Regionalism: Comparing Flanders and Northern Italy", 19-20 juni 2009* (pp. 17-28). Brussels: Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten.

Beyen, M. (2019). *De taal van de geschiedenis. Hoe historici lezen en schrijven*. Leuven: University Press.

Beyen, M., & Deseure, B. (2016). *Local memories in a nationalizing and globalizing world.* Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Brems, E. (2019). Our shared history. Some thoughts on translation and cultural memory. In: B. Martinez Ojeda & M.L. Rodriguez Munoz (Eds.), *Translation in and for Society. Sociological and Cultural Approaches in Translation.* (pp. 207-222). Cordoba: UCOPress.

Conan, E., & Rousso H. (1994). *Vichy, un passé qui ne passe pas*. Paris: Fayard.

Conway, M. A. (1992). A structural model of autobiographical memory. In M. A. Conway, D. C. Rubin, H. Spinnler, & W. A. Wagenaar (Eds.), *Theoretical perspectives on autobiographical memory* (pp. 167-193). Dordrecht, The Netherlands: Kluwer Academic.

Conway, M. A., & Rubin, D. C. (1993). The structure of autobiographical memory. In A. F. Collins, S. E. Gathercole, M. A. Conway, & P. E. Morris (Eds.), *Theories of memory* (pp. 103-137). Hove, UK: Lawrence Erlbaum Associate.

Courtois, L., & Pirotte, L. (1999). *Entre toponymie et utopie: les lieux de la mémoire wallonne*. Louvain-la-Neuve: Fondation Wallonne P.M. et J.F. Humblet.

Erll, A. (2011). Travelling memory. *Parallax*, *17*(4), 4-18.

Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. California: Stanford University Press.

Fitzgerald, J. M. (1992). Autobiographical memory and conceptualizations of the Self ». In M. A. Conway, D. C. Rubin, H. Spinnler, & W. A. Wagenaar (Eds.), *Theoretical perspectives on autobiographical memory* (pp. 99-114). Dordrecht, The Netherlands: Kluwer Academic.

Freud, S. (1894). Les psychonévroses de défense. Dans *Névrose, psychose et perversion* (pp. 1-14). Paris: PUF.

Gasper, K., & Clore, G. L. (2002). Attending to the big picture: Mood and global versus local processing of visual information. *Psychological Science*, *13*(1), 34-40.

Halbwachs, M. (1997). *La mémoire collective*. Paris: Albin Michel.

Heenen-Wolff, S., Verougstraete, A., & Bazan, A. (2012). The Belgo-Belgian conflict in individual narratives: Psychodynamics of trauma in the history of Belgium. *Memory Studies*, *5*(1), 58-73.

Herman, J. L. (1992). *Trauma and Recovery*. New York: Basic Books

Hirst, W., & Fineberg, I. A. (2012). Psychological perspectives on collective memory and national identity: The Belgian case. *Memory Studies, 5*(1), 86-95.

Hirst, W., & Manier, D. (2008). Towards a psychology of collective memory. *Memory, 16*(3), 183-200.

Kardiner, A. (1941). *The traumatic neuroses of war*. New York: P Hoeber

Kensinger, E. A. (2009). *Emotional memory across the adult lifespan*. New York: Psychology Press.

Klein, O., Licata, L., Van der Linden, N., Mercy, A., & Luminet, O. (2012). A waffle-shaped model for how realistic dimensions of the Belgian conflict structure collective memories and stereotypes. *Memory Studies, 5*(1), 16-31.

LaCapra, D. (1994). *Representing the holocaust: History, theory, trauma*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Langenbacher E., & Shain Y. (2010). *Power and the past. Collective memory and international relations.* Washington: Georgetown University Press.

Lavabre M.-C. (1994) *Le fil rouge. Sociologie de la mémoire communiste*. Paris: Presses de la Fondation nationale des sciences politiques.

LeDoux, J. E. (1994). Emotion, memory and the brain. *Scientific American, 270*(6), 50-57.

Morelli, A., ed. (1995), *Les grands mythes de l'histoire de Belgique, de Flandre et de Wallonie.* Bruxelles: Éditions Vie Ouvrière.

Nora, P. (1984). Entre Mémoire et Histoire. In: P. Nora (Ed.) *Les lieux de mémoire*, *tome 1, La République* (pp. 17-42). Parijs: Gallimard.

Peeters, E., & Benvindo, B. (2011). *De scherven van de geschiedenis. De strijd om de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog, 1945-2010*. Antwerpen: De Bezige Bij.

Ricoeur P. (2000). *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. Paris: Seuil.

Rigney, A. (2012). *The afterlives of Walter Scott. Memory on the move*. Oxford: Oxford University Press.

Rigney, A. (2018). Remembrance as remaking. Memories of the nation revisited. *Nations and Nationalism, 24*(2), 240-457.

Rimé, B. (2009). Emotion elicits the social sharing of emotion: Theory and empirical review. *Emotion Review, 1*(1), 60-85.

Rosoux, V. (2017) Mémoire. In J.B.J. Wilmer, & F. Ramel (Eds.),

Dictionnaire de la guerre et de la paix (pp. 843-846). Paris: P.U.F.

Rothberg, M. (2009). *Multidirectional Memory. Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*. Stanford: Stanford University Press, 2009.

Scheltiens, V. (2017). *Met dank aan de overkant: een politieke geschiedenis van België.* Kalmthout: Polis.

Silverman, M. (2013). *Palimpsestic memory. The holocaust and colonialism in French and Francophone fiction and film.* New York: Berghahn.

Todorov T. (1995). *Les abus de la mémoire*. Paris: Arléa.

Tollebeek., J. (2008). *België, een parcours van herinnering. Plaatsen van geschiedenis en expansie.* Amsterdam: Wereldbibliotheek.

Tollebeek, J., & Te Velde, H. (2009). *Het geheugen van de Lage Landen,* Rekkem: Ons Erfgoed.

Stone, C. B., Van der Haegen, A., Luminet, O., & Hirst, W. (2014). Personally relevant vs. nationally relevant memories: An intergenerational examination of World War II memories across and within Belgian French-speaking families. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition, 3*(4), 280-286.

Van der Kolk, B. A., & McFarlane, A. C. (1996). The black hole of trauma. In: B. A. van der Kolk, A. C. McFarlane, & L. Weisaeth (Eds.) *Traumatic Stress: The effects of overwhelming experience on mind, body, and society* (pp. 3-23). New York: Guilford.

Van Nieuwenhuyse, K. & Wils, K. (2015). Historical narratives and national identities. A Qualitative Study of Young Adults in Flanders, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis. Journal of Belgian History*, *45*(4), 40-73.

Wertsch, J.V. (2004). Specific narratives and schematic narrative templates. In: P. Seixas, *Theorizing historical consciousness* (pp. 49-62), Toronto: University of Toronto Press.

Journalistiek

Nina VERHAEGHE en Christian LAPORTE

Onze reeks ontmoetingen begon in de gebouwen van de faculteit psychologie van de Université Catholique de Louvain, op 20 april 2015. Achteraf bekeken was dit een relatief rustige periode, zowel in de nationale als in de internationale politiek. Drie maanden tevoren had weliswaar de aanslag op de redactie van *Charlie Hebdo* plaatsgevonden, maar de grote terroristische aanslagen in Parijs en Brussel moesten nog komen. Van een acute vluchtelingencrisis was nog geen sprake, en niemand kon vermoeden dat Donald Trump ooit president van de Verenigde Staten zou worden. De regering-Michel zat een klein half jaar in het zadel, nadat België het wereldrecord regeringsonderhandelingen had verbroken. Het sociaal protest dat de besparingsmaatregelen van deze regering tijdens de herfst en winter van 2014 hadden teweeggebracht, leek weer een beetje geluwd te zijn. De beide gesprekspartners, Nina Verhaeghe en Christian Laporte, waren in 2015 en zijn in 2020 nog altijd toonaangevende journalistieke stemmen in hun eigen taalgebied, maar ze zijn actief in verschillende media. Christian Laporte heeft een lange staat van dienst in de geschreven pers en duidt de actualiteit ook vaak op de televisie, zowel in Franstalig als in Nederlandstalig België. Als radiojournaliste geniet Nina Verhaeghe een minder ruime naambekendheid bij het publiek, al klinkt haar stem heel vertrouwd bij vele Vlamingen.

Christian Laporte (°1954), studeerde politieke sociologie en sociale communicatie, eerst aan de Facultés St Louis en vervolgens aan de UCL. Hij was vanaf 1977 regionale correspondent en later redacteur van *Le Soir* in Louvain-la-Neuve en daarna werkte hij vanaf 2004 voor *La Libre Belgique*. Hij schreef verschillende twee- of zelfs drietalige boeken over de Belgische samenleving – over de Belgische Kerk, de monarchie, politieke ontwikkelingen of de "Walen buiten"-affaire – en werkt nog steeds samen met Frans- en Nederlandstalige media.

Nina Verhaeghe (°1962) werkt als journaliste voor VRT Nieuws. In 2002 ging ze in Brussel wonen, wat haar interesse aanwakkerde voor wat er in de Franstalige publieke opinie gebeurde. Vooral na de uitzending van de RTBF-documentaire *Bye Bye Belgium* in 2006, trok ze geregeld de taalgrens over voor reportages en interviews. In 2014 verzorgde ze onder de vlag *Flamand de service* zes weken lang reportagewerk vanuit Wallonië, met als uitvalsbasis Namen. In 2018 interviewde ze voor VRT-radio en VRT-online Franstaligen met sympathieën voor de N-VA (*La N-VA, pourquoi pas?*). In 2019 werkte ze mee aan de *Flirt Flamand* op de *Foire du Livre*, de Franstalige boekenbeurs in Brussel.

Deelnemers: Christian Laporte (CL), Nina Verhaeghe (NV), Olivier Luminet (OL), Ariane Bazan (AB), Elke Brems (EB), Marnix Beyen (MB), Miguel Mangelinckx (MM), Valérie Rosoux (VR)

Ver en vlak bij de taalgrens opgroeien

NV: Ik ben in Brugge opgegroeid – dus ver van de taalgrens. Ik heb in Leuven gestudeerd, eerst Germaanse filologie en dan politieke wetenschappen. Ik ben dan lang in Leuven blijven wonen. Ik heb

altijd voor de VRT gewerkt, maar in het begin nog niet voor het nieuws, wel voor andere actualiteitsprogramma's. Dan heb ik vijf jaar in het buitenland gewoond, in Zuid-Afrika, als correspondent in de jaren 90. Toen ik in 1999 terugkwam, ben ik bij het radionieuws beginnen werken, en in 2002 ben ik in Brussel komen wonen. In 2006 of 2007 had ik een evaluatiegesprek met onze hoofdredacteur. Ik zei hem niet te begrijpen dat wij zo weinig aandacht besteedden aan Franstalig België. "OK, doe het dan het zelf", antwoordde hij. Ik heb dat toen een paar jaren veel intenser gedaan dan nu, omdat ik voel dat de belangstelling voor Franstalig België aan het verminderen is. Ik ga ook minder vaak naar Franstalig België. De reportages die ik daarover maak, zijn vaak de eerste die sneuvelen in het nieuws. Dat heeft ook te maken met het feit dat bijna niemand van onze eindredacteurs voeling heeft met Brussel. Dat is aan Franstalige kant natuurlijk helemaal anders. Een vierde van de Franstalige kiezers woont in Brussel. Bij ons gaat het maar om 50 à 60.000 kiezers. Toevallig of niet zijn de meesten van onze hoofdredacteurs Antwerpenaren. Ik heb het gevoel dat Antwerpen véél belangrijker is dan Brussel en Wallonië. Die sneuvelen heel vaak in ons nieuws. Ik merk ook dat ik minder contact heb met de RTBF dan vroeger. Wij werken voorlopig nog altijd in hetzelfde gebouw, maar vroeger ging ik regelmatig eens langs bij de collega's van het radionieuws. Om de een of de andere reden is dat verminderd tegenover vroeger.

CL: Eigenlijk ben ik in Elsene geboren, in de Franse oase, zoals die destijds heette, toen er slechts zowat drie procent Nederlandstaligen waren. Sindsdien is dat vanzelfsprekend wat veranderd. Ik bracht mijn hele kindertijd en jeugd door in de buitenwijken van Brussel, in de Vlaamse Rand, in Beersel – een gemeente "zonder faciliteiten". Ik ben echt wel een "zinneke", zoals men zegt, een kind van een Franstalige vader en van een Nederlandstalige moeder. Vanaf het begin ben ik in beide culturen opgegroeid, tot het lezen van kranten toe, de manier van opvoeden. Ik begon mijn studies in het Nederlands, in de kleuterklas van de Zusterschool van Beersel en

daarna drie jaar aan de gemeenteschool. Meer ging niet, aangezien in die periode alleen de drie eerste jaren van het lager onderwijs werden aangeboden. Vervolgens deed ik mijn studies in het Frans aan het Sint-Pieterscollege in Ukkel, en daarna in Saint-Louis en aan de universiteit van Leuven. Ik ben een kind van het "Walen Buiten" aangezien ik in 1976 naar Louvain-la-Neuve verhuisde met de faculteit Economische, Sociale en Politieke Wetenschappen. Dat was kort na de verhuizing van de zogenaamd harde wetenschappen en vlak voor die van de filologieën en de rechten, en *last but not least*, de filosofen. Maar ik kreeg dus nog de kans om een jaar in Leuven te blijven tot het einde, als student sociale communicatie, journalistiek en sociologie. Ik begon toen, nog steeds als student, te werken als lokale correspondent van de krant *Le Soir*, de eerste in Louvain-la-Neuve in maart 1977. In die tijd was ik ook medewerker van de RTBF (Namen - Luxemburg - Waals-Brabant) en van *Vif* (toen nog niet *l'Express*). Ik was ook bezig met het nationale blad van de Rotary en maakte intussen vrije radio bij de mythische Radio LLN. In 1985 werkte ik voltijds in Brussel bij *Le Soir*, waar ik volledig van richting veranderde: ik had als taak om het regionale nieuws aan te sturen. Ik merkte in die job dat er heel weinig tweetalige journalisten waren bij *Le Soir* en daarom heb ik me toegelegd op alles wat met Vlaanderen te maken had. Ik bleef dat doen tot ik in september 2004 naar *La Libre Belgique* verhuisde, waar ik nog steeds ben. Ik heb steeds een passie voor Vlaanderen gehad, op basis van het principe dat we elkaar moeten begrijpen, en ook de gemeenschap van onze naaste buren moeten kennen, zonder bijklank, zij dit nu in een unitair België, of in een federaal of confederaal België, tot het einde der tijden, tenzij we de Noordzee omleiden. Het lijkt ondenkbaar, maar in het begin was ik op een nogal beperkte manier een uiterst francofone activist in Beersel in de Brusselse periferie. Dat was in de tijd van de *Union des Francophones*, vóór de plaatselijke opkomst van de FDF, en mijn rol was het krantje van de Franstaligen te publiceren. Maar ik wilde vanaf het begin een tweetalige krant zodat Nederlandstalige lezers er een langetermijnvisie op zouden hebben. Franstaligen dachten indertijd nog dat ze meer rechten kon-

den bekomen zonder agressief te moeten zijn. Mijn enige politieke ervaring duurde zes maanden op het kabinet van Lucien Outers, die minister van Wetenschapsbeleid was.[1] Ik deed heel weinig wetenschapsbeleid. Ik deed daar vooral journalistiek voor een weekblad *4 millions 4*, dat bij de ideeën van de FDF en het *Rassemblement Wallon* aanleunde.[2]

Over grote en kleine oorlogen

NV: Het eerste evenement dat ik heb vermeld, was de legalisering van abortus in 1990. Ik zat in de jaren 80 in Leuven, en toen is een vriendin van mij die ook nog studeerde, ongewenst zwanger geraakt. Ik ben met haar met de auto naar Nederland gereden voor een abortus. Dat heeft mij toen hard aangegrepen. Toen in 2010 de twintigste verjaardag van de legalisering werd herdacht, vroeg ik me af hoeveel duizenden vrouwen vroeger niet hetzelfde parcours hebben meegemaakt. Ik vind het erg dat wij daar zolang hebben op moeten wachten. Als ik het belang zie van bepaalde religieuze groeperingen, en als ik zie dat in Europa landen als Polen hard op de rem gaan staan, dan vrees ik soms dat er in Europa een meerderheid komt om dat terug te draaien. Ik hoop van niet.

OL: U maakte deze keuze dus om persoonlijke redenen als ik het goed heb?

NV: Ja, maar het ging om een wet die diep heeft ingegrepen in het persoonlijke leven van heel veel mensen.

OL: Meneer Laporte, hoe ziet u dit evenement in verhouding tot de geschiedenis van België? Deelt u het idee dat dit een van de grote gebeurtenissen is?

CL: Het is in elk geval het begin van de opening van België voor een aantal ethische bekommernissen, die hebben geleid tot verschillende wetten. En het is opmerkelijk dat we juist in België vooraan stonden in de strijd. Idem voor euthanasie, hoewel ik om verschillende

redenen veel meer bedenkingen heb bij euthanasie dan bij abortus. Misschien was de legalisering van abortus ook een trigger voor de algemene politieke situatie in het land. We dachten dat de christendemocratische familie niet echt meer nodig was. En uiteindelijk, acht jaren later, kwam de regering-Verhofstadt aan het bewind, met liberale, socialistische en groene partijen!

OL: De abortuswet was inderdaad een dubbele gebeurtenis, want er is de wet die abortus depenaliseert, maar er was toen ook de constitutionele crisis met de tijdelijke troonsafstand van koning Boudewijn.

CL: Wellicht droegen ons constitutionele systeem en een atavistische zin voor het compromis bij tot onze creativiteit, tot ons surrealisme. Het idee zou gekomen zijn van André Alen[3] van de KU Leuven, die eraan herinnerde dat we in 1940 op dezelfde manier te werk waren gegaan aangezien koning Leopold III toen ook in de onmogelijkheid was om te regeren. Ja, het was zonder twijfel een (goed) compromis op zijn Belgisch. Elders zou het wellicht tot een zwaardere institutionele crisis hebben geleid. Bij ons is uiteindelijk iedereen er ongeschonden en zelfs met opgeheven hoofd uitgekomen, aangezien de populariteit van Koning Boudewijn er niet onder geleden heeft.

OL: Laten we de volgende gebeurtenis bespreken die u getroffen heeft. Over welke wilt u het hebben?

CL: Mijn interesse voor de Tweede Wereldoorlog is ongetwijfeld verbonden met mijn universiteitsjaren toen ik door enkele oude leermeesters werd beïnvloed, sterke humanistische persoonlijkheden die echt veel over deze periode wisten, en dat maakte indruk op me. Mensen zoals William Ugeux,[4] Paul M.G. Lévy,[5] en op een ander vlak, Maurice Hankard[6] over alles wat met radio en televisie te maken had. Ze vertelden vooral over hun leven en dat wakkerde mijn verdere interesse aan voor die bewogen periode uit onze geschiedenis. Lévy en ik zijn elkaar na zijn pensioen blijven zien tot aan zijn dood. Toen hij stierf, was zijn familie in Frankrijk en ik heb dan zowat de officiële begrafenis georganiseerd zodat hij niet zou worden vergeten. Dat was toen met de vlag en een vertegenwoordi-

ger van de Koning, en ik hield een korte toespraak ter nagedachtenis van hem. Omdat ik veel mensen kende in dat milieu, kwam ik vervolgens in contact met verzetsstrijders en verenigingen van voormalige politieke gevangenen, die ik als een soort schaduwadviseur begeleidde, om ze soms media-advies te geven en tegelijkertijd om bepaalde boodschappen over te brengen. Nu zijn er steeds minder overlevenden. Bovendien is er veel minder interesse in de politieke wereld. Ik betreur dat een beetje als je bedenkt wat ze ons hebben gebracht. Dankzij hen zijn we vrij.

MB: U schrijft: "les résistants et les prisonniers de guerre de chez nous". Ik vroeg mij een beetje af wie die *nous* eigenlijk zijn? Ik denk dat de ervaring van zowel het verzet als het krijgsgevangenschap veel ingrijpender is geweest in Wallonië dan in Vlaanderen.

CL: Het is waar dat er veel Franstaligen waren in het bestuur, bijvoorbeeld van de Groep Herinnering.[7] Tegelijkertijd mag men niet in het cliché vervallen dat alle Walen goede verzetslui waren en alle Vlamingen collaborateurs. Rex, dat was in Wallonië bij mijn weten.

MB: Maar ik doel eigenlijk vooral op de herinnering. De namen van de verzetsstrijders zijn bijvoorbeeld in Vlaanderen totaal vergeten.

CL: Het klopt inderdaad dat de media er niet veel over spreken. Zelfs Herman van Goethem is een beetje verrast door de huidige ontkenning van het verleden.[8] Tegelijk ben ik ook geïnteresseerd in het tegenovergestelde kamp, voor zover een stuk van de weg met hen kan afgelegd worden. Het is duidelijk dat ik nooit mensen heb gekend die als extremistische collaborateurs werden beschouwd, die bloed aan hun handen hebben gehad, maar veeleer mensen die ideologisch betrokken waren... Van bij het begin was het ook een van mijn obsessies om de Vlaamse beweging beter te begrijpen, en in het bijzonder de sympathisanten van de IJzertoren. Beroepshalve ging ik een paar keer naar de IJzer, naar de Bedevaart, en ik kon de veranderingen van de site vaststellen. Sinds Lionel Vandenberghe[9] en Frans-Jos Verdoodt[10] was het niet langer de verzamelplaats van alle neonazi's uit Europa.

NV: Ik wil niet choqueren, maar misschien is het positief dat die herinnering vervaagt omdat dan misschien ook de emoties zullen vervagen. Ik had ook aan de Tweede Wereldoorlog gedacht als evenement maar dan puur vanuit een soort intellectueel standpunt. De gevolgen van die gebeurtenissen waren immers bijzonder groot: de invloed van de Amerikaanse maatschappij, het ontstaan van onze sociale zekerheid enzovoort. Dat is in elk geval een breuklijn geweest. Maar ik heb geen enkele persoonlijke affiniteit met mensen die de Tweede Wereldoorlog persoonlijk hebben meegemaakt. Wanneer ik verneem dat de ressentimenten van toen gebleven zijn in bepaalde families, dan denk ik dat het misschien niet slecht is dat die herinnering stilletjes verdwijnt. De emoties daarover kunnen zaken ook blokkeren.

AB: Ja, maar wanneer herinneringen vervagen, en de emoties blijven, dan krijg je emoties zonder de tekst. In de generatie van de kleinkinderen, die amper het verhaal nog kent, is er een heel groot gevoel van onrecht dat aangedaan is, en dat wordt verbonden aan allerlei actuele zaken. Het basisgevoel is, denk ik, een overgeleverd gevoel waar nu geen tekst meer voor is, maar waar men dan tekst voor vindt.

NV: Oorlogsherinneringen zijn in België extra delicaat omdat ze met het communautaire verweven zijn geraakt, en bij generaties die de hele context niet meer zien, wordt het bijna een zwart-wit cliché: de Vlaamse collaborateurs en de Waalse verzetsstrijders. Dat is heel gevaarlijk, maar het speelt nog in het hele ressentiment.

OL: De kwestie van vergeving staat centraal binnen de keuzes van Nina Verhaeghe. Aangezien we gebeurtenissen uit het verleden bespreken, en het ressentiment dat ze misschien uitlokken, lijkt het me interessant dat u nu uw keuze toelicht voor wat misschien een non-gebeurtenis is. Het betreft het gebrek aan erkenning voor het Nederlands in het begin van de geschiedenis van België. Waarom is dit element bijzonder belangrijk voor u in de geschiedenis van België?

NV: Het is opnieuw een heel persoonlijke keuze. In de jaren dat ik veel meer het communautaire opvolgde, verzeilde ik soms in onvoorstelbaar geladen en emotionele discussies met Vlamingen die waarschijnlijk in hun hele leven geen Franstalige ontmoetten, maar wel virulent anti-Franstalig, anti-Waals, anti-PS waren. Ik begreep dat niet. Daarom heb ik ook gezegd dat ik in Brugge – en dus heel ver van de taalgrens – ben opgegroeid. Ik heb niet die communautaire overgevoeligheid die ik bij sommige mensen rondom mij wel zie. Dat zijn altijd mensen die in de rand of in Brussel zijn opgegroeid en verhuisd zijn naar Vlaanderen. Zij ervaren hetzelfde gevoel van onrecht dat we daarnet in verband met de Tweede Wereldoorlog hebben behandeld. Als iemand in de huidige situatie recht van klagen heeft over hoe het op dit moment economisch en politiek in ons land gaat, zijn het de Franstaligen die aan alle kanten geminoriseerd worden. Economisch overvleugelt Vlaanderen Franstalig België al een aantal decennia. Waar komt dit gevoel van onrecht in Vlaanderen vandaan? Het zou misschien belangrijk geweest zijn dat de Belgische Staat ooit had erkend dat de Nederlandstalige gemeenschap lang onderdrukt is en dat er een agenda heeft bestaan om België te verfransen. Dat onrecht is nooit hersteld. Ik denk dat een dergelijke erkenning de huidige politieke verhouding anders zou hebben gemaakt of zou hebben voorkomen dat het zover is gekomen als het nu is gekomen.

Dat de discussies over de taal en die over oorlog verweven zijn geraakt, bemoeilijkt de zaken natuurlijk. Als het alleen een discussie zou zijn over taal of alleen een discussie over de oorlog zouden we er misschien nog uitraken, maar de twee zijn vervlochten. Ik denk bovendien dat aan de Franstalige kant veel te weinig het besef bestaat dat het ook een sociale strijd was.

CL: Ik ben het uiteraard helemaal eens met wat Nina zojuist heeft gezegd: vanzelfsprekend hebben Franstaligen zich nooit echt het onrecht gerealiseerd dat ze Nederlandstaligen in de hele sociale strijd hebben aangedaan, in de strijd voor de erkenning van gelijkheid tussen alle Belgen. U moet weten dat de eerste officiële versie van de

Grondwet in het Nederlands pas in 1965 werd erkend! De – uiteraard Franstalige – burgerij van Vlaanderen speelde een belangrijke rol, en sommige Walen zeggen dat ze daarvoor geen enkele verantwoordelijkheid dragen. Maar, wat mij zorgen baart, is dat het ook nu nog heel moeilijk is om daarover te spreken. Er is bijvoorbeeld voor veel Franstaligen geen sprake van het toekennen van enige amnestie, van welke aard ook. Ik zeg altijd dat, wanneer alle spelers en getuigen zullen verdwenen zijn, de emotie in principe minder zal zijn. Maar soms denk ik dat het te laat is omdat de verhoudingen al zo radicaal gekanteld zijn ...

NV: Ik denk dat er vanuit Franstalige hoek nu meer het gevoel bestaat dat de Vlamingen echt wel alles in handen hebben.

CL: Ik denk in elk geval niet dat de geesten rijp zijn voor amnestie. Alle debatten die plaatsvonden in november 1990, en kort daarna in 1994, zijn op een sisser uitgelopen.

OL: Laten we terugkomen op het emotionele aspect. Nina Verhaeghe, heeft u het gevoel dat deze gevoelens van wrok veranderd of toegenomen zijn, dat ze intenser werden?

NV: Ik weet niet of het sterker wordt. Dat denk ik niet. Maar omdat de contacten tussen de gemeenschappen bijna helemaal weg zijn, wordt het beeld bijna niet meer gecorrigeerd. Het beeld dat door de media wordt uitgedragen, wordt niet meer gecorrigeerd door de persoonlijke contacten.

CL: En anders, wat de Franstaligen van Brussel betreft, heeft u dezelfde indruk dat zij hun medeburgers uit het noorden met een zekere neerbuigendheid of zelfs een vleugje misprijzen behandelen? Mijn Vlaamse vrienden herinneren zich dat heel wat van hen, wanneer ze gingen winkelen in de Nieuwstraat en in de Innovation “Vlaamse boeren” werden genoemd… Iets wat ronduit schandalig was en is want racisme is dan niet veraf…

NV: Ik denk dat er op dat vlak veel veranderd is, maar het probleem van de Nederlandsonkundigheid van de administraties in Brussel is wel blijven bestaan.

CL: Dat zijn dingen die de rancune versterken.

NV: Aan de andere kant is er natuurlijk de realiteit in Brussel. Ik spreek nu bijna tegen de Vlaamse Gemeenschap, dat wil ik niet doen, maar hoe kun je eigenlijk democratisch verantwoorden in Brussel dat je een hele administratie tweetalig Franstalig-Nederlandstalig zou maken als de belangrijkste talen na Frans waarschijnlijk Arabisch, Turks, Pools of Engels zijn?

OL: Laten we verder gaan met een ander evenement dat u heeft genoemd. U plaatste het "Walen Buiten" en de bouw van de stad Louvain-la-Neuve op hetzelfde niveau, het ene als gevolg van het andere.

CL: Het vertrek van de Franstaligen uit Leuven is een markant historisch feit. De slogan "Walen Buiten" werd door veel Franstaligen afgekeurd. Ik ken mensen die de splitsing van de Leuvense universiteit vandaag de dag nog steeds betreuren, vooral mensen die er destijds studeerden of die hun leven rond de Franstalige afdeling hadden opgebouwd.

Voor sommigen blijft het een "zonde tegen de geest", zoals monseigneur Massaux[11] later zei. Wat er ook van zij, anderen hebben toen heel goed gezien wat er moest gebeuren, zoals Michel Woitrin, de toenmalige algemeen directeur. Enerzijds verklaarde hij provocerend: "Wij blijven in Leuven, het zeer grote Leuven, het zeer grote Brussel, de driehoek Waver-Leuven-Brussel", terwijl hij anderzijds *stoemelings* het terrein voorbereidde, met de hulp van de toenmalige burgemeester van Ottignies, Yves du Monceau[12], die de kans zag om zijn gemeente te promoten in een Waals-Brabant in volle ontwikkeling maar dat ook getroffen was door de crisis van de klassieke industrie. En die gok is verdomd goed gelukt. Waarom die gebeurtenis zo'n indruk maakte op mij? Omdat zij verweven is met mijn eigen verhaal. Ik heb nog het geluk gehad om een jaar in Leuven in het Frans te studeren en om er nog een laatste jaar, in 1975-1976, te wonen voor ik mee overgeheveld werd. Maar de Franstaligen van de Alma Mater zijn de uitdaging aangegaan en hebben ze gewonnen… In Leuven heb ik nog volop geprofiteerd van de Franse cultuur, in

het theater bijvoorbeeld. Maar wat het studentenleven betreft, integendeel, we bleven samenleven maar vermeden elkaar.

NV: Waarom zei je amper goedendag? Uit kwaadheid?

CL: Het was echt onverschilligheid – omdat we ook wisten dat het unitaire avontuur voorbij was.

MB: En was dat tevoren zo anders? Volgens mijn ouders bestonden zelfs in de jaren 50 twee universiteiten eigenlijk min of meer naast elkaar – en dus ook twee studentengroepen.

CL: Van tijd tot tijd gingen ze inderdaad de straat op en slingerden elkaar stenen naar het hoofd. Maar het was toen speelser. Het werd agressiever toen externe fracties er zich mee gingen moeien en de slogan "Walen Buiten" werd gelanceerd in de vroege jaren 60. Ik ben het nogal eens met Paul Goossens, in die tijd een belangrijke studentenleider, dat de boodschap eigenlijk "Bourgeois Buiten" was. Het is spijtig dat we dat toen niet duidelijker hebben kunnen uitdrukken. Maar het is natuurlijk makkelijk om dat *a posteriori* te zeggen.

NV: Ik denk dat men er zich aan de Vlaamse kant niet van bewust is wat dat betekend heeft. Ik heb dat ook pas later beseft door interviews met de Franstaligen. Dat kwam inderdaad altijd terug en de bewoording is inderdaad agressief: "Waalse Ratten, Rol Uw Matten".

CL: Ah ja, het was heel agressief, en de Franstaligen die er toen waren, hadden ook het gevoel dat alles hen werd afgenomen. Maar ze vroegen ook veel. Ze vroegen in het begin van de jaren 60 nog steeds naar middelbare scholen in een regio waar de taalgrens reeds was getrokken. Het ging dus over bijkomende faciliteiten. Die situatie woog heel zwaar en er verschenen twee categorieën Franstaligen: één die absoluut wilde blijven – het was de groep hoogleraren zoals De Visscher[13], in en rond Acapsul, en de andere, bijgenaamd de "verhuizers". Sommige professoren waren veeleer "Waalse beweging" en/of *Rénovation Wallonne*. Dat was een katholieke beweging. Ze bedachten dat, aangezien de situatie toch hopeloos was, ze best de gelegenheid te baat konden nemen om naar de andere kant te

gaan van de grens die ik spottend de bietengrens in plaats van de taalgrens noem, en zich daar te vestigen om Franstalig België beter van dienst te zijn. Er is bij sommigen vandaag nog steeds een zekere wrok jegens die “verhuizers”. Dat gezegd zijnde, zo een scenario zou vandaag niet meer kunnen omdat er geen federale solidariteit voor een situatie als deze meer te vinden zou zijn. Dat heeft heel veel gekost, maar die prijs heeft het mogelijk gemaakt, geloof ik, om zowel in Wallonië als in Vlaams-Brabant de ontwikkeling nieuw leven in te blazen.

NV: Ze hebben eigenlijk van iets dat negatief begonnen is, iets positiefs gemaakt.

CL: En het eindigt ook goed, want het einde van het verhaal is dat in het jaar 2000 de Franstaligen en Nederlandstaligen van de twee Leuvens officieel samenkomen. Het is het verhaal van een conflict dat uitmondt in de creatie van een aantrekkingspool in een provincie die dat toen best kon gebruiken. Alle traditionele industrieën, die al zeldzaam waren geworden, werden toen gesloten. Dus had deze regio een opleving nodig, en dat werd mogelijk dankzij de spin-offs.

OL: Een groot communautair conflict kan dus ook een positieve dynamiek in beide regio’s teweegbrengen.

Over ruimdenkendheid en machtswellust

NV: Als het moet gaan om de belangrijkste dan zou ik Di Rupo nemen omdat ik een eindeloze bewondering voor die man heb. Als je zijn parcours kent, als je ziet uit welk gezin hij komt, als je ook weet dat zijn seksuele geaardheid hem op een bepaald moment toch wel in een heel moeilijk parket heeft gebracht, dan vind ik dit iemand die met kop en schouders boven de rest staat als politicus en als mens ook. Hij is authentiek en heeft ongelooflijk veel waargemaakt vanuit een heel moeilijke situatie. Misschien ben ik naïef, maar ik heb altijd het gevoel dat zijn zorg om mensen die sociaal en economisch zwak staan authentiek is, dat het niet gespeeld is.

CL: Ja, het is een indrukwekkende persoonlijkheid. Nu moet je weten dat het, in het prille begin, bij zijn aankomst in de PS van Bergen, niet eenvoudig voor hem was om er een plek te veroveren tegenover een bende *apparatchiks* en echte socialistische dynastieën. Dankzij zijn sterke persoonlijkheid drong hij zichzelf op en vocht hij continu als een … leeuw, ook toen hij premier werd. "Zou hij in staat zijn om eerste minister te worden?". Dat was de vraag die werd gesteld toen hij in 2011 zijn regeerakkoord sloot na de langste crisis in de Belgische politieke geschiedenis. Het is hem gelukt. Hij had er alles voor gedaan. Ik geloof dat hij de geschiedenis zal ingaan als een van de premiers die België het meest zullen hebben getekend.

OL: Omdat hij erin geslaagd is om deze crisis op te lossen, of om andere redenen?

CL: Er is natuurlijk het oplossen van deze crisis, die volledig onontwarbaar leek, en waarbij natuurlijk een aantal toegevingen moesten gebeuren. Maar hij toonde bovendien dat een Waal ook eerste minister kan worden en dat op een ogenblik dat de politieke wereld op zijn zachtst gezegd in diskrediet was gebracht.

OL: En zal hij in Vlaanderen een belangrijke plaats behouden? Er kwamen toch veel opmerkingen over zijn kennis van het Nederlands, dat was een heel heikel punt. Denkt u dat hij een plaats zal behouden in de geschiedenis van België? Wordt hij een van de personages die zullen herinnerd worden?

NV: Ik denk inderdaad dat dat het geval zal zijn vanwege wat gezegd is over het beëindigen van die crisis die uitzichtloos leek. Maar de kritiek in Vlaanderen is heel sterk gebleven dat zijn Nederlands onvoldoende was voor een eerste minister. Hij was zichzelf nochtans altijd zeer bewust van zijn imago.

CL: Onder mijn personages wil ik eerst Pierre-Théodore Verhaegen noemen, een persoonlijkheid in de geschiedenis van België die opvalt door zijn persoonlijk parcours als je het met het jouwe vergelijkt. Hij was katholiek, maar hij was ook antiklerikaal en het is geen toeval dat hij de Université libre de Bruxelles oprichtte. Toen

hij stierf kon hij geen kerkelijke begrafenis krijgen omdat hij niet langer "in het juiste kamp" zat. Ik zie deze keuze als een eerbetoon aan de grote generaties uit de vroege negentiende eeuw, die zowat alle fundamenten van dit land hebben gelegd. Ze hebben de geesten geopend toen de wereld nog uit de schaduw van het conservatisme aan het oprijzen was.

OL: Het is interessant dat u aangeeft dat hij katholiek is, omdat ik denk dat hij in het collectieve geheugen in de eerste plaats als oprichter van de ULB bekend is en dus, *a priori*, als atheïst. Kan uw keuze door de complexiteit van het personage worden verklaard?

Standbeeld van Pierre-Théodore Verhaegen op de campus van de ULB in Brussel (Bron: Adrien Antoniol)

CL: Ja, door de complexiteit van het personage en van zijn politieke loopbaan, om nog maar te zwijgen van de manier waarop hij jaar na jaar wordt herinnerd. Ik koos voor Verhaegen omdat ik voor een wat ongewone persoonlijkheid wou gaan, en hij maakte meer indruk op mij dan iemand als kardinaal Mercier[14] of dan eender welke premier. Misschien zette ik daarom een stap terug van de politiek en koos ik iemand die moest vechten voor vernieuwende ideeën in een land dat zonder hem nog katholieker zou zijn.

NV: Ik denk dat Verhaegen aan de Vlaamse kant helemaal niet gekend is. Ik ken hem natuurlijk van "Saint-V"[15] omdat ik in Brussel woon en dus die processies zie voorbijkomen. Maar in Vlaanderen is hij helemaal niet bekend.

Als tweede persoon op mijn lijst wil ik het over Marianne Thyssen[16] hebben, omdat ik haar een ongelooflijke klasbak in de politiek vind en omdat ik het ook jammer vind dat mensen die een carrière maken in de Europese politiek zo weinig aan bod komen. Ik vind het jammer dat dit soort politici, die niet op tafel springen en niet de aandacht trekken, zo weinig gewaardeerd worden. Ze heeft ook plaats moeten ruimen voor Wouter Beke als voorzitter van de partij. Ze heeft haar eigen belang ondergeschikt gemaakt aan dat van de partij.

CL: Ik deel uiteraard de mening van Nina, want het klopt dat ze een sterke persoonlijkheid is, die herhaaldelijk moest wijken. Toen het dreigde te verzuren, werd ze naar voren geschoven, om haar daarna opzij te schuiven. Ik vind het belangrijk dat we mensen hebben zoals zij, en het is een beetje jammer dat ze geen belangrijkere functies kon krijgen.

OL: Ik vind het interessant, mevrouw Verhaeghe, dat u Lucienne Herman-Michielsens[17] voorstelt als derde keuze, omdat in het Franstalige collectieve geheugen alleen Roger Lallemand[18] met de wet op de depenalisering van abortus wordt geassocieerd. Aan de Franstalige kant is het eerst Roger Lallemand die wordt onthouden en Lucienne Herman-Michielsens is bijna volledig vergeten. Is dat hetzelfde aan Nederlandstalige kant?

Roger Lallemand en Lucienne Herman-Michielsens 15 oktober 1989 (Bron: Belga)

MB: Lallemand is alleen een naam, wordt soms in één adem wel genoemd met Herman-Michielsens, maar wie hij was, is minder bekend.

OL: Hebben ze voor deze wet een quasi gelijke rol gespeeld, of speelde de ene een belangrijkere rol dan de andere?

CL: Ik denk dat ze even sterk betrokken waren.

OL: Als ze dezelfde rol speelden, is het opvallend dat mensen vooral de persoon uit de eigen taalgemeenschap onthouden...

CL: Het was een uitstekend initiatief van Lallemand om zijn voorstel samen met een vrouw uit de Nederlandstalige groep in te dienen. Ik denk dat dat symbolisch heel sterk was. Ik vrees dat, mocht ik de vraag aan mijn collega's stellen, er maar weinigen zich deze gebeurtenissen nauwkeurig zouden herinneren.

Als tweede personage kies ik kardinaal Suenens.[19] Ik heb hem ontmoet en zijn verschijning maakte indruk op me. Ik denk aan de rol die hij speelde, vooral tijdens het Tweede Vaticaans Concilie, waar hij een van de leiders was die voor opening streed. Terwijl de ultraconservatieven vanaf het begin het Concilie probeerden te boycotten, vochten hij en een paar anderen om ervoor te zorgen dat de vergadering niet domweg zonder overtuigend resultaat zou blijven, zoals het Concilie van 1870. Hij vocht daar echt voor, en niemand kan het nagaan, maar er wordt gezegd dat hij tijdens het conclaaf na Johannes XXIII een aantal stemmen behaalde, en dat hij zo eventueel aanspraak had kunnen maken op het pausschap. Overigens was hij een Brusselse brouwerszoon. Hij had een bepaalde mentaliteit, een soort Brusselse openheid. Ik was gefascineerd door het personage. Aan de andere kant, wat steeds een vraag bleef, is zijn rol binnen de koninklijke familie, en in het bijzonder bij het arrangeren van het huwelijk tussen Boudewijn en Fabiola, in die mate dat iemand als Leopold III hem zo sterk haatte dat hij hem niet meer wilde zien. Vreemd genoeg werd deze persoonlijkheid, die in het begin pragmatisch was, tegen het einde van zijn leven een van de leiders van de Charismatische Vernieuwing in België en in de wereld. Bij het ouder worden liet hij zich meeslepen door de lokroep van de Heilige Geest. Maar dat neemt niet weg dat, als het Concilie is wat het is, dat ook aan hem te danken is, en dat hij onverminderd een motor was van wat de *Squadra Belga* genoemd werd, waarin quasi alle Belgen die in Rome aanwezig waren een rol hadden. Het is ook Suenens die op het moment dat *Humanae Vitae*[20] verschijnt – toch een nogal brutale inbreuk in de slaapkamers van de katholieken – toch aan Belgische christenen liet verstaan dat de vrijheid van geweten voorrang had. Ook dit soort redenering is typisch Belgisch: we doen een beroep op ons geweten.

OL: Laten we het hebben over de persoonlijkheden die u niet leuk vindt: Luc van den Bossche,[21] Jean-Claude van Cauwenberghe.[22]

NV: Ik ga ze samen nemen omdat ze voor mij gewoon van hetzelfde type zijn. Ik vind dat de linkerzijde op de barricades zou moe-

ten staan of als eerste zou moeten roepen als er fraude is, om het vertrouwen in ons sociaal systeem te behouden. Jean-Claude van Cauwenberghe heeft dat nagelaten. Hij bleef altijd maar herhalen dat er geen bewijzen tegen hem waren, ook als bleek dat zijn hele entourage "besmet" was. En ja, Luc van den Bossche staat voor mij – samen met Van Cauwenberghe – symbool voor een soort arrogantie van de macht: "Ik zit op deze positie en ik doe wat ik wil". Bij Van den Bossche heb ik het dan over het gebruik van relaties uit zijn politieke carrière om achteraf schaamteloos te gaan cashen, bijvoorbeeld bij BIAC of Optima. Inclusief hoge afscheidsvergoedingen. Als (ex-) socialist. Ik denk dat dit soort mensen de afkeer van de burger van de politiek sterk vergroten.

OL: Maar uw beschuldiging aan het adres van Jean-Claude van Cauwenberghe is sterk. Zo verklaart u uw keuze: "Als Charleroi niet zover was weggezakt in corruptie, vriendjespolitiek en inertie qua bestuur, was het imago van Wallonië mogelijk nooit zo negatief geweest".

NV: Nu, natuurlijk is er een hele vernieuwing bezig in alle betekenissen van het woord. *Enfin*, ik weet goed dat Paul Magnette daar grote kuis houdt en de stad echt leven inblaast. Maar Charleroi is echt wel het symbool geworden van alles wat verkeerd kan gaan door vriendjespolitiek en een PS die almachtig was. Ik denk dat Charleroi echt het clichébeeld aan de Vlaamse kant heeft bevestigd van een Wallonië dat aan slecht PS-bestuur ten onder gegaan is.

CL: Er is ook een negatief beeld van Charleroi in het algemeen. Als we een uitzending in de studio's van RTBF-Charleroi gaan opnemen, wanen we ons in een Balkan-televisiezender aan het eind van de jaren 80.

NV: Ik heb een paar jaren geleden een interview gemaakt met een Waalse jonge vrouw die voor *Elle Belgique* werkt en die me vertelde dat de *Carolo's* in die redactie pas aan elkaar durfden vertellen dat ze van Charleroi waren toen Magnette de boel aan het opkuisen was. Dat vond ik heel markant.

CL: Maar er zijn ook zeer goede boekhandels in Charleroi, waar politieke debatten gehouden worden, die veel volk trekken.

NV: En ik denk dat het culturele leven er nu interessanter is, en Magnette investeert daar heel sterk in.

CL: Bij mijn “negatieve” personages had ik de Hertog van Alva gekozen, een beetje als standaardantwoord. Hij speelde echt wel een zeer negatieve rol toen hij hier kwam, ook voor de vrijheid van denken. Maar ik neem Filip de Winter. Ik zeg er onmiddellijk bij dat ik helaas ook Franstaligen ken die op hem lijken. Zoals bij hem zit het racisme ook bij hen heel diep. Mijn keuze toont dus dat er steeds en overal een populistische bodem is die klaar staat om tot uitdrukking te komen. Natuurlijk is er nog steeds een groot verschil tussen de beide kanten van de taalgrens: wij hebben altijd een absoluut sanitair mediacordon onderhouden ten opzichte van extreemrechts. Om redenen die ik volkomen begrijp, wordt aan de Vlaamse kant van tijd tot tijd het woord gegeven aan vertegenwoordigers van het Vlaams Belang, omdat ze nog steeds een bepaalde politieke stroming vertegenwoordigen. Helaas heeft dat in de geest van de Franstaligen ook bijgedragen aan het versterken van clichés, met het volgens mij valse idee dat de Vlamingen meer open staan voor extreemrechts.

MB: Ja, maar in Vlaanderen kon het racisme zich enten op een legitieme politieke stroming, het Vlaams-nationalisme. De beweging van Degrelle daarentegen entte zich niet op een bestaande politieke stroming, net zoals FN of Laurent Louis dat vandaag niet kan.[23] Er is dus een historische reden waarom de voedingsbodem voor het racisme in Vlaanderen veel sterker is.

CL: En daarom blijven de misverstanden zo groot. Omdat we dit nu natuurlijk op het conto van de N-VA schrijven. De benadering is nochtans niet dezelfde als die van het Vlaams Belang, als je alleen al maar kijkt naar het aantal parlementariërs met een immigratie-achtergrond binnen de N-VA.

Verhakkelde talen te midden van de koterijen

OL: Nina, bij uw keuze van plaatsen noemt u het nemen van de trein. Ik vond dit bijzonder interessant, ook al is de keuze tweesnijdend. Treinreizen tonen ook hoe lelijk sommige landschappen in België zijn. Maar gelukkig verwijst u ook naar de polders en de landelijke gebieden in Wallonië.

NV: De vraag was een publieke plaats en ik vind dat publiek vervoer een publieke plaats bij uitstek is. Iedereen kan de trein nemen en overal komen op die manier. Dan zie je inderdaad hoe lelijk ons landschap is, met al die koterijen. Dat is net zo goed het geval aan de Waalse als aan de Vlaamse kant. Maar soms, ja, vind je ook een heel mooi landschap. Aan de Vlaamse kant denk ik aan de polders, en in Wallonië aan delen van Namen, Luxemburg, en aan weinig gekende stukken van Henegouwen die zeer groen zijn. Dus, het zijn de contrasten die mij daarin aantrekken. De waanzin van onze landschapsindeling, in tegenstelling tot Nederland, waar het onderscheid tussen stad en platteland veel groter is. De lintbebouwing is in Wallonië ook net zo erg als in Vlaanderen en er zijn steeds meer stukken groen in Wallonië waar verkavelingen opduiken.

CL: Met de trein naar Luxemburg of zelfs naar Ieper reizen, het is een hele omweg, maar het maakt ook deel uit van ons erfgoed.

NV: En de manier waarop de taal van de andere gemeenschap verhakkeld wordt op de trein, dat zou UNESCO-erfgoed moeten worden.

OL: Christian Laporte, uw keuzes zijn ook interessant omdat ze zowel Brussel, Vlaanderen als Wallonië bestrijken.

CL: Ik kies voor de Westhoek om verschillende redenen. Op een dag had ik bijvoorbeeld de gelegenheid om met Paul Delvaux en met de toenmalige minister van Franstalige Cultuur, Valmy Féaux te lunchen. Er wonen of verblijven enorm veel Franstaligen in die regio, maar tegelijkertijd blijft die in zijn West-Vlaamse omgeving

verankerd. Oostduinkerke ligt op een steenworp van het museum Delvaux en vormde het decor van de zaak Irma Laplasse. Haar proces wegens collaboratie is twintig jaar geleden nog van a tot z herzien.[24] Bovendien ligt deze badplaats, die zeer in trek is bij Nederlandstaligen, naast Koksijde, een partnerstad van het Waalse Bergen. Kortom, het is een plek waar ik vaak naartoe ga, waar ik me echt thuis voel – maar ook zonder taalimperialisme, integendeel. Je spreekt geen Frans om Vlaamse kranten te kopen. Ik hou er ook van om de historische begraafplaatsen of de oude kerken in de Westhoek te bezoeken. En voor mij, als voorzitter-stichter van de Vereniging van Belgische Bierjournalisten, is het ook de streek van brouwerijen. Met bovenaan de plek waar het beste bier ter wereld gebrouwd wordt, dat van Westvleteren.

Het Paul Delvaux Museum in Sint-Idesbald (© Foundation Paul Delvaux, St. Idesbald, Belgium/SABAM, 2020 / foto © Peter Blanckaert)

MB: Toch mogen we de communautaire spanningen aan de kust niet onderschatten. Ik denk dat de grote aanwezigheid van Franstaligen er door een deel van de bevolking wel degelijk als imperialisme wordt ervaren. De sterke positie van de N-VA in een gemeente als Koksijde illustreert dat.

NV: Omgekeerd ook, hé? Iemand van de regio Charleroi die een windsurf-opleiding volgde, zei dat hij nu geen kampen meer volgt aan de Vlaamse kust. Hij gaat naar Noord-Frankrijk net over de grens omdat hij vond dat ze als Franstaligen niet meer welkom waren.

CL: Veel mensen zeggen dat ze naar de Opaalkust gaan.

NV: Ik ga meestal naar een ander deel van de kust. Mijn familie woont in Brugge en we zitten daar dicht bij Zeebrugge, Knokke-Heist. Ik heb altijd het gevoel dat, als je daar in een winkel of in een café komt, alle talen worden gesproken. Het is ook een economische logica, ze willen de mensen niet wegjagen.

OL: Jeugdherinnering aan de zee en het strand roepen ook een gevoel op van communautaire vermenging, of van uitwisseling tussen Franstaligen en Vlamingen.

NV: Niet noodzakelijk. Toen ik jonger was, was ik helemaal niet bezig met dat communautaire, maar het is pas achteraf dat je je realiseert dat daar inderdaad alle talen werden gesproken. Het is eigenlijk vrij internationaal, vind ik.

OL: Had je Franstalige vrienden? Vaak heerst het idee dat in ons land mensen naast elkaar maar niet met elkaar leven.

NV: Nee, maar ik heb daar ook geen Vlaamse vrienden gemaakt. Je gaat daar in de eerste plaats met familie.

Een besluit?

NV: Wat is nu de conclusie van het gesprek? Ik kan mij voorstellen dat je heel andere antwoorden zou krijgen als je collega's van mij zou vragen, die helemaal nooit iets met het communautaire te maken hebben gehad. Mijn aanvoelen is dat er een vrij grote onverschilligheid gegroeid is.

CL: Ja, in onze tijd waren we in het algemeen veel meer getekend en beïnvloed door die communautaire toestanden, niet alleen door onze persoonlijke geschiedenis maar ook in het algemeen. Maar, dat gezegd zijnde, het was een menselijke en intellectuele verrijking voor mij en zal dat altijd blijven.

OL: Ja, misschien leven we nu meer in een wereld waar onverschilligheid en een gebrek aan kennis de toon aangeven.

Politiek

Philippe MOUREAUX en Herman VAN ROMPUY

De ontmoeting tussen Philippe Moureaux en Herman van Rompuy vond plaats op 5 mei 2015, op de KU Leuven-campus in het centrum van Brussel. De context van dat gesprek verschilde nauwelijks van die van het vorige gesprek. De enkele uren tevoren gepleegde aanslag op een anti-islamconferentie in Texas beheerste het nieuws lang niet in dezelfde mate als eerdere en latere aanslagen in Europa. Een internationaal gebeuren dat de geesten meer beroerde, was de zware aardbeving in Nepal, die op 25 april aan meer den 7.500 mensen het leven had gekost.

Onze beide gesprekspartners behoorden tot de *éminences grises* van de Belgische politiek. De band die deze gemeenschappelijke positie had gecreëerd, bleek sterker dan het gegeven dat een van hen in de gegeven omstandigheden tot een oppositiepartij en de ander tot een regeringspartij behoorde.

Philippe Moureaux (°1939-2018) was doctor in de geschiedenis aan de ULB, gespecialiseerd in de economische en institutionele geschiedenis van de Oostenrijkse Nederlanden. Hij trad voor het eerst toe tot de regering van Martens III in 1980. Een jaar later gaf hij zijn naam aan de zogenaamde "Wet van Moureaux", tegen racisme en vreemdelingenhaat. Moureaux, geboren in Etterbeek, was vicepremier, maar ook minister-president van de Franse Gemeenschap en minister-president van het Brusselse

Gewest. Bovendien was Philippe Moureaux een belangrijke figuur in de Brusselse PS en ook lange tijd burgemeester van Molenbeek. Hij overleed op 15 december 2018 in Sint-Jans-Molenbeek.

Herman van Rompuy (°1947) heeft een diploma in de filosofie en de economische wetenschappen van de KU Leuven. In 1988 werd hij voorzitter van de CVP en hij bleef dat tot 1993. In datzelfde jaar kreeg hij zijn eerste ministerpost. Achtereenvolgens was hij minister van Begroting, vicepremier, voorzitter van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers en premier. Herman van Rompuy was de eerste permanente voorzitter van de Europese Raad van 2012 tot 2014.

Deelnemers: Philippe Moureaux (PM), Herman van Rompuy (HV), Ariane Bazan (AB), Marnix Beyen (MB), Elke Brems (EB), Olivier Luminet (OL), Valérie Rosoux (VR).

Een informele aanloop naar het gesprek

HV: Mijn grootmoeder woonde bij ons, mijn moeder was enig kind. Heel opmerkelijk, mijn grootmoeder is gescheiden voor de oorlog. Ze woonde in een klein dorp in het Hageland. Er is wellicht een en ander gebeurd, maar we weten niet wat. Ze heeft altijd bij ons gewoond. Ik zeg vaak dat mijn vader een heilige was. We woonden eerst samen in een appartement hier in Brussel. Ik ben geboren in 1947.

PM: Je behoort dus echt tot de naoorlogse generatie. Ik heb nog herinneringen aan het einde van de oorlog.

HV: Ik ben geboren in Etterbeek.

PM: Ik ook, mijn vader zat in het leger aan het front, aan het bewegend front. En hij had mijn moeder het bevel gegeven te vertrekken, omdat hij dacht dat het een herhaling van ’14 zou worden. Dat was een illusie.

HV: Ja, inderdaad. Wanneer ik in al mijn toespraken de Syrische vluchtelingen in de Middellandse Zee vernoem, denk ik aan mijn moeder en aan mijn grootmoeder, die in 1940 op hun fiets sprongen, op weg naar Frankrijk, en alles achterlieten – twee koeien enzovoort. In 1940 was 1914 het spookbeeld. In Aarschot bijvoorbeeld hadden de Duitsers toen de kerk met honderden mannen gevuld voordat ze in brand zou worden gestoken. Gelukkig was er in 1940 geen bloedbad. Sommige situaties doen denken aan de huidige acties van Daesh. We zijn geneigd dat te vergeten.

PM: Het was inderdaad een tijd van omzwervingen op de wegen, maar ver van de bombardementen. Ik was één jaar toen – een lastige baby die vaak gilde, naar men zegt. Die ervaring heeft zeker indruk op me gemaakt, zelfs al heb ik er geen bewuste herinnering aan. Ik ben geboren in april 1939 en die vlucht vond plaats in mei 1940.

PM: Mijn vader had geluk: hij gehoorzaamde niet. Hij was reserveofficier in Gent. De Duitsers hadden ze samengeroepen. In de chaos van het gebeuren gaven ze een ticket aan alle officieren om terug naar Brussel te keren en zich te melden aan de *Kommandantur*. Hij kwam daar nooit opdagen. In de verwarring van de oorlog werd hem nooit iets gevraagd. Een van zijn vrienden ging wel en werd naar de kampen in Duitsland gestuurd.

HV: Mijn vader werd bijna geëxecuteerd. Hij was 17 en moest zich melden aan het Belgische leger dat het land al had verlaten voor Ierland en Groot-Brittannië. Dus ging hij naar huis. Hij moest de nacht doorbrengen in Vinkt, een klein stadje in de buurt van Gent. Een Duitse officier was net vermoord, waarschijnlijk door partizanen. Ze namen gijzelaars en plaatsten ze tegen een muur. Allen werden geëxecuteerd. Alleen degenen die niet van Vinkt waren, werden in een weiland samengebracht om er hun eigen graf te graven. In

extremis besloten de Duitsers dat degenen die niet van de gemeente waren, naar huis mochten. Dat bleef een trauma voor de rest van zijn leven. Ik sprak heel kort over deze episode tijdens mijn speech voor de Nobelprijs.[1] Op dat moment begon Angela Merkel te huilen.

PM: Laten we eerlijk zijn. Na gesprekken met mijn zwager, die deel uitmaakte van de bezettingsmacht in Duitsland vlak na de val van het nazisme, realiseerde ik me dat de houding van ons leger tegenover de Duitsers ook niet glorieus was. Mijn zwager loste slechts druppelsgewijze zijn geheimen. Hij wilde er niet over praten en hield het bij: "Nee, ik heb te veel vreselijke dingen gezien."

HV: Velen wilden er niet over praten. Mijn vader had het er maar één keer over. En ik zal me die nacht altijd herinneren. Ik was tien. Daarna heeft hij er nooit meer over gesproken, behalve tegen het einde van zijn leven, toen hij het er weer over kon hebben op een rustigere wijze.

PM: Mijn zwager heeft er nooit ontspannen over kunnen praten. Hij nam wellicht in zijn jeugd deel aan een aantal laakbare acties met de Brigade-Piron.[2] Tja, al die familieherinneringen tonen hoe deze sleutelmomenten werden beleefd.

De stakingen van 1960–1961

OL: Wat zijn volgens jullie de belangrijkste gebeurtenissen in de geschiedenis van België?

PM: Ik koos drie beslissende gebeurtenissen. Maar om eerlijk te zijn, kon ik ze niet onderling rangschikken. De context van deze herinneringen zijn de jaren 60 en 61. Ik ben aan de universiteit en werk mijn scriptie af, en de confrontatie met de nasleep van de grote oorlogen, die ook doet denken aan de jaren 50, toen ik kind was, is schokkend. Het eerste sleutelmoment is de koningskwestie. Mijn vader had hierin een rol als voorzitter van de Brusselse liberalen; hij was zeer anti-Leopoldistisch. Hij was ook enigszins met de Regent

bevriend. Ik herinner me dat ik over deze gebeurtenissen hoorde vertellen, maar ik heb vooral een persoonlijke herinnering: ik werd naar de Maasvallei gestuurd, waar mijn vader een villa voor mijn moeder en de kinderen had gehuurd. We moesten ver weg omdat echt gevreesd werd dat de kwestie dramatische proporties zou aannemen. Ik herinner me dat ik aan mijn moeder vroeg waarom er geen treinen meer waren. De villa was niet ver van de spoorweg en in die tijd waren er altijd treinen die ertsen vanuit Lotharingen naar Luik brachten. Maar in die periode waren er geen treinen. Mijn moeder was nogal verward en antwoordde vaag: “Door wat er allemaal gebeurt!”. Zo ziet u maar, hoe belangrijk persoonlijke herinneringen kunnen zijn met betrekking tot de geschiedenis.

Anti-Leopoldistische betoging naar aanleiding van de koningskwestie in 1950 (Bron: Cegesoma)

De periode 1960-1961 is die van de grote betogingen, waaraan ik niet vaak deelnam, behalve aan één in Brussel, en dat maakte grote indruk op mij. Daar ontstond inderdaad mijn interesse voor het

federalisme, voor de Waalse beweging en voor André Renard in het bijzonder. Kort daarna schreef ik me in voor de *Mouvement Populaire Wallon*.[3] Ik was “communistisch” zonder lid te zijn van de Communistische Partij. Deze vroege interesse in federalisme hangt samen met een andere belangrijke periode voor mij, de periode 1980-1981, waarin ik bijna toevallig minister werd, eerst van Binnenlandse Zaken, daarna van Justitie.

Sommige gebeurtenissen in die periode op internationaal niveau waren heel belangrijk voor mij. Ik verloor in die periode trouwens voorgoed al mijn illusies over de Sovjet-Unie. Ik denk met name aan de invasie van Tsjechoslowakije in 1968. Tot dan bestond nog het idee dat uit de marxistische ideologie misschien een communisme met een menselijk gezicht kon ontstaan. Tot slot is de verkiezing van François Mitterrand in 1981 een andere belangrijke gebeurtenis. Zonder te overdrijven herinner ik me dat ik huilde toen ik de uitslagen op televisie zag verschijnen. Ik was geen kind meer en toch huilde ik, want dat betekende een verandering in Frankrijk, het was de terugkeer van links aan de macht.

OL: Veel dank. Meneer Van Rompuy, hoe denkt u over de stakingen van 1960 of over de institutionele hervormingen in België in 1980-1981?

HV: Spreek ik Nederlands?

PM: Ik ben veel van mijn tweetaligheid verloren. Misschien is dat zelfs interessant. Mijn ouders gaven me een fantastische opvoeding, behalve taalkundig, zo zeg ik het meestal. Ik woonde in een Franstalige en – ik durf het nauwelijks toe te geven – anti-Vlaamse omgeving. Ik werd niet aangespoord om de taal te leren. Uiteindelijk heb ik wel intens Vlaams gestudeerd want ik leerde het op de basisschool en de middelbare school. Ik had zelfs Middelnederlands aan de universiteit. Toen ik voor het eerst minister werd, was alles in het Frans. Zelfs aan de top van de PSB-BSP gebeurde alles in het Frans. Later spraken de Nederlandstalige ministers Nederlands in de regering. We hadden een vreselijke vertaler, ik verdenk zelfs Wilfried [Martens] ervan een erg slechte vertaler te hebben gekozen! Na een

tijdje besloot ik mijn koptelefoon af te zetten en het Nederlands te leren begrijpen.

HV: Voor mij zijn de eerste herinneringen niet de stakingen van 1960-1961, maar de Schoolstrijd van 1955-1956. Mijn vader werkte toen op de studiedienst van de CVP, waar ik later directeur van geworden ben. In 1955-1956 gingen mijn vader en mijn grootvader betogen met hun regenjas aan, omdat ze verwachtten dat de politie ging uitrukken met waterkanonnen. Wij woonden in een tweetalige wijk op vijf kilometer van het stadhuis van Brussel, maar wel in een Vlaamse gemeente, die nu gefusioneerd is met Zaventem. Ik heb Frans geleerd op straat. En we reden met onze fiets op de straat "voor vrijheid en democratie, voor school en gezin". Tijdens die hele periode stond men pamfletten uit te delen bij het buitenkomen van de mis. Leo Van Ackere, adjunct-secretaris-generaal van de toenmalige CVP en later gouverneur van West-Vlaanderen, zei tegen mijn vader: "Nee, nee Vic, ik moet dat pamflet niet hebben, ik heb het al". Om te zeggen hoe dat allemaal blijft kleven. Dat was eigenlijk mijn eerste confrontatie met de politiek.

Het tweede moment was ons verblijf van een jaar in Congo, in 1957-1958. Mijn vader wou absoluut prof worden in Leuven, en dat werd je automatisch als je vijf jaar in Lovanium was geweest.[4] Jammer genoeg of gelukkig zijn we na één jaar, in juni 1958, moeten terugkeren. Mijn vader was ziek geworden, mijn broer en mijn zussen ook. Maar de hele Congo-episode was voor mij een culturele shock van jewelste. Ik kwam uit een kleine gemeente, homogeen Vlaams in de school (niet op straat) en dan kom je plots in de Afrikaanse cultuur. Mijn broer en ik werden eigenlijk vanuit onze vertrouwde wereld in een nieuwe wereld gesmeten. Ik heb toen de politiek gevolgd van heel nabij, er waren toen gemeenteraadsverkiezingen in Congo. De grote leiders van later zijn bijna allemaal burgemeester of iets anders geweest. De meest bekende, die me toen al was bijgebleven, was Kasavubu, die burgemeester was van de gemeente Dendale. Mijn vader had toen berichten gestuurd naar Brussel – want hij kwam uit de studiedienst van de CVP – om te zeggen: "Dat

is hier onhoudbaar. Diegenen die zeggen dat de onafhankelijkheid nog lang zal duren, geloof het niet. Dat gaat hier niet lang duren." Wij zijn teruggekeerd in juni 1958. De eerste rellen hebben plaats gevonden in januari 1959. Tientallen doden, hier angstvallig verzwegen. En dat heeft een jaar later geleid tot de onafhankelijkheid. Maar mijn vader en ik zijn dat blijven volgen. Jaren later, toen de Congolese leiders terugkwamen, kon ik het hen nog met veel details vertellen. Het was een breuk in mijn jeugd.

De stakingen van 1960-1961, dat waren voor mij de trams die veel vertragingen hadden. Voor de rest was daar geen ideologische connotatie aan verbonden. Wel belangrijk waren de besprekingen in Hertoginnendal over de taalwetten van 1963 en de marsen op Brussel. Nu moet ik u zeggen dat ik totaal vreemd ben aan het Vlaams-nationalisme. En dat kwam weer door mijn vader en wat hij meegemaakt heeft tijdens de oorlog. Mijn vader was geweldig anti-Duits door zijn persoonlijke ervaring, en daardoor anti-Vlaams-nationalistisch. Ik ben als politieke toerist ooit eens, in 1968, op de IJzerbedevaart geweest. Ik vond dat een wereld die buiten mijn leefwereld stond en die ik al als gevaarlijk beschouwde. Ik ben daar nog eens terug geweest in het kader van de verkiezingen van 1985 en had hetzelfde gevoel. Ik had daar niks mee te maken. Op het college was het zo mogelijk nog gecompliceerder. Ik ben bij de jezuïeten geweest in Sint-Jan-Berchmans. In het college had je zeer Vlaamse jezuïeten, zeer Vlaamsgezind – Volksunie blijkbaar. Je had ook een aantal leraren die ofwel oorlogsburgemeester waren geweest, ofwel op een of andere wijze met de collaboratie te maken hadden gehad. En dan had je daarnaast geografische Vlamingen, 't is te zeggen Franstaligen die in Vlaanderen wonen. Die waren Europees gezind. Dat was het antidotum voor het flamingantisme. Zelf behoorde ik tot degenen die gevoelig waren voor de Europese boodschap. Ik heb mijn eerste colloquium over Europa gehouden toen ik zestien jaar was. Dus ik heb Europa niet ontdekt toen ik eerste minister werd, wat bij sommigen wel het geval is. Ik ben daarin opgegroeid, en ik heb dat in mij opgenomen. De Volksunie dat was heel, heel ver van mij. Ik heb in mijn latere carrière veel contact

gehad met Hugo Schiltz,[5] maar heb eigenlijk maar echt één keer iemand goed leren kennen die uit het Vlaams-nationalisme kwam. Dat was Lode Claes,[6] die veroordeeld was na de oorlog. Die heeft vijf jaar in de gevangenis gezeten en heeft daarna een formidabele reconversie ondergaan in het *establishment*. Hij is lid geworden van het directiecomité van de Bank Lambert en senator.

De meeste traumatische periode uit mijn carrière was het kartel tussen de CVP en N-VA van 2007-2009. Ik kwam in mijn eigen partij, in mijn eigen fractie, terecht in een midden waarvan ik moest zeggen: "Hier heb ik niks mee te maken." Dat is voor mij de meest ongelukkige periode. In termen van emotionaliteit binnen mijn partij was dat voor mij echt een horrorperiode. De N-VA had vijf zetels in het begin, wij hadden er denk ik 25. Maar in de vergadering was dat eigenlijk *fiftyfifty*, minstens. Een deel van de CVP sympathiseerde immers met de N-VA. Ik ging naar die fractie met, *avec des semelles de plomb*, dat is trouwens dezelfde uitdrukking als…

PM: André Cools[7].

HV: …André Cools gebruikte toen hij de onderhandelingen in 1980 begon.

PM: Als ik even mag, in tegenstelling tot Herman was ik nogal actief als wallingant en dat heeft twee redenen. Ten eerste mijn vader, die Waals en anti-Vlaams was, en die de hele tijd over Wallonië sprak. Ik verwierp zijn politieke en economische ideeën volledig, maar op dit punt werd ik sterk door hem beïnvloed. Ten tweede was 1960-1961 het moment waarop ik me links verankerde, in het marxisme. Met André Renard slaagde ik erin om de twee draden te vervlechten. Ik had die liefde voor Wallonië en zocht een juridisch kader om de economische situatie van die regio te verbeteren. Op dat moment waren er, zoals elders in Europa, moeilijkheden met de kool- en staalindustrie en werden die, terecht of ten onrechte, ten laste gelegd van het unitaire België. Ik ging toen door een zeer wallingantische periode en ook de marsen op Brussel maakten grote indruk op de Brusselaar die ik was. Toen begon ik met André Cools te werken, die mijn sympathie voor het renardisme sterk bekoelde.

Maar hij was ook federalist. Ik werd milder op twee vlakken. Eerst als historicus, ik maakte immers de balans op van de geschiedenis van België en besefte dat de Vlaamse beweging als zodanig legitiem was. Ik heb het over de Vlaamse culturele beweging. En toen, met André Cools, verloochende ik enigszins mijn wallingantisme, wat me nooit belette, ondanks alles wat José Happart over mij zei, om een Brusselaar te blijven die vrij dicht bij Wallonië stond.[8] Maar jij, Herman, als ik het goed voorheb, je hebt nooit in het Vlaamse nationalisme gebeten. En ik, ik heb een beetje gebeten in het Waals nationalisme. Nu goed, nationalisme, ik overdrijf wellicht. Ik blijf niettegenstaande alles een groot voorstander van federalisme.

OL: In verband met de keuzes van jullie beiden voor de gebeurtenissen: voor meneer Moureaux is 1960-1961 een belangrijk moment...

PM: Deze stakingen troffen grotendeels Wallonië. Antwerpen lag een paar dagen volledig plat, en toen werd het geleidelijk rustiger in Vlaanderen.

OL: En dus zijn die gebeurtenissen in de Vlaamse verbeeldingswereld niet echt markant?

PM: Nee. Terwijl ze aan Franstalige kant aanleiding geven tot de federale wending van de *Parti Socialiste* met alle gevolgen van dien voor de onderhandelingen, ook met de Volksunie. En wat dit betreft, waren de verhoudingen tussen Wilfried Martens, Hugo Schiltz, André Cools en zelfs Antoinette Spaak nogal complex.[9]

Een leeuw zonder tanden

HV: Heb je het over de Egmont-periode?

PM: De Egmont- en post-Egmont-periode.

HV: Het echte keerpunt in Vlaanderen zijn de taalwetten van 1963 die een *boost* waren voor de Vlaamse beweging, zoals men nu zou zeggen. Het was in feite het begin van de Volksunie, die tot 18 zetels

had, wat vijftien tot twintig procent van de Vlaamse kiezers vertegenwoordigde. In de vroege jaren 70 werd Hugo Schiltz voorzitter. Hij werd toen al betwist omdat hij zeer pragmatisch werd bevonden. Hij werd bijgestaan door Frans van der Elst, grondlegger van de Volksunie, die garant stond voor de geloofwaardigheid van de Vlaamse beweging. Hugo Schiltz was daar om compromissen te sluiten en Van der Elst stond borg voor de extremere vleugel. Die wending in de Vlaamse beweging in 1963 had uiteraard een impact op de CVP. Tussen 1965 en 1968 was er Leuven Vlaams en daarna is de CVP-PSC uiteengevallen, ver voor de andere grote partijen.

PM: Leuven Vlaams was cruciaal.

HV: Ik was toen in Leuven, en heb dat dus allemaal meegemaakt. Ik had hetzelfde gevoel als voor het Vlaams-nationalisme. Een onhandig manoeuvre van de bisschoppen, dat hun houding destijds verraadde, had me getroffen. In reactie op wat gebeurde, schreven ze een befaamde brief waarin ze eisten dat de universiteit van Leuven verenigd bleef. Dat betekende met andere woorden: “Gehoorzaam!”. Bij mij sloeg het niet aan, en ik was gematigd. Leuven Vlaams is een mengeling van flamingantisme en opstand tegen autoriteit. Die gebeurtenissen veroorzaakten de val van de regering Vanden Boeynants met als gevolg de splitsing van de Katholieke Universiteit van Leuven. Voor de geschiedenis van België was het ook een heel belangrijk moment, echt een keerpunt.

PM: Nu zijn jullie weer verzoend, maar in die tijd was een deel van de Franstalige katholieke wereld zeer unitair en dat leidde tot federalistische, om niet te zeggen separatistische stromingen. Het was een kleine minderheid, maar ze speelde een belangrijke rol. Een ander belangrijk jaar is 1991, het jaar waarin de verwachtingen van Guy Spitaels niet uitkwamen.[10] Hij dacht dat zijn steun voor de Waalse wapenindustrie een formidabel succes bij de verkiezingen zou opleveren. Maar het bracht hem gewoon goede scores op in Luik, meer niet. Hij trok zich daarom terug en Philippe Busquin vormde een regering. Hij roept me bij zich en legt uit dat Jean-Luc [Dehaene] wel premier wil worden, op voorwaarde dat ik in het team zit. Busquin

biedt me de leiding over sociale zaken aan, wetende dat die functie gepaard ging met moeilijke beslissingen, en dat is hoe ik anderhalf jaar minister bleef.

HV: Het was een zeer gespannen periode. Ik was toen voorzitter van de partij. Het interesseerde me helemaal niet, die wapencrisis. Maar de uitlatingen van Spitaels over Vlaanderen, "een leeuw zonder tanden", hebben ongetwijfeld bijgedragen tot de doorbraak van het Vlaams Blok. We zijn geneigd dat te vergeten nu. De letterlijke verklaring van Spitaels was: "De Vlaamse leeuw brult maar hij heeft geen tanden". Die metafoor had een onmiddellijke, catastrofale en in hoge mate onomkeerbare impact. De opmerkingen van Spitaels werden gezien als een provocatie, want hier werd de Vlaamse identiteit geraakt, het was geen uitspraak zoals de andere. Die formulering trof de ziel, het hart, de tere plek zelf van een aantal frustraties. En dat was ook exact het doel van een uitspraak als "de Vlaamse leeuw brult maar hij heeft geen tanden".

PM: In een grote redevoering zegt hij zelfs dat de Vlaamse leeuw "zijn kunstgebit" heeft verloren, wat verbazend is voor iemand die toch een intellectueel is.

HV: Bij de volgende verkiezingen was het resultaat dramatisch voor de CVP, die zakte tot 27 procent. Kortom, ik zeg niet dat dit het belangrijkste moment was van de naoorlogse periode en in de Vlaamse beweging. Maar het komt overeen met het begin van het Vlaams Blok. Natuurlijk surfte de partij al op het thema migratie. Maar deze provocatie heeft Vlaanderen echt geraakt.

VR: Werd dat ervaren als een vernedering?

HV: Ik heb toen uitgelegd dat het een compromis was, maar dat het niets kostte aan Vlaanderen. Maar het kwaad was geschied. De Vlamingen voelden zich echt vernederd. Ik zei toen: "Ik spreek geen Frans meer tijdens de persconferenties". Zwarte Zondag volgde bij de verkiezingen en in januari kondigde Guy Spitaels aan dat hij Waals minister-president werd. Voor ons was dat het begin van het separatisme. Sommigen gingen naar Jean-Luc Dehaene en zeiden: "Als

Spitaels Waals minister-president wordt, moet u minister-president van Vlaanderen worden". Uiteindelijk heeft hij het niet gedaan. Maar dat was toen de logica: aangezien de voorzitter van de *Parti Socialiste* niet voor België kiest, dat hij voor Wallonië kiest, dat Wallonië dan zijn lot in eigen handen neemt! We hebben toen Jean-Luc overtuigd om informateur, formateur en vervolgens premier te worden. Ten slotte hebben we in vijf dagen een regering samengesteld. Met grote moeite hebben we 2/3 stemmen voor de CVP gekregen, en het was de beste regering van de naoorlogse periode!

PM: Inderdaad.

HV: We wisten het niet, maar met de wapencrisis in 1991 speelden we met vuur.

OL: Is dit echt een keerpunt in de houding van Vlaanderen ten opzichte van Wallonië?

PM: Ook in Wallonië. Destijds konden we de vruchten plukken van het Waalse sentimentalisme over het onrecht dat de Voerenaars was aangedaan, wat ons enig succes bracht. We hadden een vrij verdedigbaar compromis gesloten over Voeren, maar we bekwamen niet veel. Dus bleef er in Wallonië een soort abces in verband met Voeren.

Collaboratie en amnestie

OL: Meneer Moureaux, ik wil op iets anders terugkomen. U heeft een paar maanden geleden een verklaring afgelegd over de moeilijke en delicate kwesties van collaboratie en amnestie. Dat veroorzaakte veel reacties in de pers en in Franstalige politieke kringen. Kunt u uw standpunt samenvatten? Meneer Van Rompuy, wat is uw reactie als Vlaams politicus op die verklaring? Wat voor effecten kan dit hebben in Vlaanderen?

PM: Ik heb nu een andere visie op die kwestie. In historisch perspectief moeten we voorbij een te simplistische visie op de collaboratie, en in het bijzonder op de collaboratie in Vlaanderen, om geleidelijk, rationeel, te beseffen dat er ontegensprekelijk veel gruwel was, maar dat we genuanceerder kunnen zijn. Ik maakte deel uit van een politieke partij waar het onderwerp taboe was. Voor de *Parti Socialiste* betekenden amnestievoorstellen of gebaren jegens voormalige collaborateurs, een kaakslag voor oorlogsveteranen en verzetsstrijders. Ik ben er zelf toe gekomen om de dingen anders te zien. Ik begon te twijfelen. Ik ben er nu van overtuigd dat de menselijke samenleving alleen overleeft als we er op bepaalde momenten kunnen toe komen om bladzijden om te slaan. In die zin storen op gerechtelijk vlak de verlengingen van de verjaringstijden me bijvoorbeeld. Ik geloof dat men op een bepaald ogenblik moet kunnen verder gaan, zelfs als er ernstige feiten werden begaan. In de regering-Martens werkte ik bijna permanent samen met Jean-Luc [Dehaene]. Maar ik sprak ook vaak met Hugo Schiltz. We hebben allebei een beetje een pretentieuze en intellectuele kant, zodat wanneer collega's voetbal op televisie keken, wij samen achterbleven!

PM: We spraken honderduit over dingen die niet steeds met de politiek verband hielden. Zo groeide er een zekere affiniteit tussen deze voorname Antwerpse *bourgeois* en de Franse revolutionair voor wie ik mezelf nam. Op een dag hadden we het over amnestie. Ik luisterde en legde mijn gevoelens uit. Toen bracht ik het onderwerp met veel diplomatie aan bij leden van de *Parti Socialiste*. Ik werd meteen terechtgewezen. Mij werd verteld: "Daarover praten we niet. Daar is geen sprake van". Ik bond in omdat het geen zin had om Don Quichot te spelen. En was ik verder gegaan, ik had *de facto* Don Quichot gespeeld. Maar dat we op geen enkel moment die kwestie durfden bespreken heeft schadelijke gevolgen gehad voor onze onderlinge verhoudingen. Met stemmingen in het Parlement verliep het soms erg bizar. Zelfs nog maar de voorstellen om deze kwestie in overweging te nemen, werden geweigerd. Telkens werden vurige betogen gehouden. Voor onze samenleving vind ik het een

beetje triest dat we er niet over konden praten. Toen ik minister van Justitie was, heb ik situaties geregulariseerd en persoonlijke amnestiedossiers ondertekend. Op de partij werd mij verteld: "Ja, je kan het doen, maar het mag niet geweten zijn". Dossiers werden me ter kennis gebracht, waarbij het wijs was om aan sommige toestanden een einde te maken, zo bleek. Maar het was taboe, het mocht niet geweten zijn. De angst overheerste dat zogenaamde amnestie eigenlijk een manier was om de feiten zelf door de vingers te zien. U verwees in uw vraag naar een interview dat ik gaf bij de MR / N-VA regeringsvorming. Ik begrijp alle veroordelende verklaringen ten aanzien van de bewoordingen van enkele leiders van de N-VA over de collaboratie. Maar ik hield niet van de verwijzingen naar het verleden van een familie. Als we die weg opgaan, wordt dit een straatje zonder einde. Om die reden heb ik dus het interview geaccepteerd. Ik wilde zeggen: "Mijn vrienden, bekritiseer de potentieel racistische ideeën, die wijzen op een heropleving van extreemrechts dat zoveel kwaad heeft berokkend, maar praat niet over het verleden van families, dat heeft geen zin." We kunnen een samenleving niet baseren op het idee van collectieve verantwoordelijkheid, zo denk ik erover.

VR: Of van collectieve schuld?

PM: Ja. Dat is een zeer archaïsche reactie, maar toch is die her en der zeer aanwezig, en ik vind die vrij verfoeilijk.

HV: Wat Philippe zegt over het draaien van de bladzijde: dat is de essentie van de Europese Unie. *Tourner la page*. Indien we verder zouden gegaan zijn op wat er in het verleden was gebeurd, zou er nooit een verzoening Frankrijk-Duitsland zijn geweest. Zou er nooit het verdrag van 1963 zijn geweest met de merkwaardige titel "vriendschapsverdrag". Vriendschap. *Ça va loin*. Op een gegeven ogenblik moet je verder gaan. "You cannot change the past, you can only change the future", zoals Simon Peres het ooit zei. Ik heb de hele geschiedenis van de amnestie en zo meer zelf nooit emotioneel beleefd. In de CVP heeft men echt een demarche gedaan om een deel van de die Vlaams-nationale gevoeligheid te integreren. Het gevolg was dan ook dat er geen Vlaams-nationalistische partij

bestaan heeft tot vijftien jaar na de oorlog. In de periode die ik beleefd heb, vormden die wetsvoorstellen nooit een echte emotionele kwestie. Ik ben er nog altijd niet van overtuigd dat velen echt voor amnestie waren, zelfs binnen de CVP, maar die gecrispeerde houding aan Waalse kant heeft men nooit begrepen. Ik had op de duur de indruk dat er van Waalse of francofone kant in het onderbewuste zoiets was van: "Gij Vlamingen, gij zijt nu economisch welvarend geworden, gij doet het heel goed, wij niet; maar moreel, moreel zijt gij eigenlijk nog collaborateurs." In Vlaanderen is het zo aangevoeld dat Wallonië in het verzet was en Vlaanderen in de collaboratie. Natuurlijk is dat niet juist.

Voetnoot: in de regering Dehaene, ten tijde van de dioxinecrisis, vergeet ik nooit het moment waarop Di Rupo iets zei dat hierop neerkwam: "Gij Vlamingen, gij zijt fraudeurs." Eerst de KBC, nu de dioxine, nog een voorbeeld, en zo meer. Ik heb dat toen heel sterk ervaren als: "Ja, gij zijt rijk, maar wij zijn goed". Dat heeft ook in de CVP meegespeeld, zonder dat het onderwerp echt een emotioneel onderwerp was. Wij aanvaardden niet dat we allemaal in het amalgaam terecht kwamen. In het Vlaams-nationalisme ligt dat wel extreem gevoelig. Vele leidinggevende figuren in het Vlaams-nationalisme komen uit gezinnen waar de collaboratie een feit was, en nemen eigenlijk bewust of onbewust de verdediging op van hun voorvaderen. In de mate dat N-VA vandaag de grootste partij van Vlaanderen is, heeft dat gevoel aan gewicht gewonnen. Ze vertegenwoordigen één derde van het volk. Is één derde van de bevolking bezig met amnestie? Natuurlijk niet! Daar is een totale kloof tussen de mentaliteit in de elite van het Vlaams-nationalisme en de kiezers die daar niks mee te maken hebben. Het probleem stelt zich biologisch of fysiek met de dag minder, maar de historische *contentieux* blijft. En die is nu meer aanwezig dan tien, twintig, of dertig jaar geleden.

VR: Dat geschil zegt in feite wellicht meer over de huidige context dan over het verleden als zodanig. Geheugengerelateerde problemen zijn altijd gekoppeld aan het verleden, maar onthullen vooral de huidige omstandigheden.

HV: Ja, inderdaad.

OL: De verklaring van meneer Moureaux in de pers over de amnestie werd niet positief ontvangen aan de Franstalige kant, alsof er nog steeds een obstakel was om over dat onderwerp te praten. Het blijft emotioneel gevoelig.

PM: Ja, ik kreeg niet veel applaus! Zelfs mijn broer heeft het me erg kwalijk genomen. Toen zei ik: "Het is toch niet normaal dat uitgerekend jij me dit zegt, jij, die me vertelt dat je met de FNL aan de Algerijnse oorlog hebt deelgenomen op een zeer – zéér – actieve manier. In dat geschil werd amnestie misschien net iets te snel toegekend, onmiddellijk eigenlijk, aan de ene zowel als aan de andere partij". Ik heb het daar altijd moeilijk mee gehad. Het onderscheid tussen "zuiver" en "onzuiver", "helden" en "slachtoffers". Ontsporingen zijn er snel. Ik denk dat we allemaal soms uitglijden. Ik herinner me dat ik eens verbaal ontspoorde toen ik erg boos was op Luc van den Brande, die destijds minister-president was. Ik had hem *Gauleiter* genoemd. Ik dacht dat dat "kleine dictator" betekende, maar onbewust kwam ik terug met een lading uit de Tweede Wereldoorlog. En het is waar dat we vandaag in Europa nooit dezelfde taal zouden gebruiken tegenover de Duitsers, wat heel paradoxaal is.

HV: Nooit.

Geen centiem meer voor de Waalse staalindustrie

PM: Herman had het er uitgebreid over dat je, bewust of onbewust, je voorouders verdedigt als je hun levensloop kent. Maar dat is niet altijd het geval. Zo waren enkele belangrijke SP.a-leiders uit verzetsfamilies ook erg vijandig over onderwerpen als amnestie bijvoorbeeld.

De taalkundige en communautaire tegenstellingen gingen toen echt over het statuut van Brussel. Maar dat had een weerslag op Wallonië ook, dat getroffen was door economische moeilijkheden die het pas langzaam weer te boven kwam. Wallonië leefde in de hoop dat de centrale staat zou helpen. In die omstandigheden speelde Van den Brande een zeer negatieve rol toen hij zei: “Geen centiem meer voor de Waalse staalindustrie”. Herinner je je die uitspraak? Ze heeft de Waalse publieke opinie diep geraakt.
HV: Heeft hij dat zo gezegd?

PM: Ja. Dat zijn uitlatingen uit vergaderingen, maar het is niet ver van de “leeuw zonder tanden”.

VR: Het is verbazend om zich bewust te worden van de gevoelens van vernedering die aan beide kanten circuleren.

HV: Identiteit, ze bestaat.

PM: Uiteraard.

HV: Ze bestaat vooral op een negatieve wijze.

PM: En is die latent, dan wordt ze gemakkelijk nieuw leven ingeblazen.

HV: We moeten altijd uiterst waakzaam blijven inzake identiteit. Gelukkig was er geen geweld in ons land, wat ons terugbrengt naar het Vlaams Belang en de noodzaak van het *cordon sanitaire*. Het negatieve nationalisme werd daardoor zoveel mogelijk beperkt. Aan de andere kant moeten we positieve identiteit aanmoedigen en zeggen dat we fier zijn om Vlaming te zijn. Het probleem ontstaat zodra we zeggen: “De vijand is de ander”. Dat is het grote probleem.

PM: Absoluut.

HV: En dus, alle uitspraken waarnaar in dit gesprek werd verwezen en die gevoelens van vernedering aanwakkerden, houden verband met situaties waar groepen gestigmatiseerd worden als minderwaardige wezens, en waar zij worden verbonden met een categorie of een beeld dat niet overeenkomt met de diepe identiteit die de hunne is.

PM: Zo ook de N-VA die valse bankbriefjes in La Louvière aflevert. De boodschap is: "Jullie zijn de armen die een aalmoes nodig hebben om te overleven". Ook dat is een vernedering.

VR: Het is opvallend dat interacties tussen gemeenschappen om dit soort dynamieken draaien.

HV: Zelfs in mijn partij of elders in Vlaanderen, ontkennen sommige mensen alles wat te maken heeft met de notie van identiteit. Ze reduceren alles tot economische factoren, of zoals Guy Verhofstadt, tot een extreem Europeanisme dat van mening is dat nationale of regionale identiteiten niet bestaan, of liever dat ze moeten verdampen.

PM: Soms is het beter de dingen te begeleiden in plaats van ze bruut te ontkennen. Eén van de belangrijkste voorbeelden vandaag wat identiteit betreft, zijn onze jongeren van Noord-Afrikaanse of Turkse origine, die het gevoel hebben dat ze geen identiteit hebben, of een wegdeemsterende identiteit. België behandelt hen niet echt op gelijke voet. Marokko is bijvoorbeeld niet langer echt hun land, ook al kunnen ze er nog romantisch de lof van zingen. Ik pleit er al lang voor om deze mensen trots te maken op hun dubbele identiteit. Een dubbele identiteit kan een rijkdom zijn. We moeten hen trots maken op de moslimcultuur waartoe zij behoren én op de Europese cultuur waarin ze leven. Ik kom even terug bij Jean Jaurès omdat ik de laatste tijd veel met zijn werk bezig was. Ik vond een buitengewone toespraak die hij in 1912 hield. We bevinden ons dan volop in het Marokkaanse avontuur, Frankrijk is net Marokko binnengevallen. Jaurès is tegen die invasie omdat hij antikolonialistisch is. In een van zijn toespraken, die klinkt als een voorspelling, legt hij uit hoe Marokko een fascinerende, interessante beschaving heeft die we niet kennen. Het is volgens hem tijd om op de universiteiten leerstoelen te creëren voor de studie en het begrijpen van die cultuur. In 1912 zal niemand hem volgen. Meer dan honderd jaar later is de verzuchting er nog steeds dat er interesse zou moeten zijn voor de specifieke cultuur van alle burgers.

Théo Lefèvre

OL: Welke zijn nu de belangrijke Belgische personages uit ons collectieve geheugen volgens jullie? Meneer Van Rompuy, u vernoemt Théo Lefèvre en Jean-Luc Dehaene. Houdt deze keuze verband met de geschiedenis van België of is die meer persoonlijk?

HV: Théo Lefèvre kende ik niet persoonlijk. Een paar jaar geleden zag ik een interview uit de vroege jaren 60. Hij wordt geïnterviewd door de grote Vlaamse romanschrijver Marnix Gijsen. Hij verscheen daar op het scherm, een sigaar in de hand. Ze keuvelen, praten over van alles, literatuur, gedichten die ze uit het hoofd kenden. Zo'n uitzending zou vandaag niet kunnen. Het is de wereld van gisteren, zoals Stephan Zweig zegt. De politicus had een culturele bagage en schaamde er zich niet voor. Dat is ingrijpend veranderd. En wat Jean-Luc Dehaene betreft, dat is een persoonlijk verhaal. Ik heb veel met hem gewerkt, inclusief in de regering. Hij had me gevraagd aan de regering deel te nemen. En die regering ging pas van start eens ik er was. Had dat met mij te maken? Nee, het was voornamelijk door onze onderlinge verhouding. Jean-Luc Dehaene gaf de voorkeur aan vertrouwensrelaties. Hij maakte intellectueel indruk op mij, in termen van *fairplay*, en ook in termen van moed. Hij had het hoofd, het hart en het karakter. Het was een uitzonderlijk man. Ik heb nog nooit iemand ontmoet met zoveel kwaliteiten. Met mijn carrière kan ik dat met enige geloofwaardigheid zeggen. Ik geloof dat hij de grootste premier was na de oorlog. Ongetwijfeld.

OL: Misschien nog iets over Théo Lefèvre die u beschrijft als "onderschat" en toch als "de moedigste".

HV: Om de hervorming van het RIZIV door te voeren en de taalwetten te stemmen, moet je wel moedig zijn.

PM: Onverschrokken zelfs.

HV: Hij betaalde er de prijs voor, een enorme prijs. In 1965 verloor hij de verkiezingen. De CVP - PSC verloor toen 19 zetels. Het was

een heel grote nederlaag. Hij bleef drie jaar later als staatssecretaris voor Wetenschapsbeleid in de tweede regering van Gaston Eyskens. We passen nu nog steeds toe wat hij destijds in stelling bracht. Ik denk met name aan alles wat het ruimtevaartprogramma betreft. Als België een wetenschapsbeleid heeft ontwikkeld, is dat dankzij Théo Lefèvre.

Verkiezingsaffiche van Théo Lefèvre uit 1958 (Bron: KADOC)

PM: Die functie was een onwaarschijnlijke vernedering voor iemand die premier was geweest gedurende een paar jaren.

HV: En zo eindigde hij alleen.

PM: Politiek was voor hem een missie. Hij heeft zich absoluut niet verrijkt. Het is waar dat Théo Lefèvre een belangrijke rol heeft gespeeld, vervolgens geminacht werd en ten slotte verworpen.

Jean-Luc Dehaene

PM: Misschien ook nog een woord over Jean-Luc Dehaene. Ik ben het helemaal eens met wat Herman zei, hoewel ik een heel andere visie heb. Ik ontmoette hem toen ik kabinetschef was van Leon Hurez. Heel snel groeide het vertrouwen tussen ons, een vertrouwen zoals ik er verder nooit meer had bij een andere politieke figuur van een andere partij. Een dusdanig vertrouwen dat we, na zowat een jaar – we waren toen beiden kabinetschef van de twee belangrijkste ministers – alles deelden met elkaar. En dat is in de politiek uitzonderlijk. Ik vertelde hem wat er binnen de PSB-BSP gebeurde. En hij legde me uit wat er in de CVP gebeurde. Hierdoor konden we gemakkelijker compromissen sluiten. We wisten hoe ver we konden gaan voor de ene en de andere partij. En dat heb ik jaren met hem meegemaakt. Even was er een onderbreking tijdens de regering Martens-Gol, toen we in de oppositie zaten. Toen kwam hij me opzoeken in het parlement, ik herinner het me, en zei: “Philippe, ik hoop dat onze relaties niet worden aangetast, je moet begrijpen dat het niet de regering is die ik verkies, maar dat is nu éénmaal politiek”. Daarna hebben we onze relaties heel snel in dezelfde sfeer van vertrouwen hervat. Op een dag zei hij tegen mij: “Het is jammer dat we tot verschillende partijen behoren. We hadden vrienden kunnen zijn”. Het is een zin die echt indruk op me maakte. Hoewel ik het er helemaal mee eens ben dat hij niet beschikte over die leiderschapskwaliteiten die nodig waren om aansluiting te vinden bij de meer sentimentele aspecten van het volk, toch was hij uitzonderlijk in termen van leiderschap, doorzicht en moed. Hij had een buitengewone politieke intelligentie.

Vervolgens denk ik aan André Cools omdat het een man was die juist wel heel scherp de emoties van de bevolking voelde. Maar hij merkte geleidelijk een zekere oppositie binnen de partij op, en dat verdroeg hij niet. Daarom gaf hij het voorzitterschap op en dan was er natuurlijk de tragedie van zijn moord, waar ik niet verder op inga.

Charles de Cobenzl

Tot slot wil ik het hebben over Charles de Cobenzl. Gedurende een kleine tien jaar was ik bezeten door die man, tijdens het werk aan mijn licentiaatsthesis en vooral tijdens mijn doctoraat, over de eerste grote industriële statistieken van het midden van de 18e eeuw. Destijds was hij de evenknie van een premier nu, dat wil zeggen een gevolmachtigd minister te Brussel, benoemd door Maria Theresia van Oostenrijk. Hij was een aristocraat, niet strikt Oostenrijks, maar van de Oostenrijks-Habsburgse strekking. Ik ging dagelijks met hem om, in de archieven uiteraard, en bewonder hem ten zeerste. Misschien is dat verbazend voor iemand met een marxistische levensopvatting. In de 18e eeuw, aan de vooravond van de grote omwentelingen, had een hele reeks monarchieën begrepen, in tegenstelling tot Frankrijk, dat men beroep moest doen op mensen van een zeer hoog niveau. Maria Theresia, die niet meteen zelf intellectueel was, begreep de kunst om haar adviseurs te kiezen. In mijn ogen is Charles de Cobenzl een van de grootste staatslieden die België ooit heeft gekend. Hij vocht ook tegen Wenen, om de mensen te verdedigen waar hij de leiding over had. Hij was een beetje colbertist, dus wilde hij de industrie op Belgische bodem bevoordelen. Maar in Wenen was men meer geïnteresseerd in het geld dat naar de hoofdstad kon worden versluisd. Hij had soms moeilijke contacten met Kaunitz-Rietberg, die een nog uitzonderlijker figuur was, kanselier van het hof en van de staat in Wenen. Hij was ook een van de grootste politici van de 18e eeuw. Ik ontdekte door personages als hij hoezeer de intellectuele, menselijke kwaliteiten van grote leiders, zelfs aristocraten met alle gebreken vandien, een beslissende rol konden spelen, en in het bijzonder in de economische en sociale ontwikkeling van België.

Portret van Johann Karl Philipp Graf von Cobenzl (1712-1770)
(Bron: Alamy)

Nog een laatste randopmerking die ik als geschiedkundige graag maak. Er wordt aangenomen dat communautaire en taalkwesties recent zijn, dat ze door het beleid ontstaan. Toen Karel de Stoute stierf in 1477, had zijn dochter Maria moeite om dit kleine rijk over te nemen. Weet u waarover ze moest onderhandelen met de grote Vlaamse steden, die haar slechts op één voorwaarde wilden erkennen? Ze moest een hele reeks toezeggingen aan die steden doen, uitgerekend met betrekking tot het gebruik van de Vlaamse taal. De Bourgondiërs hadden het Frans op een kunstmatige manier binnengebracht. Zo tekende ze dus een charter voor de erkenning van de Vlaamse steden. Dat was in 1478-1479. U ziet dus dat er in de 15e eeuw al taalproblemen waren! De stadsburgers konden wat zij beschouwden als een overmaat aan verfransing vanwege de hertogen van Bourgondië, niet verdragen.

In dit gesprek bleek de tijd te kort om het ook nog over de favoriete en minst favoriete plekken te hebben.

Film

Adil EL ARBI en Jan VERHEYEN

Het decor voor de ontmoeting tussen Adil El Arbi en Jan Verheyen waren de lokalen van het Vlaams Audiovisueel Fonds (VAF) in Brussel. Dat was een vertrouwde omgeving voor beide filmmakers, maar op die dinsdag 24 november 2015 had zij toch een heel bijzonder karakter. Ten gevolge van de aanslagen in Parijs op 13 november was op 21 november immers een zogenaamde *lockdown* ingesteld in Brussel. Bijeenkomsten in de stad werden ten strengste afgeraden en vele publieke gebouwen werden door militairen bewaakt. Dat was niet het geval voor het VAF, maar ook daar waren bijzondere veiligheidsmaatregelen getroffen. Het gesprek vond plaats in de bevreemdende sfeer van een verstilde hoofdstad.

> El Arbi (°1988) wordt vaak in één adem met Billal Fallah genoemd. Deze twee studiegenoten aan de filmopleiding van de Sint-Lukas-hogeschool maakten inderdaad samen furore met hun langspeelfilms *Image* (2014) en *Black* (2015). Dat El Arbi bij het grote publiek meer bekendheid geniet, heeft onder meer te maken met het feit dat hij in december 2014 het populaire quizprogramma *De slimste mens ter wereld* had gewonnen. Daardoor werd deze Belg van Marokkaanse afkomst vaak opgevoerd als een rolmodel voor mensen met een migratie-achtergrond. In de meeste van zijn films staan de moeilijkheden van de multiculturele samenleving centraal.

> Jan Verheyen (°1963) is een prominente figuur in de Vlaamse filmwereld. Hij verwierf bekendheid met zijn verfilmingen van Vlaamse romans zoals *Alles moet weg* van Tom Lanoye (1996) en *Los* van Tom Naegels (2008). Daarnaast staat ook een hele reeks films op zijn naam die bewust op een veel ruimer publiek zijn gericht. Behalve verschillende thrillers behoren daartoe ook bewerkingen van de komische televisiereeks *FC De Kampioenen* (waarvan hij in 2015 een eerste op de markt bracht). Niet alleen die commerciële ingesteldheid, ook zijn politieke gezindheid leveren hem veel kritiek op in de Vlaamse culturele wereld. Verheyen schreef in 2008 mee aan het manifest van de *Gravensteengroep*, dat gericht was op een verdere staatshervorming, en hij geeft vaak te kennen het ideeëngoed van de N-VA gunstig gezind te zijn.

Beide regisseurs bleven in de jaren na dit interview zeer actief. Jan Verheyen maakte zijn tweede en derde *FC De Kampioenen*-film én een filmbewerking van een populaire televisieserie uit de jaren 80, *De collega's*. De Leopold II-film waarover hij in dit interview spreekt, heeft hij nog niet kunnen maken. In november 2019 kondigde de Amerikaanse regisseur Ben Affleck aan dat hij een dergelijke film zou regisseren en produceren. Adil El Arbi bleef samenwerken met Bilall Fallah, en kon heel recent zijn droom waarmaken om een grote Hollywoodproductie te regisseren, meer bepaald *Bad Boys for Life* (2020), het tweede vervolg op de populaire actiekomedie *Bad Boys* uit 1995. In 2017 kreeg El Arbi ook de Louis Paul Boon-prijs voor de sterke maatschappelijke betrokkenheid die uit zijn films spreekt.

Deelnemers: Adil El Arbi (AE), Jan Verheyen (JV), Marnix Beyen (MB), Elke Brems (EB), Olivier Luminet (OL), Valérie Rosoux (VR).

Over gebeurtenissen en/in films

EB: Jullie zijn allebei filmmakers, hebben jullie de indruk dat jullie omgang met het verleden sterk beïnvloed is door films?

JV: In mijn geval denk ik wel. Het klopt inderdaad dat er over bijna elke belangrijke historische gebeurtenis wel een film gemaakt is. Als ik ergens iets over weet dan heeft dat vaak met film te maken. Mijn geheugen is een door films onderbouwd geheugen. En wat ik verder natuurlijk vaststel, is dat ons geheugen generationeel is. Je bent toch voor een deel getekend door het tijdsgewricht waarin je opgroeit omdat de geschiedenis die je op dat moment ervaart per definitie zwaarder weegt dan wat vooraf is gegaan, wat je alleen maar in theorie kent. Dus ik vind het heel merkwaardig om te zien hoe de gebeurtenissen die je zelf hebt meegemaakt per definitie zwaarder zullen wegen dan dingen waar je alleen maar over gelezen hebt. Je bekijkt het toch in de eerste plaats vanuit de eigen cocon van je wijk, dorp, stad, land enzovoort.

EB: En geldt dat voor u ook, meneer El Arbi, dat films uw omgang met het verleden kleuren?

AE: Ja, absoluut. Ik ben geen lezer, ik lees niet graag boeken. Ik kan enkel een boek lezen als ik denk dat het een film gaat worden. En als op het einde blijkt dat dat niet zo is dan heb ik het gevoel dat ik mijn tijd heb *gewasted*. Als ik geïnteresseerd ben in geschiedenis, dan is dat altijd door een bepaalde film. Ging het op school bijvoorbeeld over de middeleeuwen, dan keek ik naar *Braveheart*, of ik keek naar *The Gladiator* voor de Romeinse Tijd. Mijn manier van studeren, dat was door mij een film in te beelden. En alle jobs die ik wou doen, dat kwam altijd door een bepaalde film. Als ik *into* ruimtevaart was, dan was dat bijvoorbeeld door *Apollo 13*.

MB: Over de geschiedenis van België zijn eigenlijk relatief weinig films gemaakt.

JV: Daar is dan een financiële reden voor. Je hebt in België, zo'n klein land, dan nog twee cinema's, je hebt de Franstalige cinema en de Vlaamse cinema. De Franstalige cinema heeft het voordeel dat ze aansluiting kan vinden bij de grotere Franse filmwereld. Maar in Vlaanderen maken wij echt films voor zes miljoen mensen. Ik wil al heel lang iets doen rond Leopold II en de Congo. Maar dat is niet financierbaar. Als je dat wil doen zoals je het moet doen, en als je daar een breed publiek mee wil bereiken, dan moet dat iets *à la Indochine* zijn, bij wijze van spreken, maar dan in de Congo. Alle geweldige films die de Amerikanen hebben gemaakt over de Vietnamoorlog zijn peperduur, wij hebben geen films over ons koloniaal verleden omdat dat te duur is.

AE: Is dat ook niet een beetje omdat België het heel moeilijk heeft met zijn eigen geschiedenis?

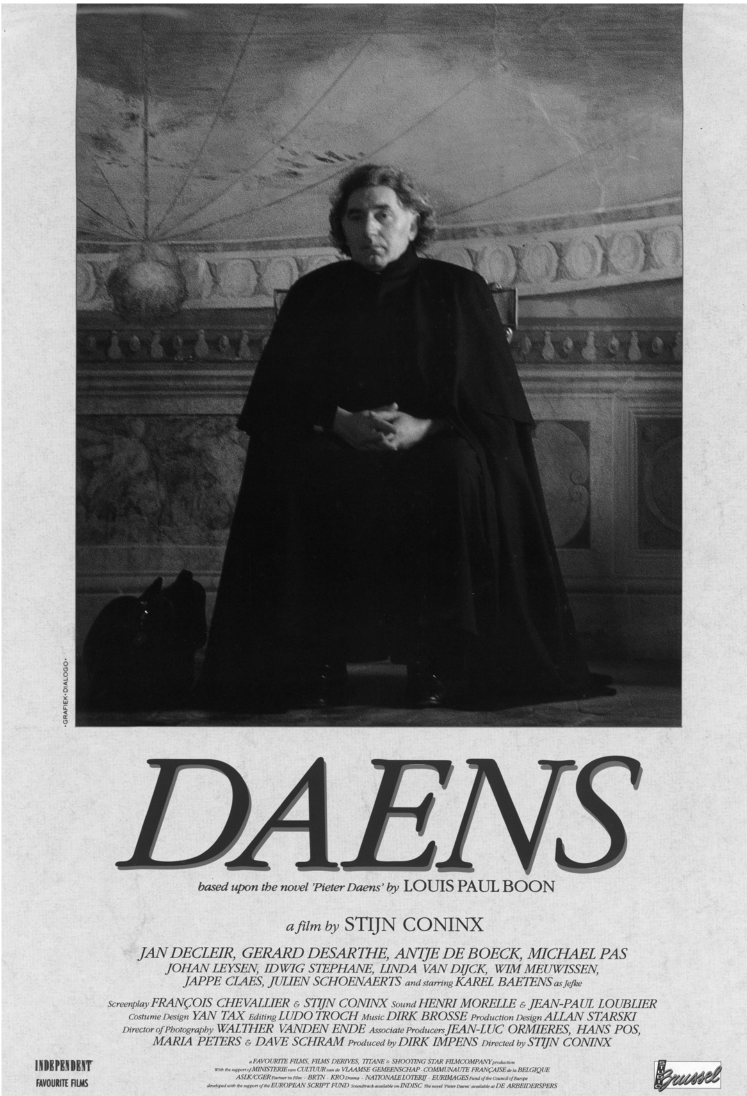
JV: Maar dat is geen excuus. *Daens* gaat ook niet over de meest vrije periode uit onze geschiedenis, maar dat is toch een zeer zeldzaam voorbeeld van een film met epische kwaliteiten, die gaat over een keerpunt in onze recente geschiedenis. Een relevante film die erin geslaagd is om een niet-sexy onderwerp episch te verfilmen, de strijd van de pastoor tegen de onderdrukking van de arbeiders in Aalst door de voornamelijk Franstalige fabrieksbazen. Als je iets doet over Leopold II, dan moet je iets maken dat echt epische kwaliteit heeft. En daarom zie ik het nog niet zo direct gebeuren, en ik betreur dat echt. Als je ziet hoe Amerika de Vietnamoorlog een plaats heeft kunnen geven door films als *Platoon* en *The Deer Hunter*, dat is wel heel straf.

OL: Boeiend! Een film als *Daens* had veel succes, ook aan Franstalige kant.

VR: Ik zag die film bijvoorbeeld op school.

JV: Dat is wel leuk om te horen, en het is absoluut zo, als het gaat over het collectief geheugen, dan is dat een grote film. Een film die heel veel mensen zien kan enorme invloed hebben. Je kan ervan

vinden wat je wil, maar *Schindler's List* heeft meer betekend voor de kennis van Wereldoorlog II en de Holocaust dan om het even welk historisch boek.

Affiche van de film Daens uit 1992 (Bron: Letterenhuis)

Het is waar dat dat bij ons niet bestaat. Het is jammer, maar het heeft niets met interesse of passie te maken, maar met de structuur en de beperkte middelen van onze filmindustrie. En het lukt ook niet onder de vorm van een internationale coproductie omdat elk Europees land zijn eigen koloniale geschiedenis heeft.

AE: De nieuwe Tarzan met Leopold II op de achtergrond dus?

JV: Nee, maar het is echt, ik heb bijna geweend van *colère* bij het lezen van het boek van Adam Hochschild, over Leopold II.[1] Ik heb daar veel over gelezen met het idee dat ik daar ooit iets mee wou doen.

AE: Maar de nieuwe *Tarzan*, zeer commercieel, met een *green screen* en zo, herinnert een beetje aan het koloniale Congo van Leopold II. Het is een grote Amerikaanse kaskraker en ze kozen voor het koloniale Congo.

VR: Geen *belgitude* dus in films?

JV: De enige Belgische films zijn Brusselse films, zoals *Les Barons* ...

JV: En films zoals *Black*, *Image*, en dan moeten we al terug naar 1983 met *Brussels By Night*, de film van Marc Didden. De enige Belgische films zijn dus films die in Brussel gesitueerd zijn omdat het eigenlijk de enige Belgische stad is.

AE: Er is een mix in die stad, de acteurs zijn soms Nederlandstalig, soms Franstalig. De meeste acteurs zijn tweetalig. De film *Black* wordt bijvoorbeeld grotendeels in het Frans gespeeld, maar de acteurs spreken allemaal Nederlands. Dit betekent dat op de set alle discussies en de regie van de film in het Nederlands gebeuren, maar de acteurs spelen in het Frans.

EB: Meneer El Arbi, u noemt geen Franstalige Belgische regisseurs als voorbeeld?

AE: Nee, omdat voor mij de Franstalige Belgische film gelijk is aan de Franse film. Als wij iets horen over de broers Dardenne en Jaco van Dormael, is het omdat die in Cannes geraken, omdat ze prijzen

winnen en omdat de Fransen erover praten. En ook omdat Franse acteurs in die films spelen. En omgekeerd spelen Belgische acteurs in Franse films, dus dan denk je, de Franstalige film, dat is gewoon Frankrijk.

JV: Dat is het probleem van de filmindustrie in Wallonië. Wie is onze concurrent, in Vlaanderen? De Verenigde Staten – en dat is al niet min. Maar in Wallonië wordt het beroep geconfronteerd met zowel Amerikanen als Fransen. Een eigen identiteit vinden tussen die twee *blockbuster*-landen in is dus moeilijker, en daarom, wanneer acteurs worden ontdekt – Jérémie Renier, Marie Gillain of Benoît Poelvoorde, bijvoorbeeld – spelen ze in twee, drie films voor ze door Frankrijk geadopteerd worden. En daarna wordt heel snel vergeten dat ze van Belgische origine zijn. Kortom, eenvoudig is het niet.

MB: Maar de broers Dardenne hebben de Belgische stempel toch wel echt behouden.

JV: En Jaco van Dormael met zijn absurdistische toon. Ik denk dat dat de twee grote vertegenwoordigers zijn van de Belgische cinema. Van Dormael en de gebroeders Dardenne.

AE: Als je in Vlaanderen woont, dan is dat niet de reden waarom je aan cinema gaat doen. Ik keek echt niet zo vaak naar Vlaamse televisie, maar al zappend zag ik *Thuis* of *Familie* en dat is niet wat je zelf wil gaan doen. Dat ziet er visueel allemaal kak uit. En dan is er één film die anders is en dat is *Daens*. Ik had die video twee jaar bij mij thuis liggen en ik dacht: Vlaams, dat check ik niet, maar iedereen was erover aan het praten en toen hadden we het er op school over en bekeek ik hem toch. Voor mij was dat precies een Amerikaanse film. En in de periode dat ik dat ontdekt heb, begonnen er veel Vlaamse films in de cinema te komen. De films van Erik van Looy, de films van Jan. Films die technisch professioneel gemaakt waren en die een genre hebben en Amerikaans lijken, en dat motiveerde mij om films te beginnen maken. Ik kreeg het gevoel dat het toch mogelijk was in België. Of in Vlaanderen. Dus vandaar dat

ik Vlaamse regisseurs noem en geen Waalse. Als je in Vlaanderen woont en je wil Amerikaansachtige films gaan maken, dan ga je niet veel boodschap hebben aan *Le Huitième Jour.*

VR: Zijn er taboeonderwerpen voor regisseurs die het over België willen hebben?

JV: Wat België betreft, de koningskwestie, Leopold II, Leuven Vlaams, wat dan ook: ik zie geen enkel probleem om een film te maken. Ik zie ook geen problemen op het niveau van het VAF, ik denk niet dat er een soort censuur zou zijn. Maar er zijn wel tragische onderwerpen. Ik geef een heel concreet voorbeeld: het busongeluk in Sierre waarbij 28 doden vielen, waaronder 20 kinderen. Persoonlijk wil ik geen film over dat onderwerp maken, maar dit soort gebeurtenissen maakt deel uit van ons verhaal.

VR: Tragische gebeurtenissen.

JV: Tragisch, ja, met een enorme emotionele impact. Dat heeft niets met politieke correctheid te maken. Ik zie gewoon niet hoe je dat onderwerp kan aansnijden en behandelen met de nodige emotionele terughoudendheid.

AE: Hetzelfde geldt voor de Dutroux-affaire. Het zal waarschijnlijk nog lang duren voordat een film op basis daarvan wordt gemaakt. Vorig jaar werd een docu-fiction reportage geproduceerd, *De Kroongetuigen*. Het onderwerp werd met veel terughoudendheid aangesneden. Toen ik de reportage zag, zei ik tegen mezelf dat waarschijnlijk over een paar jaar een film geproduceerd kan worden.

JV: Je moet je ook durven afvragen wat de relevantie ervan is. De relevantie is de hervorming van justitie die op gang is gekomen en van de politiediensten, dat is gebeurd door de affaire Dutroux. Maar de affaire Dutroux zelf, ja, dat is een *serial killer* die gruwelijke dingen deed met ontvoerde jonge meisjes. Dat op zich is als onderwerp puur sensationeel. Dat zou een hele sensationele *policier* kunnen zijn. Maar dat is niet interessant. Dan vind ik het moreel en ethisch echt wel problematisch. Dus als ik het verhaal zou vertellen, kan dat

eigenlijk alleen maar binnen de relevantie die het gekregen heeft in een bredere context.

VR: Is een film over de collaboratie mogelijk, zij het door een Nederlandstalige of een Franstalige regisseur?

JV: Het klopt dat zeer weinig films op dat thema gebaseerd zijn. Ik denk aan *Une Femme entre Chien et Loup*.[2] Maar er zijn in feite bijna geen producties over dat nochtans boeiende onderwerp. Ik heb me persoonlijk veel over Irma Laplasse gedocumenteerd.

OL: Maar is het niet nu of nooit voor de koningskwestie? De vraag belangt het hele land aan. De zaak dateert van 1950. Het is dus een belangrijke gebeurtenis voor Belgen die vandaag zeventig zijn. Denkt u dat dat succes zou hebben? Denkt u niet dat een dergelijke film echt een impact zou hebben, aangezien de kwestie een deel van de bevolking heeft geraakt dat nog leeft? Het blijft me verbazen dat hierover nooit een film gemaakt werd, terwijl het over een moment gaat van extreme spanning, die volgens sommigen leek op burgeroorlog in België.

JV: Ik ken de koningskwestie, maar dit soort evenementen is nooit voor mij een prioriteit geweest.

AE: Als ik aan België en burgeroorlog denk, dan denk ik aan de Bende van Nijvel en aan de CCC in 1986; een tijd waarin vrijwel heel België als het ware in "burgeroorlog" verkeerde.

JV: Zowel Adil als ik, wij herinneren ons de Bende van Nijvel en de terreur enzo. Dat je op zaterdagavond in je pyjama, met je haartjes gewassen naar televisie zat te kijken en plotseling werd de uitzending onderbroken want er was weer een *tuerie à Alost*. De koningskwestie, dat heb ik niet meegemaakt. Dat is voor mij al te ver in het verleden. De gebeurtenissen die we hebben meegemaakt wegen zwaarder in ons geheugen dan puur historische gebeurtenissen.

Niemand is immuun

EB: En toch vernoemt u bijvoorbeeld wel de Tweede Wereldoorlog, omdat die voor België enorm belangrijk geweest is.

JV: Wat ik interessant vind aan de Tweede Wereldoorlog, is dat die nog altijd een breuklijn vormt in ons land. De N-VA bijvoorbeeld wordt in Wallonië nog steeds gepercipieerd als een bende collaborateurs. Die perceptie wordt ook wel een beetje door de media gevoed en wordt door een aantal Franstalige politici met zeer veel vuur verdedigd. Dat leeft nog altijd, dat heeft ons land gevormd, niet alleen de oorlog zelf, maar alles wat met collaboratie en repressie te maken heeft, dat laat nog altijd sporen na. Dat vind ik een buitengewoon interessant gegeven. Daar zitten geweldige verhalen in.

Omdat dat ook moreel ambigu is: je had economische collaborateurs, opportunistische collaborateurs, ideologische collaborateurs. Dat is interessant als gegeven. Hoe die breuklijnen vaak ook door een en dezelfde familie lopen, dat vind ik dan interessant.

EB: Meneer El Arbi, vindt u ook dat dat België nog zo fel tekent?

AE: De perceptie is inderdaad dat Vlaanderen er niet zo heel goed uitkomt. Maar de hoogste leider van de nazi's in België was wel een Waal, hé. Ik ben van Antwerpen. Dus ik ben opgegroeid in Antwerpen, mijn familie was van daar, maar ook mijn beste vrienden; hun grootouders hebben de Tweede Wereldoorlog meegemaakt. Ik had een peter, en diens vader was tijdens de Tweede Wereldoorlog bij de witte brigade maar na de oorlog waren er ook veel opportunisten die zich plots als verzetsstrijders voordeden. Dat gevoel van onrecht…

EB: Jullie vermelden allebei extreemrechts in jullie antwoorden. Meneer Verheyen, u vermeldt zwarte zondag, op 24 november 1991. En u, meneer El Arbi, vermeldt bij de personen waar u een afkeer van heeft ook extreemrechtse figuren. Linkt u dat ook aan de Tweede Wereldoorlog?

AE: Ja, ik link mijn afkeer van extreemrechts ook aan de Tweede Wereldoorlog. Ik heb een boek gelezen, *De Jodenjagers* van Lieven Saerens. Dat gaat over Vlaamse nazi's, die op joden hebben zitten jagen en hen overgeleverd hebben aan concentratiekampen. En dan de link tussen die mensen en het Vlaams Blok, het Vlaams Belang van vandaag, er is gewoon een directe link, hé. Dat is heel goed gedocumenteerd met namen, met foto's. En dan zie je, dat bijvoorbeeld Karel Dillen lid was van het VNV enzovoort. De reden waarom ik daarin zo geïnteresseerd was, was mijn jeugd in Antwerpen. Antwerpen was echt heel lang Vlaams Blok-gezind. En bijna iedereen in mijn klas was een Vlaams Blokker. En je had er een paar die er radicaal tegen waren. Ik was de enige Marokkaan, maar ik herinner mij nog dat mijn beste vriend op het middelbaar de felste, hardste Vlaams Blokker was.

De reden waarom ik zo veel ruzie had met mijn maat, toen, dat was omdat hij zei dat het Vlaams Blok niet racistisch was. En dat maakte mij meer *pissed* dan een Vlaams Blokker die zei: "Hé, vuile makak". Geef toe, dat is duidelijk. Maar diegenen die zeggen dat dat racisme niet in de partij zat, die liegen. Je ziet dat die mensen bij neonazistische verenigingen waren enzovoort. Je ziet wel een link. Maar dat is wat ik het ergste vond: pretenderen dat het Vlaams Blok niet racistisch was, enkel Vlaams-nationalistisch. Ik had zoiets van: *wake the fuck up*. En dat was waarom geschiedenis mij zo interesseerde.

JV: En het is natuurlijk ook zo dat dat Vlaams-nationalisme op die manier besmet is geworden door het Vlaams Belang. Want ik geloof niet dat een Vlaams-nationalist per definitie een racist zou zijn. Een Vlaams-nationalist is misschien wat bekrompen, die denkt dat alle problemen van de wereld gaan weggaan als we ons zoals Asterix en Obelix kunnen isoleren in onze eigen kleine dorpje.

We leven in een geglobaliseerde wereld, *the world is a village*, en dat komt allemaal bij ons binnen via de televisie en via allerlei media, en je voelt je eigen cultuur in de verdrukking komen, op allerlei fronten. Zowel door het Engels, als door het Frans. Je voelt dat er economische problemen zijn die je eigen comfortzone

dreigen aan te tasten, het idee van: mijn kinderen gaan het minder goed hebben dan ik. Dat heeft *au fond* niets met racisme te maken. Natuurlijk zijn er wel mensen die racistisch staan tegenover Marokkanen, Turken, Afghanen, tegen al wie niet blank is. Maar er is geen sprake van racisme tegenover Franstaligen. Dat heeft gewoon te maken met dezelfde clichés waarover we het al gehad hebben. "De Franstaligen leven op onze kap." Het is niet ingewikkelder dan dat. Het is niet een soort diepgeworteld racisme in elke Vlaming of elke Vlaams-nationalist. Nee, stel dat er een republiek Vlaanderen zou zijn, dan denk ik dat die perfect zou kunnen samenwerken met de republiek Wallonië net zoals die samenwerkt met het Koninkrijk der Nederlanden of Groot-Brittannië, of Duitsland.

JV: Voor mij heeft dat niets met racisme te maken. Naar mijn mening ligt racisme – en dat is zeker zo voor het Vlaams Blok of het Vlaams Belang – in de angst voor het onbekende en de vreemde, de vreemdeling. Ik herinner me dat ik op mijn 15, eind jaren 70, naar de bioscoop ging in het centrum van Antwerpen in een bepaalde straat, de Statiestraat, die van het centraal station naar de Anneessensstraat loopt en waar alle bioscopen waren. En in die befaamde Statiestraat had je aan een aantal cafés berichten van het type "verboden voor Noord-Afrikanen".

AE: En in Wallonië zijn er ook cafés met "verboden voor de Italianen".

JV: En als ik het goed begrijp – maar Adil moet dat beter weten – is er ook racisme tussen de Marokkaanse en de Turkse gemeenschap. Er is een spanning tussen de Congolezen en de Maghrebijnen…

AE: Zoals in *Black*.

MB: En Arabische Marokkanen kijken neer op de Berberse Marokkanen?

AE: Ja, dat is zo. Ik ga vaak naar scholen met de film *Image*. Maar wanneer ik in scholen ga waar er veel Marokkanen zijn, krijgen we altijd dezelfde vraag: "Ben jij een Berber of een Arabier?". En dan

zeg ik altijd, wat maakt dat nu uit? Of ik zeg dan gewoon, wat denk je? We zijn niet immuun. Niemand is immuun.

EB: Ik heb gemerkt dat u bij de belangrijke gebeurtenissen uit de Belgische geschiedenis niet de arbeidsmigratie noemt, dus de invoer van gastarbeiders. Vindt u dat niet zo cruciaal voor de geschiedenis van België?

AE: Dat is inderdaad wel cruciaal. De goede dingen én de problemen die we hebben zijn daaraan gelinkt. In één klap zo veel mensen importeren uit een land, met de bedoeling dat ze uiteindelijk zouden teruggaan, maar dan totaal niet voorzien zijn op wat er zou gebeuren als ze blijven. Die arbeidsmigratie heeft België gemaakt tot wat het nu is. Mijn eigen ouders zijn niet langs die weg gekomen. Ze hebben twee heel verschillende parcours. Mijn moeder is gekomen omdat ze in een kledingwinkel werkte die een filiaal in België opende. Mijn vader is gekomen als economische vluchteling. Rond 1983 was dat, hij was maar twintig of eenentwintig. Hij kwam illegaal naar Europa en heeft pas daarna zijn papieren gekregen. Ik ben dus niet derde generatie, ik ben tweede generatie want mijn ouders komen nog van daar. Dus misschien ben ik minder schizofreen *fucked up* dan de derde generatie. Ik denk dat dat wel veel uitmaakt. Bilal is ook tweede generatie, zijn ouders komen ook van Marokko.

Bewondering voor politici

JV: Daarom worden Adil en Bilall ook zo gretig opgevoerd in de Vlaamse media. De vader van Adil was een illegaal. Dus zijn zij eigenlijk het levende bewijs dat een succesrijk traject mogelijk is. Zij zijn naast zeer getalenteerde regisseurs, rolmodellen. Net zoals Vincent Kompany dat is en Stromae. Zij zijn rolmodellen voor wat wordt verondersteld *La Nouvelle Belgique* te zijn. Sorry, je kunt daar niet om heen. Of je het nu wil zijn, of niet, je bent het.

AE: We zijn een goed alternatief vergeleken met de andere Bilall, die zichzelf heeft opgeblazen in Parijs. Ik probeer altijd te zeggen in interviews dat het complexer is dan de meesten denken.

Je hebt extremisten, rechts-extremisten, die altijd Marokkanen en moslims gaan haten. Je hebt langs de andere kant de *crazy wannabe* moslims die zichzelf willen opblazen. Maar er is een heel grote groep die nieuw is en zoals Ish Ait Hamou,[3] die boeken schrijft en Marouane Fellaini, die bij *Manchester United* speelt, en dat was er vroeger niet. Je had niet van die *crazy* mensen die zich opbliezen maar je had ook niet zoveel mensen die aan bod kwamen in zo veel *mainstream* dingen.

JV: Daar heb je opnieuw die polarisatie die ik zie in de maatschappij. Ik schrik daarvan. Iedereen zit opgesloten in zijn grote gelijk. Ik herinner me dat ik vroeger op televisie naar een debat keek en de mensen argumenteerden over en weer. Nu is een debat iemand die zit te wachten tot een andere een pauze laat om dan zijn *oneliners* te kunnen zeggen.

EB: Maar toch blijkt uit uw antwoorden dat u totaal niet antipolitiek bent, u heeft eigenlijk wel bewondering voor een hele hoop politici van allerlei strekkingen.

JV: Ik heb bewondering voor de huidige generatie politici. Je moet het maar doen, het puin ruimen van de drie generaties die vóór je zijn gekomen, wetende dat voor een aantal onderwerpen *the point of no return* al lang is bereikt. Wij gaan nooit meer mobiel worden. Nooit. Afgelopen. Dus je moet daar natuurlijk een minister voor aanstellen, een minister van mobiliteit. Maar de NMBS bijvoorbeeld, dat komt nooit meer goed. Nooit. Jamais. Het migratiedossier, *we fucked it up. Completely*. Urbanisatie, vergrijzing, noem maar op. Dus je kan toch enkel nog maar bewondering hebben voor mensen die aan een onmogelijke opdracht moeten gaan beginnen en dan nog continu bagger van de sociale media over zich heen krijgen. Ik heb daar op zijn minst respect voor, voor mensen die zich op een of andere manier engageren, die bezig zijn met het algemeen belang.

Onze bijdrage daarin is bescheidener, ik neem entertainment ook nogal *au sérieux*, maar ik vind het ook heel prettig om met films als *Los* of *Het Vonnis* het vuur wat aan te poken.

OL: Wat een interessante keuze, vier mensen in één groep: Bart de Wever, Peter Mertens,[4] Kristof Calvo[5] en Jean-Marie Dedecker.[6]

JV: Wat verenigt die vier mensen? Visie, gedrevenheid, een vorm van burgerzin en *drive*. Het zijn mensen die bereid zijn om hun eigen levenskwaliteit voor een stuk op te geven voor het groter belang. En ik weet dat je in het politieke spectrum niet verder van elkaar kan staan dan Peter Mertens en Bart de Wever, maar als ik de moeite doe om te luisteren naar alle twee, ja, *they both have a point*.

VR: Dit vermogen om, voorbij ideologische krijtlijnen, het uitgangspunt van politieke houdingen te bevatten, is heel ongebruikelijk bij onze respondenten.

JV: Maar dat is precies het probleem. We zitten snel in ideologieën opgesloten. Ik denk dat het Churchill was, die zei: "The duty of opposition is to oppose".[7] Ik ga niet akkoord. En ik ben er zelf van overtuigd dat dat voor een stuk de kloof tussen burger en politiek – die nu toch wel ongeveer de Grand Canyonachtige afmetingen heeft aangenomen – veroorzaakt heeft, want je zit in je zetel en je luistert naar iemand die een voorstel doet en je denkt: "Ja, dat is niet onverstandig". En dan zie je die oppositie roepen en brullen terwijl je dan drie dagen later leest dat ze bij een vorige legislatuur dat eigenlijk ook hebben voorgesteld toen ze nog in de meerderheid zaten. Daarom, zoals ik daarnet zei, men is de gevangene van zijn eigen ideologie en het erge is dat dat ook de media heeft besmet. *De Morgen* is een soort moderne versie van de *Pravda*, he. Er is een probleem met allochtonen, weet je wat, we gaan dat oplossen op zijn Orwells, we doen *newspeak*: allochtonen bestaan niet meer. Probleem opgelost. Alles wat niet in onze wereldvisie past, daar gaan we het niet over hebben. Ik vind dat aberrant.

OL: Hoe denken jullie beiden over de keuze van deze vier?

AE: De meeste politici zijn acteurs. Ze lijken in een toneelstuk te spelen. Binnen die context kunnen de vier genoemde mensen omschreven worden als authentiek. Hoewel Jean-Marie Dedecker een specifieke stijl heeft, die niet helemaal mijn genre is.

JV: Dat klopt, maar Jean-Marie Dedecker is een sleutelfiguur geworden. Hij bekleedde niet altijd belangrijke posities, maar op een bepaald moment met de LDD, flirtte hij met de tien procent. En dat is iemand die dan niet de gave had van de pragmatiek en van het compromissen maken. Ik ken hem een beetje en ik zag de prijs die hij betaalde om trouw te blijven aan wat hij geloofde.

AE: Dat doet me een beetje denken aan Nixon.

JV: Nee, hij is geen dief of inbreker.

AE: Nee, maar was hij niet steeds een beetje machiavellistisch? Persoonlijk vind ik Bart de Wever, Kristof Calvo en Peter Mertens de drie beste sprekers. Ik heb de indruk dat wanneer die iets beweren, dat ze niet liegen, in tegenstelling tot veel politici die zonder scrupules liegen en steeds de partij-instructies volgen.

JV: Wat ik bewonder bij deze vier politici is dat ze minder opportunistisch lijken dan anderen.

AE: Precies.

EB: U noemt geen Franstalige politici.

JV: Omdat ik ze niet ken. Ja, op federaal niveau ken ik Laurette Onkelinkx en Elio Di Rupo, maar ik moet zeggen dat ik het spektakel van Onkelinkx in het parlement echt walgelijk vind.

VR: Historisch gezien namen bepaalde Franstalige persoonlijkheden wellicht meer een belgitude-houding aan.

JV: Ik herinner me de voormalige burgemeester van Schaarbeek, Nols, met de lokettenkwestie.[8]

AE: De enige Franstalige die we kennen is Philippe Moureaux.

JV: Philippe Moureaux, ja. En Paul-Henri Spaak.

AE: Vroeger hielden we van Philippe Moureaux, herinner ik me, want toen met het racisme dat in Antwerpen opkwam of in Vlaanderen in het algemeen, waren we geraakt door Philippe Moureaux die aardig was met de Marokkanen. Zo waren we toen fervente aanhangers. Maar daarna kwamen de excessen, de problemen en uiteindelijk werd duidelijk dat zijn houding in feite ook laksheid was. Het Waalse politieke spektakel lijkt soms op een vorm van status quo en het is alsof de politici identiek blijven, zoals oudjes die er sinds decennia zijn.

OL: We hadden een ontmoeting tussen Philippe Moureaux en Herman van Rompuy, voor die hele controverse rond de integratie ontstond. Hoe denkt u nu over Philippe Moureaux, aangezien hij aanvankelijk veel steun had bij de Marokkaanse gemeenschap? Wat is er veranderd?

AE: De indruk is dat hij ons uiteindelijk niet hielp. Eerst dachten we dat het prima was. Je moet weten dat het jarenlang links was dat ons de hand reikte – of het nu links was in Wallonië, Brussel of Vlaanderen. Het was altijd links dat er was om ons te beschermen. Met argumenten van het type: "We zullen je beschermen tegen de kwaadaardige racisten. We nemen je bij de hand". In de grond, blijft die houding paternalistisch. "Je bent klein, je bent aardig, maar groei niet te snel, verwacht niet te veel omdat je het niet zal maken. We moeten je helpen, je tegen jezelf beschermen."

OL: Paternalisme dus.

AE: Ja, het is paternalistisch. In het begin is paternalisme aantrekkelijk omdat andere politici zeggen: "Je bent waardeloos, scheer je weg". Maar na een tijdje helpt deze aanpak ons niet. Sommige burgers gaan listig om met wat ze als naïviteit beschouwen: "Deze idioot realiseert zich niet dat we eigenlijk gevaarlijk zijn. Hij gelooft dat ik een engel ben omdat ik een Marokkaan ben en daar ga ik gebruik van maken". Het doet me een beetje denken aan een gezin waarin de ouders hun kinderen als modelkinderen zien, terwijl een van hen

een psychopaat en een seriemoordenaar is. Maar ze ontkennen dat door te herhalen dat hun kinderen heel deugdelijk zijn.

AE: Het probleem is opnieuw ideologie. *La Libre* noemt onze film *Black* “een postkoloniaal racistische film”.

JV: En dan nog een geluk dat jij het bent die dat geregisseerd heeft. Kan je je voorstellen, als ik dat had gemaakt, ik was opgeknoopt op de Grote Markt.

AE: Toen we de film ontwierpen, dachten we onmiddellijk aan de moeilijkheid dat door Afrikaanse of Arabische criminelen te filmen, we meteen als racisten zouden worden beschouwd. Toch vinden we dat we onze ogen niet moeten sluiten voor deze negatieve dimensie. Stedelijke bendes bestaan. We moeten over die realiteit durven spreken. Het zou absurd zijn om geen film over terroristen te maken om de illusie van een romantische komedie hoog te houden waarin alle culturen hand in hand Kumbaya zingen! Zo’n visie doet me denken aan dictaturen, zoals de Sovjet-Unie onder Stalin, waar het sleutelwoord is dat alles in orde is en dat er geen problemen zijn. Neem bijvoorbeeld Iran, er zijn maar weinig films gewijd aan de dictatuur. Veel portretteren romances waarin personages elkaar niet eens mogen kussen. Nee, je moet over de realiteit spreken. En het is niet omdat men een realiteit weergeeft, dat men racistisch is. Neen. Wij zijn niet het probleem. Het probleem is dat de misdaad bestaat. Maar als we net als Philippe Moureaux, *a priori* aan de kant van het kansarme volk, of de vertegenwoordigers daarvan, moeten staan, op een abstracte en wellicht ook strategische wijze (om ons van hun stem te verzekeren tot het einde van hun leven), dan staan we niet in de echte wereld.

OL: Wat in verband met de niet geliefde personages? U citeert Marc Leemans[9] en Rudy de Leeuw,[10] twee vakbondsleiders die in Wallonië weinig bekend zijn.

JV: Ah, u kent Marc Leemans en Rudy de Leeuw niet? Nee, ik heb een probleem, zeker de laatste twee decennia, met de rol van de

vakbonden. We hebben het ook al gehad over Daens. Voor alle duidelijkheid, verre van mij om het historisch belang van de arbeidersstrijd en de rol die de vakbonden daarin hebben gespeeld te ontkennen. Maar wat mij stoort aan de houding van die twee, aan de vakbonden in het algemeen, waar zij de symbolen van zijn, is de *après nous le déluge* attitude. Wij hebben indertijd een aantal rechten verworven, voornamelijk dan bij overheidsbedrijven, die nu niet langer haalbaar zijn. Sorry, *wake up and smell the coffee*, we leven in andere tijden. Wel, in mijn naïviteit verwacht ik dan dat je ook als syndicale organisatie kan erkennen dat je gas moet terugnemen. Maar als je je dan zo koppig, zo militant vastklampt aan die verworvenheden waarvan ik het eigenlijk al schandelijk vind dat ze *überhaupt* ooit door een regering zijn aanvaard… Dat vind ik eigenlijk kantje boordje misdadig.

En het gaat natuurlijk ook over structuur, daar heb ik het nog niet over gehad. Het idee dat een Rudi Vervoort[11] blijft volhouden dat een systeem van negentien gemeenten en zes politiezones voor Brussel de beste oplossing is. Je hebt een nationale Veiligheidsraad die zit te vergaderen en drie straten verder zit de regionale Veiligheidsraad te vergaderen met de minister-president van Brussel. Het idee alleen al dat er iemand is die zich in alle ernst *le ministre-président* van Brussel noemt. Brussel is een hol met één miljoen inwoners. En die hebben een regering, die hebben negentien burgemeesters, die hebben zes politiezones, dat is bijna de facto onbestuurbaar. Als er in Brussel moet worden beslist op welke dag het huisvuil moet worden opgehaald, dan moeten ze Paleis 6 van de Heizel huren om te kunnen vergaderen. Dat is *la Belgique absurde*. Dat is Magritte op zijn best.

Brussel als locatie

EB: Nu we het toch over Brussel hebben, voor u is dat een belangrijke plaats, meneer El Arbi.

Brussel (Bron: Dominique Bauduin)

AE: Ja, over het algemeen geven mijn films mij het best weer. De plaatsen die ik leuk vind, vooral in Brussel, zijn gemakkelijk visueel weer te geven. De stad Brussel is in dat opzicht interessant. Zelfs zonder groot budget is er een ruime waaier aan locaties: de boulevards, Anspach, de Marollen, het Atomium. Al die buurten vormen de rijkdom van Brussel. Het is die zeer authentieke mix waar je alle etnische groepen, alle emoties, alle grote klassiekers kunt vinden. Sommige kleine straatjes zijn echt griezelig, maar ze zijn visueel heel rijk. In ieder geval is er een vorm van authenticiteit en veel variatie. Dat is wat me bekoort aan Brussel. Bovendien vind ik het leuk dat er elke dag iets te beleven valt. Sint-Gorik, Flagey, Luxemburgplein, Sint-Gillis, en al die plaatsen waar altijd wat te doen is, dag na dag. In Antwerpen daarentegen komen mensen alleen op vrijdag, za-

terdag en misschien donderdag samen en dan nog op een klein plein, de “Grote Markt”. Afgezien van de Groenplaats en het Sint-Michielsplein, waar alle cafés zijn gevestigd, is er niet veel te doen.

EB: U bent wel negatief over Brussel, hé meneer Verheyen?

JV: Ik heb niks met Brussel. Ik heb werkelijk niks met Brussel. Ik herinner mij wel dat ik toen ik vijftien jaar was, elke zaterdag met de trein naar Brussel kwam en dan zag ik vier films. Want ik was toen al zot van film en toen was er nog geen video. En ik herinner me dat levendig, dan had je nog de Colisée, waar alle gore Italiaanse zombiefilms draaiden. En je had de Marivaux voor *la comédie française*. Je had de Variété, 70 mm projectie. Toen waren er natuurlijk veel meer zalen in Brussel, ook de Métropole, in de Nieuwstraat, een van de mooiste zalen van Brussel, de grote zaal van de Métropole. Dus dat herinner ik mij. Dat is op zich een vrij positieve herinnering. Ik probeer mij soms voor te stellen, als ik nu één dag naar Brussel zou komen… Waar zouden ze mij naartoe brengen? De *Grande Place*. En dat zou ik wel mooi vinden. En waar zou ik dan nog naartoe gaan… De Zavel, misschien, als er een marktje bezig is. Maar verder moet ik al geweldig goed gaan nadenken. Bij Brussel denk ik aan vuil, zwerfvuil, aan een gruwelijke stadsplanning, files, lelijke boulevards, ik heb daar niks mee. Natuurlijk, ik heb ook al veel in Brussel gedraaid. Als ik zo wat New York wil, dan ga ik in de WTC-torens draaien, hé. Bij Belgacom, en zo. En dat marcheert visueel. Ja, als het je kan troosten, er zijn nog steden waar ik niks mee heb, hé. Ik vind Amsterdam ook geweldig overroepen.

AE: Ik vind enkel New York cool. Ik vind Parijs voos, ik vind Amsterdam voos, ...

Eerst hield ik niet zo van Brussel, ik had Antwerpen liever. Maar later begon ik er te leven en de stad te ontdekken.

OL: U noemde ook de Westhoek. Boeiend dat dit spontaan in u opkomt... Kan u ons meer vertellen? Over de schoolreizen en de slagvelden van West-Vlaanderen, die u vermeldt.

AE: Ik was altijd in geschiedenis geïnteresseerd. Wanneer we jong zijn, moeten we allemaal naar de Westhoek om te leren wat er gebeurd is in Ieper, in Passendale, om bewust te worden van al die verhalen. Ter plaatse zijn, exact daar waar gigantische veldslagen plaatsvonden met honderdduizenden doden. Daar zijn, kijken, oog in oog met die geschiedenis. In de Verenigde Staten is er niet dezelfde geschiedenis. De jongeren bezoeken Gettysburg.[12] Maar ze hebben niet wat we hier in Europa hebben. Al die veldslagen om dit land te bouwen en te beschermen, deze wereld die vandaag nog steeds de onze is. Idem voor de Tweede Wereldoorlog. Ik had historicus kunnen zijn was ik geen regisseur geworden. Ik was al altijd gefascineerd om de realiteiten te ontdekken die mensen uit het verleden echt hadden meegemaakt. En daarom hadden zulke plaatsen een grote impact op mij toen ik jong was.

Duitse militaire begraafplaats in Vladslo (Bron: Daniel Laroy)

OL: Het is interessant dat de Westhoek, West-Vlaanderen, slagvelden zijn in België, maar dat die toch niet als herdenkingsplaatsen functioneren aan Franstalige kant. Dus gaan alle Vlaamse scholen die historische locaties bezoeken, maar geen enkele Franstalige school. We ontmoeten er Vlamingen, Britten, Australiërs, maar zelden Franstaligen.

AE: Mijn beste vriend, die in de Westhoek was, heeft toevallig op een graf, een islamitisch graf, El Arbi zien staan. Hij heeft er een foto van genomen. Toch zot zoiets.

Wij zijn denk ik de laatste generatie die nog mensen hebben leren kennen van toen. Ik herinner mij een 11-novemberviering toen ik tien jaar, elf jaar was. We zagen daar een soldaat van de Eerste Wereldoorlog. We praatten met hem, namen foto's met hem, en dat is iets ongelooflijk, dan heb je een directe connectie met iemand die dat heeft meegemaakt.

Poëzie

Dirk VAN BASTELAERE en Laurence VIELLE

De ontmoeting tussen Dirk van Bastelaere en Laurence Vielle vond plaats op 4 december 2015 ten huize van Ariane Bazan in Sint-Gillis in Brussel. De *lockdown* was beëindigd, maar dreigingsniveau drie werd wel nog aangehouden. De spanning in de stad was dus nog duidelijk voelbaar.

De spanning tijdens het gesprek die dag was van een heel andere aard. Beide gesprekspartners zijn met Ariane bevriend, maar bekleden heel verschillende plaatsen op het Belgische identitaire schaakbord. In een context waarin een door de N-VA gedomineerde centrumrechtse regering steviger dan ooit in het zadel leek te zitten, konden deze tegenstellingen niet onderhuids blijven.

> Laurence Vielle (Brussel, 1968) begon als actrice, maar heeft ook geregisseerd en zelf toneelteksten geschreven. In 1998 debuteert ze met de bundel *L'imparfait*, ondertussen zijn al meer dan tien poëziebundels verschenen, veelal met vertalingen naar het Nederlands. In 2016 volgt ze Charles Ducal op als tweede Dichter des Vaderlands van België. Deze gelauwerde kunstenares heeft ook dikwijls stelling genomen in het publieke debat. Zo schrijft ze naar aanleiding van de arrestatie van twaalf vluchtelingen in Molenbeek in 2016 het gedicht "Levens tegen levens".

Dirk van Bastelaere (Sint-Niklaas, 1960) is een gelauwerd Vlaams postmodern dichter, essayist en vertaler. Hij publiceerde een tiental poëziebundels, waaronder *Diep in Amerika* in 1994 en *Falicornia* in 2014. Na de verkiezingen van 2014 was hij werkzaam als woordvoerder van de N-VA-fracties in de Kamer en de Senaat. In september 2016 werd hij door fractieleider Peter de Roover ontslagen omdat hij Hendrik Vuye en Veerle Wouters had gesteund in hun dissidentie tegen de communautaire "wapenstilstand" van de N-VA.

Deelnemers: DV: Dirk van Bastelaere (DV), Laurence Vielle (LV), Ariane Bazan (AB), Olivier Luminet (OL), Valérie Rosoux (VR).

Het woord nemen

OL: Laurence, vertel ons over *Tout autre chose*. Nog niemand van onze respondenten heeft daarover gesproken.

LV: Mijn zus, Pascale Vielle, is hoogleraar Rechten aan de UCL en is zeer betrokken bij *Hart boven Hard* dat in Vlaanderen opgericht werd. Ik ben minder toegewijd. Maar ik was wel gemobiliseerd voor de grote bijeenkomst in 2015 in Brussel. Als dichter werd ik gevraagd om een tekst over Brussel te schrijven en voor te lezen. Er stonden 20.000 mensen voor me. Dat was indrukwekkend! Het evenement vond plaats op de Kunstberg, in de open lucht. Het regende hard. Die mensen wilden *Tout autre chose* omdat ze geen partij wilden claimen. Mijn zus legde me uit hoe het werkte in de discussies daarover. We spraken over David van Reybrouck en zijn voorstel voor democratie, waarbij burgers bij loting uitgekozen worden... Volgens hem zou dat systeem dezelfde representativiteit garanderen als nu het geval is. En het is juist zeer boeiend om aan burgers rechtstreeks een stem te geven. Het klinkt utopisch, maar ik geloof in het idee: ik denk dat er naar de stem van burgers dient geluisterd te

worden. Als dichter spreekt men vaak met hun woorden. Ook ik ben voortdurend op zoek naar die stem in mijn schrijfwerk. Dat mensen samenkwamen rond die behoefte vond ik heel belangrijk, heel sterk en een vernieuwend initiatief in de recente geschiedenis van België. Mijn hart is eerder links, zelfs al ben ik niet zeer politiek bewogen. Maar de verzuchting van die beweging had me geraakt. *Hart boven Hard* en *Tout autre chose*, het zijn echt sterke, uitdagende slogans. Stel nog dat een wereldwijde revolutie heel moeilijk zou zijn, dan is het bij het individu, de bouwsteentjes, dat verandering kan plaatsvinden, een verandering die iedereen als dringend aanvoelt. *Hart boven Hard* is van die orde. Mensen nemen weer het woord. Met de aanslagen merken we dat het woord volledig door de media overgenomen en volledig door de mensen afgestaan was. Bij *Tout autre chose* zagen we mensen zich opnieuw het woord toe-eigenen, zelf woorden op de dingen plakken en de zaken herformuleren.

DV: Als de media de mensen het woord afnemen, waarom zou deze beweging dan het woord niet afnemen? Ik zie daar een vergelijkbare kanalisering van de publieke opinie in, zij het door een ander soort organisatie dan een politieke partij, een vakbond, of een krant.

LV: Dat stellen ze voortdurend in vraag, het is wat ze voortdurend bespraken.

DV: Het tegenovergestelde is waar! Bij een interview voor een krant, interpreteren journalisten en de krant mijn woorden. *Hart boven Hard* of de G1000[1] zijn organisaties zoals de andere. Later kwamen er vele interpretaties van de beweging, dus die geeft ook geen live stem aan burgers. Die bewegingen zijn niet representatief. De methode is een beetje vergelijkbaar met die van de traditionele politiek of de vakbonden. Het directe spreken van de burger is onmogelijk omdat het altijd via een medium of een kanaal gaat.

LV: Het interessante is dat ze zich voortdurend blijven afvragen hoe zoveel mogelijk mensen in de beweging het woord kunnen nemen en blijven nemen. En dat woord wordt al te vaak vergeten binnen de grote traditionele partijen. Dat die vraag steeds opnieuw wordt

gesteld, is hier fundamenteel.

DV: Ik zie een heel groot spanningsveld tussen de *realpolitik* en de utopische politiek. De utopische politiek – of het nu direct antikapitalistisch is, of antiwesters, of anti-systeem – is een politiek die nooit het systeem zal kunnen veranderen, zelfs als het spreken enorm toeneemt, als er steeds meer mensen zijn die gaan spreken… Ik zie wel een oplossing, er is een mogelijkheid. In Duitsland heeft het type mensen dat aan die mogelijkheid invulling geeft, een naam, dat is de *Aussteiger.* Dit is iemand die het kapitalisme, het systeem, verwerpt en het ook verlaat. Vandaar *Aussteiger*. *Ich steige aus*. Einde verhaal voor mij, ik stap hier af, *exit*. En er zijn ook mensen die in autarkie leven, dus de biologische landbouw, het platteland, bijvoorbeeld in Catalonië. Dat is een mogelijkheid: als het systeem u niet bevalt, ga dan de straat op. Het is een constructieve oplossing omdat er een nieuwe samenleving ontstaat in Catalonië, met een eigen munt bijvoorbeeld. En nog iets, de verzameling op de Kunstberg met de 20.000 mensen deed me denken aan een eigen ervaring in ex-Joegoslavië. Ik was in Macedonië op een groot poëziefestival, Struga, Macedonië. Ken je dat?

LV: Ik ben er niet geweest.

DV: Aan het meer van Ohrid is een groot internationaal poëziefestival. We werden met dichters uit de hele wereld in van die Yugo-wagentjes[2] gezet en er waren manifestaties in Struga zelf, op een brug, voor het verzamelde dorp. Maar we werden ook het binnenland in gevoerd naar monumenten van na de oorlog, waar Tito met de partizanen had gestreden. Dat was een eerbetoon aan die partizanen. Ik heb mijn gedichten daar in het Nederlands gelezen. Ik vertaalde mijn gedichten ter plekke in het Frans – je kan je voorstellen hoe dat was als je mijn Frans nu hoort – en een tolk vertaalde mijn gedichten uit die Franse vertaling naar het Macedonisch voor het dorp dat zich rond zijn partizanenmonument had verzameld. Daar doet het mij een beetje aan denken. Het is niet de poëzie of het spreken dat telt, maar het partizanenmonument met dat dorp errond, waar iemand iets uitvoert in een taal die onbegrijpelijk en

onverstaanbaar is, omdat niemand de oorspronkelijke tekst begrijpt. Het was dus het ritueel dat belangrijk was: een dorp komt samen. Monumenten en manifestaties, zoals poëzienachten, hebben vaak een soort gemeenschapsstichtende functie. Daar doet het mij aan denken. En ik begrijp dat mensen zich proberen te verenigen rond ideeën en gedachten maar dat is in wezen niet verschillend van wat traditionele partijen doen.

LV: Ik zie je punt, maar ik volg je niet. Ze deden voorstellen en ontwikkelden twaalf punten, precies met betrekking tot het overheidsbeleid. Het is een tegenmacht die werd opgezet en die stem geeft aan veel mensen.

DV: Dat was ook zo in de jaren 68. De APO, *Außerparlamentarische Oppositie*[3]. Maar wat brengt het op?

LV: Samenkomen, spreken, kleine praatgroepen vormen en voorstellen formuleren. Het is nog steeds veel, 20.000 mensen. Hoewel niet iedereen in zo'n discussiegroep zit, zijn het ook veel mensen die geen deel uitmaken van politieke partijen, die voorstellen bespreken en woorden geven aan de werkelijkheid. Ik vind dat op zich al een uitzonderlijk initiatief.

DV: Ja, ik hoor een utopische hoop ...

België en de utopie

VR: Dat is nu bijzonder interessant aangezien u de woordvoerder bent van een politieke partij. U beklemtoont de onmogelijkheid om het woord over te dragen, terwijl dat precies uw opdracht is: het woord overbrengen ...

DV: Absoluut, absoluut ...

LV: Laten we het nu scherp stellen wanneer we het over een utopie hebben.

DV: Een utopie is precies het ongenoegen met het systeem en het formuleren van een ander systeem. Dus, op dit moment wordt een utopie gerealiseerd: Daesh is in feite een utopie die wordt gerealiseerd. Er is een vrij strikt script. Het is een religieuze utopie. Daesh is voor mij het dreigende gevaar van een utopie. Er is een tekst, het is een eenvoudig utopieprogramma en we realiseren het. Tsjak, tsjak, tsjak.

LV: Maar ze noemen zichzelf geen utopisten ...

DV: Maar nee. Een utopie heeft altijd een fundamentalistische kant. Ik ken de utopische teksten, ik heb er veel gelezen, maar voor de praktische politiek van een democratie is utopie een bedreiging.

LV: Iedereen kan gevaar zien waar die gevaar projecteert. Je noemt *Hart Boven Hard* een utopie... maar voor mij moedigt de N-VA ook een gevaarlijke utopie aan, een splitsing van België. Zie je mijn punt?

DV: Ten eerste is de N-VA geen revolutionaire partij. Het is een partij die de autonomie van Vlaanderen wil door evolutie.

LV: Ja, maar dat is een vorm van revolutie in vergelijking met wat België is.

DV: Met wat het systeem is.

LV: In verhouding tot de geschiedenis van België.

DV: In verhouding tot het systeem.

LV: Ook, én in verhouding tot de geschiedenis van België, is het ook een revolutie.

DV: Het Romeinse Rijk is ook verdwenen. De Sovjet-Unie is verdwenen. Dat zijn logische ontwikkelingen. De N-VA verdedigt bijvoorbeeld ook een Palestijnse staat en een Koerdische staat. Er is zoiets als een zelfbestemmingsrecht voor volkeren. Het is uiteindelijk een minder sterke utopie dan een totaal nieuw socio-economisch systeem uit de grond te stampen. De staatsstructuren herbekijken is gewoon evolutie. Maar de utopie van de N-VA bestaat wel degelijk. Het is ook een wervend programma. Het vooruitzicht dat je je ei-

gen staat kunt organiseren en regelen heeft natuurlijk een utopisch karakter omdat het er nog niet is. Het is een toekomstbeeld. Gaat de N-VA een referendum uitroepen over de onafhankelijkheid? Nee. Wij zijn tegen referenda omdat het enige referendum dat in de Belgische geschiedenis heeft plaatsgevonden bijna tot een burgeroorlog heeft geleid. Dat willen we dus niet. We willen dat het land vanzelf oplost, dat de bevoegdheden worden overgedragen in overeenkomst met de andere partijen. Het gaat dus over een onderhandelde onafhankelijkheid en dat is iets helemaal anders dan een revolutie. Revolutie is precies problematisch omdat ze gevaarlijk is voor de burgers zelf. En dat wil niemand. Nu ja, het utopische is altijd wervend. Maar België is te burgerlijk en de Vlamingen zijn te burgerlijk om nu als revolutionairen daarin te…

LV: Wat betekent dat, burgerlijk?

DV: Bourgeois. België is te burgerlijk en de Vlamingen ook, veel te veel, voor een revolutionair elan.

LV: Maar je spreekt ook als inwoner van Vlaanderen. Maar ik woon in Brussel. En als Brusselse zou ik bijvoorbeeld niet willen dat Brussel aan Vlaanderen gehecht wordt. Noch aan Wallonië, overigens.

DV: Brussel is niet in staat zichzelf te regeren. Als Brussel niet ziet dat zes politiezones totaal contraproductief zijn, als Brussel van zichzelf geen bloeiende democratie kan maken, omdat er baronieëen zijn met MR en PS-burgemeesters, dan bewijst het eigenlijk dat het niet in staat is zichzelf te organiseren. Dat is een groot probleem.

VR: Waar zou u Brussel plaatsen als België gesplitst wordt?

DV: Als een soort grootstad die door beide gemeenschappen zou beheerd worden. De twee gemeenschappen zouden als staten in een confederalistische verhouding staan.

LV: Ik ben het daar niet mee eens: Brussel moet zijn eigen organisatie behouden. Het is een regio op zich.

Je koning is dood

OL: Wat ons ook interesseert, zijn de gebeurtenissen uit het verleden.

DV: Ik zal de Expo 58 nemen. De beelden daarvan maken deel uit van ons gemeenschappelijk geheugen. *The collective memory* is voor mij een kwestie van beelden. Voor mij zijn het de mooie foto's van mijn jonge ouders op de Expo. Dat is een ideaal moment in de recente geschiedenis van België, waarvan het momentum nu verdwenen is. Expo 58 was de droom van vooruitgang door technologie, geïncarneerd in de paviljoenen met bijvoorbeeld de Spoetnik-ruimtevaart. Je kwam toen uit de Koude Oorlog en uit het anticommunisme. Het is het beeld van een geordende wereld met geloof in vooruitgang, een positief verhaal waaraan mensen zich konden vastklampen in de hoop dat de maatschappij en de wereld maakbaar zijn. Het is een lichte, heldere, toekomstgerichte stijl, de stijl van Expo 58. Het is het volledige vooruitgangsgeloof na Wereldoorlog I en Wereldoorlog II. Expo 58 sluit voor mij de chaos van de eerste helft van de 20e eeuw af: het verdwijnen van het Duitse Keizerrijk, Versailles in 1919; 1933, Hitler aan de macht; 1940-1945, nazi-Duitsland. Die eerste helft is één grote puinhoop, en dan is er een cesuur en wordt er puin geruimd. De Duitse Bondsrepubliek met steun van Amerikanen is in het begin van de jaren 50 zeker? En de tweede helft van de 20e eeuw staat in het licht van de vooruitgangsgedachte.

OL: Het is een tijd van hoop en geen zorgen.

DV: Wij zeggen vaak dat onze ouders de beste tijd hebben gekend. Dat is ook zo. Mijn vader is geboren in 1935, mijn moeder in 1933. Zij hebben als kind de oorlog nauwelijks waargenomen, maar ze hebben na de oorlog de hele sfeer van hoop meegemaakt tot de oliecrisis van 1973-1974. Dan ging het weer even slecht. Toen ik begon te werken in 1982-1983 was er een gigantische economische crisis. Als je naar de film *Control* van Anton Corbijn[4] kijkt, over *Joy*

Division, dan zie je Manchester in de jaren 80: het was de Sovjet-Unie zonder brood op de plank. Dat was een heel trieste, troosteloze, tragische situatie. Maar na 1989 had je weer een opbloei: met de jaren 90 kwam de internettechnologie en het begin van internet-economie die aanknopen bij dat vooruitgangsgeloof van de jaren 50. Dus de periode na 1950 is een periode van hoop met een aantal reële, economisch utopische momenten, vaak gesteund op technologie, tot aan de Twin Towers-aanval in 2001. Het was globaal een positieve helft. Wij zijn in die tweede helft opgegroeid maar onze ouders hebben het grootste deel van hun leven erin doorgebracht. En zij waren gelukkig, ze hebben hun kinderen wat kunnen bieden. Ze hadden stromend water in huis. Ik heb mijn vader in 1964 als jongen van vier de waterleiding helpen graven. Ik heb de chauffage helpen leggen in ons huis in 1974. Ik kom uit een arbeidersgezin. De arbeiders hebben op dat moment echt die groei meegemaakt. En Expo 58 is de start daarvan voor mij.

Wereldtentoonstelling in Brussel in 1958 (Bron: Cegesoma)

OL: Het was ook de eerste generatie zonder oorlogen in deze eeuw.

DV: Ja, in die zin is de *lockdown* van Brussel[5] voor mij alweer een cesuur. Je weet dat het nu overal kan gebeuren. Het waren de Twin Towers in 2001, maar daarna was het Parijs, en nu met de *lockdown*, is het hier. En dat is een heel groot probleem.

VR: Laurence Vielle, u koos de dood van Koning Boudewijn als een sleutelmoment.

Rouwende massa aan de Sint-Michielskathedraal bij het overlijden van Koning Boudewijn in 1993 (Bron: Belga)

LV: In 1993 was ik 25. Ik speelde in het theater van Marseille, op het eilandenfestival.[6] We hadden de hele nacht op het eiland doorgebracht. Toen ik de boot uitstapte, zei iemand me 's morgens: "Je koning is dood." Ik lachte en zei: "Dat is niet waar." Het was het einde van mijn voorstelling en ik ging terug naar mijn vriend die naast de Sint-Michielskathedraal woonde. Plots stond ik midden in de gebeurtenissen: ik zag alle mensen kamperen. Toen besefte ik het

belang van deze koning voor ons land. Dat was heftig. Ik ben geen royalist, maar deze koning maakt echt deel uit van mijn beeld van België, en zelfs van een België dat nog verenigd blijft. De koning, die soms iets van een marionet heeft en me doet lachen, heeft voor mij een rol in dit België dat nog bij elkaar blijft. En wanneer zowel de Vlaamse als de Franstalige bevolking om zijn koning rouwt, toont dat een beeld van heel verenigd België.

DV: De generatie van mijn ouders was katholiek en koningsgezind. Dat waren CVP-stemmers. Vlaanderen heeft altijd een boers en ongecultiveerd imago gehad. Stedelingen vonden dat Vlaanderen een achterlijke provincie was. Maar mijn generatie heeft zich daarvan losgemaakt. We zijn bijna allemaal atheïsten en republikeinen. Mijn generatie is opgegroeid in een Vlaanderen met culturele autonomie en we hebben ernaar gestreefd om die autonomie zo goed mogelijk te benutten. De hele cultuurscène, met Jan Fabre, Anne Teresa de Keersmaeker, Jan Lauwers[7] is geboren rond 1955-1965. Wij waren twintig in 1980, en al die mensen, of het nu schrijvers zijn of beeldhouwers of muzikanten, hebben de kunsthuizen en de werkplaatsen opgericht: ze hebben die autonomie gebruikt om die scène uit de grond te stampen. Door de universiteiten in de eerste plaats, maar uiteindelijk door de media is die scène internationaal geworden. Dat is ook de generatie die de ethische dossiers op de agenda heeft gezet, zoals abortus, euthanasie, het homohuwelijk. Dat is iets dat wij ons nooit meer laten afpakken. Daarom zijn de reacties op reactionaire moslims zo furieus. Wij willen gelijkheid van man en vrouw, dat staat boven alles, dat is de normaliteit zelve. Misschien is daarom de discussie in Vlaanderen over het dragen van de hoofddoek zo scherp. We komen nog maar net uit het katholicisme waar de vrouwen en de mannen apart in de kerk moesten zitten en nu schrijft het ministerie van Religieuze Zaken aan de Turken voor hoe ze zich hier moeten kleden. Dat willen wij gewoonweg niet. In een Vlaanderen dat zich heeft losgemaakt van de traditie van het katholicisme, van de zuilen en zo, is dat niet bespreekbaar.

Collaboratie en complexiteit

OL: Als personages, meneer Van Bastelaere, koos u Paul van Ostaijen en Paul de Man. Paul de Man is een beetje controversieel, denk ik.

DV: Paul van Ostaijen en Paul de Man zijn voorbeelden van wat Vlamingen voor mij bij uitstek kunnen zijn: heel open op de wereld gericht omdat ze op zo'n kleine lap grond wonen. Beiden hebben in een internationaal netwerk gefunctioneerd. Het idee dat Vlaanderen provinciaal zou zijn, een regio waar mensen onder een kerktoren zitten, dat wordt door Van Ostaijen en De Man helemaal tegengesproken. Van Ostaijen vlucht naar Berlijn omdat hij als activist van de Vlaamse beweging omwille van zijn protest tegen Mercier veroordeeld wordt. In Berlijn leert hij Dada en de hele avant-gardistische *scene* kennen, hij keert terug en gaat Cubo-dadaïstische poëzie schrijven, waarbij hij de poëzie revolutioneert. Hij importeert die hele cultuur in de Nederlandse of Vlaamse literatuur. De Man is een veel complexer verhaal maar ik heb beiden dus niet alleen gekozen omdat ze Vlamingen zijn met een internationale allure maar ook omdat het complexe verhalen zijn. Paul de Man is de neef van Hendrik de Man, partijvoorzitter van de BWP [Belgische Werklieden Partij] en in zekere zin de chaperon van koningin Elisabeth. Er wordt gefluisterd dat Hendrik een soort rare relatie met haar zou hebben gehad. Hij heeft ook aan het hof antisemitische uitspraken gehoord en uitspraken tegen de vrijmetselarij, alsof die zouden gezorgd hebben voor de penibele politieke situatie waarin België en Europa terechtgekomen waren vlak voor de oorlog… Zijn neef, Paul de Man is geboren in 1919. Op 19-jarige leeftijd, in 1942, krijgt hij via zijn oom een job als journalist bij *Le Soir*, die onder nazibeheer stond. Hij heeft dus eigenlijk gecollaboreerd… Hij heeft dan stukken geschreven die zogezegd antisemitisch zouden zijn, die verzameld zijn in de *Wartime Journalism*-bundel. Die stukken zijn ontdekt door Ortwin de Graef, die in de jaren 80 aan de universiteit van Leuven een doctoraat maakte over Paul de Man. Dat is een wereldwijde rel geweest omdat Paul de Man een goede vriend van

Jacques Derrida was, die het nog voor hem heeft opgenomen in zijn *Mémoires pour Paul de Man*. Het was een fantastische intellectueel die, terwijl Derrida de deconstructie voor de filosofie op gang bracht, samen met Hillis Miller[8] de deconstructie voor de literatuur en de literatuurtheorieën op gang heeft gebracht. Hij woonde in Brussel met zijn Roemeense vrouw en hun kinderen. Maar Paul de Man was uiteindelijk ook een oplichter want hij heeft een kunsthandel en een uitgeverij opgezet die failliet zijn gegaan, misschien een bedrieglijk faillissement. Om veroordeling te ontvluchten is hij na de oorlog naar de VS getrokken en zijn vrouw is naar Argentinië getrokken. Hij had haar gezegd dat als hij in de VS een job vond, hij haar vanuit Argentinië naar de VS zou halen, maar hij heeft dat niet gedaan. Hij is daar opnieuw getrouwd met een studente van hem toen hij lesgaf aan de universiteit. Hij bevond zich dus in een toestand van bigamie. Een heel complexe, interessante figuur. Voor mij zijn Van Ostaijen en De Man archetypische Vlamingen.

LV: Maar, als ik je goed begrijp, zat hij in de collaboratie, maar tegelijkertijd was hij zeer modern en futuristisch van gedachten. Hij leek een vat vol tegenstrijdigheden?

DV: Ja, het probleem was dat hij een collaborateur was, maar geen typische collaborateur voor Vlaanderen of voor België, zoals zijn oom Hendrik de Man... De collaboratie is geen verhaal van zwart en wit.

LV: Dat zeggen ze allemaal, de collaborateurs.

VR: Is Paul de Man een positieve figuur voor u?

DV: Ja. Vanwege zijn complexiteit. Net zoals Van Ostaijen.

VR: Ik denk dat mevrouw Vielle het hier niet helemaal mee eens is.

LV: Nee, maar ik kan hier niet veel op zeggen. Het stoort me ten zeerste.

DV: Dat is het gevolg van complexiteit…

Paul van Ostaijen als militair in Issum in 1922 (Bron: Letterenhuis)

LV: Ik heb die kwestie intens behandeld,[9] omdat er in mijn familie een belangrijke collaborateur was, Frans Daels, mijn oudoom. Ook hij zei dat hij noch zwart noch wit was, hij was grijs. Dat zeggen ze allemaal een beetje, de collaborateurs. Het is hun belangrijkste weerwoord. En in mijn familie waren er ook verzetsstrijders, en ik heb geprobeerd te begrijpen zonder te oordelen.

DV: Maar Paul de Man was geen Vlaams-nationalist. Hij was een collaborateur maar geen Vlaams-nationalist.

VR: Maar Paul van Ostaijen was een Vlaams-nationalist, toch?

DV: Ja, hij was een activist…

LV: Ik hou niet van al die nuances. Frans Daels zat in de beweging, daarna was hij niet meer in de beweging. Ook hij heeft vele paden bewandeld. In het begin was hij Franstalig en tijdens de Eerste Wereldoorlog was hij frontarts; toen besloot hij van de ene dag op de ander om nooit nog een woord Frans te spreken. Hij schreef naar de Koning, hij maakte deel uit van de club die de *Brief aan de Koning* schreef.[10] Tijdens de Tweede Wereldoorlog was hij een belangrijk collaborateur. Hij stuurde heel veel jonge Vlamingen naar het Russische front, die er vochten en stierven. Hij heeft ook veel universiteitsprofessoren uit Gent verklikt. Met de hulp van een neef van de familie vluchtte hij naar Zwitserland en vermeed zo de uitvoering van de doodstraf. Uiteindelijk kon hij naar België terugkeren en zag hij zijn kinderen terug. Hij stond onder huisarrest. Hij was erg ziek. Kortom, het is een heel complex verhaal. Ik probeerde te begrijpen waarom hij dat pad koos en welk een intelligente man hij was, wat een moderne geest, zelfs voor zijn tijd. Hij was een moderne gynaecoloog en hij was ook dol op kunst. Maar toch had hij *Mein Kampf* in zijn bibliotheek. Hij las dat boek en hij vond het geweldig.

DV: Dat is zoals de grootvader van Laurette Onkelinx, die oorlogsburgemeester was in een Limburgs dorp. Dus dat waren mensen die tijdens de bezetting puur door een administratieve functie eigenlijk het systeem hebben gesteund.

AB: Maar hij was meer dan een burgemeester. Hij was toch ...

LV: ... een arts, een universiteitsprofessor. Hij werd bekroond met prijzen[11] en op de een of andere manier gerehabiliteerd. Hij was in een politieke beweging die hij naderhand verliet. In 1943 verklaarde hij publiekelijk dat hij uit de beweging ging, maar het was erg laat, te laat. Hij werd toch veroordeeld. Ik heb zelfs een overgrootmoeder die op 104-jarige leeftijd overleed en de zus was van Frans Daels. De familie was verdeeld tussen degenen die alleen nog Frans spraken en degenen die alleen nog Nederlands spraken. Maar wat me geraakt heeft, was mijn ontmoeting met de laatste levende zoon van Frans Daels, die ook de achterneef van mijn moeder is. Hij is prachtig. Zijn naam is Luc Daels, hij woont in Gent, hij doet etswerk.

Je zou kunnen zeggen dat Frans Daels veel goede bedoelingen had met de collaboratie, die de facto erg was. Hij geloofde echt in Groot-Duitsland, in Pan-Germania. Hij had daar een echt discours over. Je zou kunnen zeggen dat het mensen zijn met mooie ideologische loopbanen, die Vlaanderen van iets wilden bevrijden en dat hun actie, ondanks alles, belangrijk was. Maar ze lazen *Mein Kampf* en ze bleven achter die ideologie staan. Hij beschermde de joden, zeker, maar zijn zoon heeft *Mein Kampf* ettelijke keren herlezen en blijft zich afvragen wat zijn vader in dat boek kon vinden? Dat is de grote vraag van Luc...

OL: En hij maakte aantekeningen in zijn vaders *Mein Kampf*?

LV: Ja, hij liet me het exemplaar van zijn vader zien. Dat blijft zijn grote vraag. Hij legde me uit dat, aan het einde van zijn leven, op zijn sterfbed – zijn vader stierf heel oud – hij in aanwezigheid van Luc, die links is, zei: “Het is goed zo, Luc. Er moeten verschillen zijn in het leven. Het verschil, dat is wat deugd doet”.

VR: Complexiteit ook?

DV: Ja, absoluut.

LV: Er zijn toch twee neven in een concentratiekamp overleden. Zijn zoon zei: “Mijn vader was noch wit noch zwart, hij was grijs”. Toen ik naar Bruno de Wever ging om mijn voorstelling op te zet-

ten, legde Bruno me uit: “We moeten stoppen met grijs te zeggen. Hij collaboreerde. Hij stuurde mensen naar concentratiekampen en naar het front. Het is een collaborateur”.

DV: Maar, dat is het hele grote verschil met iemand als Paul de Man dan, die als 19-jarige recensies schrijft over de fascistische schrijver Brasillach.[12] Paul de Man schrijft een stuk over de joodse oplossing voor Europa. Op dat moment was er sprake van om de joden onder te brengen in een kolonie op Madagascar. Dat was binnen het kader van een speciale editie over de kunsten onder de nazi’s. Hij heeft als 20-jarige als medewerker daaraan bijgedragen. Hij is een collaborateur, maar hij is geen collaborateur die aan het Oostfront is gaan vechten of die mensen heeft…

LV: Ja, het is niet dezelfde collaboratie...

DV: Maar dat bedoel ik. Dat is grijs voor mij. Het probleem is dat hij daarover gezwegen heeft. Paul de Man woonde in een grote burgerlijke omgeving en was gewend om met *bourgeois* om te gaan. Hij had een bepaalde levensstandaard die hij moest onderhouden en daarom *sjoemelde* hij.

LV: *Sjoemelen?*

DV: *Tricher*. Hij vervalste de boekhouding van zijn uitgeverij om toch nog zijn levensstandaard te kunnen bewaren.

OL: Uw keuze spruit voort uit bewondering voor de intellectueel zowel als voor de complexiteit van het personage?

DV: Ja, want in de biografie van Paul de Man zien we dat het erg complex is. Hetzij zwart, hetzij wit zijn, is niet mogelijk. Dat is het hem net. En natuurlijk, als je mensen naar het Oostfront stuurt, als je aan het Oostfront bent gaan vechten, of als je mensen op transport hebt gezet, dan heb je een totaal andere verantwoordelijkheid. Toen in Duitsland de film *Der Untergang* met Bruno Ganz als Hitler uitgebracht werd een paar jaar geleden, werd het moreel verwerpelijk en bijna als een misdaad beschouwd om Hitler ook als een mens te portretteren.

VR: En niet als een monster.

DV: Per definitie is hij nog altijd een mens die een vrouw heeft gehad enzovoort. Dus daar begint het grijs. Het zwart-wit-verhaal kun je alleen maar vanuit een *moral highground* volhouden. Wij weten wat moreel goed is en wat moreel verwerpelijk is en wij bevinden ons altijd aan de goede kant en wij kunnen de bokken van de schapen scheiden. En dat is een heel problematisch standpunt. En daarom is er zoiets als casuïstiek in rechtspraak.

LV: Maar daar ben ik het mee eens. We dragen allemaal die mogelijkheid om meer aan de ene kant of meer aan de andere kant te staan. Ik zeg niet dat er goede en slechte mensen zijn. En ik vind je redenering, dat hij een collaborateur is, interessant. We zijn geneigd de complexiteit van zijn denken niet langer te zien omdat hij een collaborateur is. Het zou interessant zijn om die complexiteit opnieuw te ondervragen, om de complexiteit van de mensen die we aan één kant hebben gecategoriseerd, te ondervragen. Toch denk ik niet dat ik hem zou kunnen kiezen als een positief personage...

Zwei Seelen in einer Brust

OL: Laurence Vielle, u koos voor Pietro Pizzuti, Ernst Moerman, Gaston Lagaffe, Philippe van Parijs, Claude Semal, Julos Beaucarne en Geert van Istendael.

LV: Ken je al mijn personages?

DV: Min of meer.

LV: Moerman ook?

DV: Moerman ken ik niet.

LV: Het is een dichter uit de jaren 40 die in jazzkringen verkeerde. Hij schreef in het Frans. Het is voor mij de grootste Belgische dichter, maar hij is erg onbekend. Zijn schrijven fascineert me, vooral zijn verhouding tot Brussel in zijn gedichten. Hij heeft een bijzon-

dere vorm van menselijkheid en van verbeelding. Claude Semal[13] spreekt ook met veel humor over de stad Brussel, en met veel tederheid voor mensen. De manier waarop hij het over België heeft, doet me lachen.

DV: Maar hoeveel mensen kennen die? Guust Flater, Gaston Lagaffe, die zullen we kennen, maar wat ik problematisch vind, als het over *collective memory* gaat, is dat bijvoorbeeld zelfs een van de belangrijkste avant-gardisten in de Vlaamse literatuur zoals Paul van Ostaijen, aan de andere kant niet gekend is…

VR: Absoluut niet gekend.

DV: …dan hebben we een probleem. Er was zo'n opwelling van belgitude in de jaren 90 met bijvoorbeeld Tom Lanoye of Dieter Lesage[14] en nu heb je die weer een beetje hier en daar. Maar als men dan zo met België begaan is, noem mij dan eens tien belangrijke Franstalig-Belgische schrijvers… veel verder dan Pierre Mertens of Jean-Philippe Toussaint[15] komt men niet. Amélie Nothomb misschien nog wel, maar dat is het dan wel zowat, hé.

LV: Jij kent mijn personages niet en ik de jouwe niet. Ik vind dat iedereen in België overal Nederlands en Frans moet leren... en we moeten een bicommunautair land maken.

DV: En waarom niet Duits?

LV: En Engels ook. Dat deze plaats, die men wil splitsen, eerder een enorm laboratorium van verschillen zou worden ...

DV: Weet je dat 33 procent van de mensen in Brussel thuis Arabisch spreken?

LV: Ja, akkoord, het Arabisch moet ook een van de nationale talen worden. Ik vind dat België een echt laboratorium voor meertaligheid moet worden. We zouden de taalkundige incubator van Europa moeten zijn. Maar we moeten beginnen bij tweetaligheid.

DV: Als je in een tweetalig gezin opgroeit, dan heb je wellicht ergens een manco. Mijn vrouw is Duitse. Ze woont al de helft van haar leven in België, spreekt beter Nederlands dan veel Vlamingen. Maar, *zwei Seelen in einer Brust*, hé. Op het moment dat je die tweespalt hebt, kan ik me voorstellen dat je probeert beide kanten in je te verzoenen. Maar ik zou nooit dat eigene van mij dan, mijn eigen geschiedenis en afkomst, proberen te vertalen in een institutionele organisatie van het land waar ik woon. Dat vind ik zo bizar. Je past je aan aan de plaats waar je woont. Ik heb een tijd in de VS gewoond. Het zou niet in me opgekomen zijn om bij de Amerikaanse administratie bijvoorbeeld te zeggen: “Sorry, ik spreek geen Engels, maar ik kom mijn nummerplaat halen.” Mensen hebben in Vlaanderen wel de neiging om naar een gemeentehuis te gaan en te zeggen: “Sorry, ik spreek geen Nederlands, maar ik kom hier wel wat vragen.” Het zou raar zijn als ik een halve Amerikaan, halve Duitser was, om in de VS te gaan wonen, en daar te vragen dat er met mijn Duitse achtergrond rekening wordt gehouden. In Californië wordt wel rekening gehouden met het grote aantal *Hispanics*, daar heb je bijvoorbeeld tweetalige opschriften. Maar dat is ook van staat tot staat afhankelijk. Spaans is geen officiële taal in de VS maar het is wel de eerste taal in de meeste staten.

De Belgische kust: haat-liefde

OL: Laurence Vielle houdt van de Belgische kust…

DV: … maar ik helemaal niet.

VR: En mevrouw Vielle vindt Brussel leuk en u helemaal niet.

DV: De Belgische kust is Brussel-aan-zee, als je het mij vraagt.

LV: En hou je daarom niet van de zee? Ik zag de zee pas laat omdat mijn vader Zwitser was, ik ging naar de bergen met de vakanties. We gingen naar de bergen of naar de Belgische Ardennen omdat de familie van mijn moeder een huis in de Ardennen had. Ik ken

Antwerpen goed omdat mijn moeder uit Antwerpen komt, maar ik kende de zee niet. Ik ontdekte de zee rond mijn negende of tiende. Dat is laat. Ik hou van de zee. Ik hou ervan dat er zee is in mijn land.

DV: Dat is zoals mijn vrouw, die ook in het binnenland, in Duitsland geboren is, in Maiburg, waar heuvels zijn. Zij zegt: Het meest fantastische aan Vlaanderen vind ik nog altijd dat hier meeuwen vliegen. Ze had in haar leven nog nooit een meeuw gezien. Toch haat ze de Belgische kust ook. Omdat die volgebouwd is met hele lelijke appartementen terwijl, als je naar de Duitse Noordzee en de Oostzee gaat, dan zie je zandstranden, mijlenver. Dus wij gaan altijd naar de Nederlandse kust in Zeeuws-Vlaanderen waar je duinen hebt en strand en voor de rest niets. In België heb je Bredene, één stukje naaktstrand en voor de rest beton. Maar Duitsers hebben grote natuurstranden aan de Oostkust, Rügen.

OL: Mevrouw Vielle, houdt u van de Belgische kust omdat het niet zomaar een zee is? Het is onze zee.

LV: Ja, het is onze zee met zijn kleuren, zijn strand; het is die zee, die Belgische zee, met de hemel die voortdurend verandert, met mensen die erin baden, ook al is het erg koud.

DV: Maar kun je de kust los zien van die dijken, de appartementen?

LV: Ik vind ze niet mooi, maar ik hou van de zee.

DV: Maar dat is de kust voor mij.

VR: Zo opvallend dat jullie veel gemeenschappelijke elementen noemen, maar dat jullie blikken zo verschillen...

DV: Maar dat is ook iets wat ik in Vlaanderen verafschuw. De ruimtelijke ordening. De Belgische kust, dat is voor mij de chaos van de Vlaming die er niet in slaagt de plekken waar mensen samenwonen op een menselijke manier vorm te geven en te structureren. Plekken die ik fantastisch vind, zijn de petrochemie en de havenbocht in Antwerpen, dat postindustriële landschap waar de tweede grootste chemische cluster ter wereld zit.

LV: Ja, daar ben ik ook dol op.

DV: Dat is fantastisch omdat dat echt de economie en de welvaart is waar die mensen van leven. Wat je daar te zien krijgt, die rivier, die haven, dat is ook historisch van belang. Maar daar geldt de regel niet dat het voor mensen bewoonbaar moet zijn. De Vlaming is er niet in geslaagd om de plekken waar mensen wonen, leefbaar te maken. Maar die Belgische kust is net zoals de Vlaamse ruimtelijke ordening voor mij de incarnatie van het falen van de politiek om een leefbaar landschap op mensenmaat vorm te geven. En dat geldt net zo goed voor de lintbebouwing of de *ugly belgian houses,* hé.

VR: En meneer Van Bastelaere, waarom *Bruxelles-sur-mer*? Ik begrijp *beton-sur-mer*, maar Brussel is toch niet van beton?

DV: Ja, dat is een beetje overdreven. Ik heb in Brussel en in Antwerpen gewerkt en ik mag beide steden niet. Ik vind de ruimtelijke ordening echt vreselijk. Waarschijnlijk omdat het zo Belgisch is en omdat Vlamingen ergens die Belgische ziekte van de ruimtelijke chaos geërfd hebben. In Utrecht of Den Haag heb je hele mooie, redelijk geconserveerde huizen en wijken. Ben ik in Berlijn, dat ferm gebombardeerd werd, dan vind ik daar veel groen, een goed functionerend openbaar vervoer, hele mooie huizen in *Jugendstil* enzovoort, die je hier ook wel hebt. Maar het is een stad die functioneert, het is een stad die ondanks haar gigantische verleden heel licht is. Berlijn is een heel lichte stad. Anders dan Parijs. En België dat is zo ploeteren en kloten en prutsen en verschrikkelijk.

VR: Bedankt, mevrouw Vielle. Bedankt, meneer Van Bastelaere.

LV: Bedankt. Het was gespannen maar boeiend…

VR: Ja, ik vond het ook erg gespannen.

LV: Ja, een grote spanning. We zijn allebei dichters. We zullen elkaar nog vaak ontmoeten.

Proza

Kristien HEMMERECHTS en Vincent ENGEL

De ontmoeting tussen Kristien Hemmerechts en Vincent Engel vond plaats op 3 februari 2016, op de KU Leuven-campus in het centrum van Brussel. Hemmerechts was zelf tot dat jaar aan die campus verbonden als docent Engelse literatuur. De internationale en nationale politieke context was niet gevoelig gewijzigd ten opzichte van het vorige interview.

Kristien Hemmerechts (°1955) debuteerde als auteur in het Engels in 1986 en schakelde daarna meteen over op het Nederlands. Haar Nederlandstalige debuutnovelle, *Een zuil van zout*, verscheen in 1987 en was een groot literair succes. Sindsdien neemt Hemmerechts een prominente plaats in in het Vlaamse literaire veld, met onder meer in 2014 de controversiële roman *De vrouw die de honden te eten gaf* over de Dutroux-affaire. Ook is zij een veelgevraagde opiniemaker in de media, vaak over feministische thema's.

Vincent Engel (°1963) is een Franstalig-Belgische schrijver. Net als Kristien Hemmerechts is hij literatuurdocent aan de universiteit, in Louvain-la-Neuve. Zijn onderzoeksfocus ligt op holocaustliteratuur. Engel schrijft essays, verhalen, romans en theaterteksten, onder meer de roman *Retour à Montechiarro* in 2001, een familiesaga die zich afspeelt in

drie periodes van de Italiaanse geschiedenis. Vincent Engel schrijft ook politieke columns en werkte als dramaturg mee aan enkele producties van Franco Dragone.

Sinds het interview hebben beide auteurs nog nieuw werk gepubliceerd. Kristien Hemmerechts publiceerde in 2018, naast de roman *Wolf*, ook een non-fictieboek, *Het verdriet van Vlaanderen, op pad met Hein en Toon, tweeling van de collaboratie.* Over dat erg succesvolle boek over de zoektocht van twee zonen naar het collaboratieverleden van hun vader, gaf ze ook lezingen overal in Vlaanderen. Vanaf het academiejaar 2020-2021 is Kristien Hemmerechts op emeritaat aan de KU Leuven. Vincent Engel publiceerde in 2019 het jeugdboek *Si seulement Lucie* en samen met Michel Bouffioux het boek *Deux ans et l'éternité*, een mengvorm van roman en journalistiek essay over de dood van de Koerdische peuter Mawda door een politiekogel. Het boek is een aanklacht tegen het asielbeleid in België tijdens de regering Michel en dan vooral tegen het beleid van de toenmalige staatssecretaris voor Asiel en Migratie Theo Francken.

Deelnemers: Kristien Hemmerechts (KH), Vincent Engel (VE), Marnix Beyen (MB), Elke Brems (EB), Olivier Luminet (OL), Valérie Rosoux (VR).

Een anglofiele Brusselesse en een gerateerde Vlaamse folkzanger

VE: Ik ben in Brussel geboren en toen ik negen was zijn we naar Waals-Brabant verhuisd, nabij Lasne. Mijn ouders waren bij de eersten die zich in die regio vestigden. Mijn vader, die Pools was, was oorspronkelijk naar Brussel verhuisd en werkte voornamelijk met Vlaanderen voor zijn bedrijf. Toen ik in Waals-Brabant aankwam, wist ik niet eens zeker of de kinderen op school dezelfde taal zouden spreken als ik.

VR: Uw vader was Pools. Welke taal spraken jullie thuis?

VE: We spraken Frans. Mijn vader was een Poolse jood. Hij kon aan de kampen ontsnappen omdat hij al voor de oorlog uit Polen was vertrokken. Hij kwam naar België voor zijn studies. Maar hij koestert nog steeds een wrok jegens Polen. Na de oorlog weigerde hij naar Polen terug te keren omdat voor hem de Polen antisemitisch waren.

KH: Wanneer kwam hij naar België?

VE: In 1938. Zijn hele familie verdween tijdens de oorlog, behalve één broer. Terugkeren naar Polen was voor hem uitgesloten en hij besloot zich in België te vestigen. Hij leerde Frans. Nederlands kreeg hij niet onder de knie, maar Duits lukte aardig. Dat heeft niet verhinderd dat al zijn klanten in Vlaanderen woonden.

KH: Ik ben geboren hier vlakbij, hôpital Saint-Jean. Ik ben opgegroeid in Strombeek en ik ging naar school in Laken. Ik ben opgegroeid in een tweetalig milieu en ik woon nu in Antwerpen, maar in mijn hart ben ik nog altijd een *Brusselesse*. En ik ben een slechte Vlaming, want ik spreek Frans in Brussel. Ik ben altijd geschokt hoe weinig Frans mijn studenten nog kennen. Ze kennen geen Frans en ze kunnen het ook niet spreken.

Ik en mijn vrienden, wij kennen allemaal wel Frans. Maar wij zijn ook allemaal van het Brusselse. Ik ben ook bang van het Frans omdat het een taal is waarin je altijd fouten maakte. Wij hadden altijd boze leraressen Frans.

VE: Alle grammatici zijn Belgen, wellicht precies omdat ons altijd duidelijk werd gemaakt hoe slecht we Frans spraken vergeleken bij Fransen!

KH: Maar nu luister ik vaak naar de RTBF. Vroeger was het in de auto *BBC World Service*. Nu is het RTBF, en ik ben er dol op! Ik ben beginnen schrijven in het Engels. Terwijl ik als kind heel veel Frans heb gehoord, want in de straat was de helft van de mensen Franstalig en in de school was er een Franstalige afdeling. Maar, zoals gezegd,

Frans blijft een taal waar ik bang van ben. *Le ou la, le subjonctif et tout ça*. Het Engels heeft dat niet, hé.

OL: Waarom koos u voor uw eerste teksten het Engels en niet het Nederlands?

KH: Het is een soort gêne. Ik denk dat veel mensen dat hebben, het Engels is veiliger. Er is een afstand. Ik durfde niet in het Nederlands schrijven. Maar wat interessant is, is dat ik niet het Frans maar het Engels koos omdat Frans de taal van de vijand was! Ik woonde in Strombeek waar het FDF[1] heel aanwezig was. Ik betreurde heel sterk die situatie omdat Frans een heel mooie en heel rijke taal is, maar het was de taal van de vijand!

VR: U spreekt in de verleden tijd omdat het niet meer zo is?

KH: Oh nee. Na drie jaar in het buitenland was dat anders. Toen ik terugkwam, dacht ik: "Hoe idioot, taal is niet gemaakt om te vechten, maar om met elkaar te praten, een dialoog aan te gaan". En vanaf dan werd ik een slechte Vlaming, die in Brussel op restaurant Frans spreekt! Mijn broer, die nochtans beter Frans spreekt dan ik, bestelt in het Nederlands, zelfs als de ober of de serveerster geen Nederlands spreekt! Zelfs als het iemand uit Rwanda is, die alleen Frans spreekt, spreekt hij in het Nederlands en ik vertaal.

EB: Mag ik even ingaan op jullie oeuvres? Er is heel weinig culturele transfer tussen Franstalig België en Vlaanderen. En voor jullie boeken geldt dat ook. Ik denk dat, als ik het goed gezien heb, Vincent Engel, geen enkel boek van u in het Nederlands vertaald is?

VE: En ik betreur dat ten zeerste. Toen ik vijftien was, wilde ik een Vlaamse folkzanger worden. Echt waar! Ik hield van Rum en De Snaar. En ik speelde de Ierse fluit.

KH: *Ik hou van alle vrouwen…*

VE: *Mijn hart is veel te groot… Ik wil deze nacht in de straten verdwalen…* Ik vond dat geweldig! Met mijn vader gingen we altijd naar Brugge. Hij had een vriend die schilder was, Wolvens,[2] die we elke maand bezochten. Ik heb zeer nauwe banden met Vlaanderen, veel

meer dan met Wallonië. Ik voel me helemaal niet Waals. Ik ontdekte Wallonië tijdens een scoutskamp.

MB: Ik kende u niet, moet ik bekennen, en ik las uw boeken niet. Er is echt een communicatieprobleem in België. In de filmwereld is dat anders omdat we een aantal Franstalige films kennen. Maar Franstalige boeken uit België zijn helemaal niet bekend.

KH: Die kloof tussen Franstaligen en Nederlandstaligen is soms erg groot. Op school was er een Nederlandstalige en een Franstalige afdeling. Op de speelplaats waren we samen. Maar het was meteen duidelijk of het een Vlaamse was, *de boerinnekes*, of een Franstalige, met maniertjes! Er was geen verschil in huidskleur tussen ons, maar toch was het verschil zichtbaar. Voor de Franstaligen op school waren we boerinnen.

Later verliet ik België en ging ik in Amsterdam wonen. Ik dacht: "Oh, wat een vrede!". Ik heb nog steeds de indruk, en ik weet niet of dat objectief is, dat er een vorm van minachting is blijven bestaan. Wellicht is dat veranderd.

Nu zijn Franstaligen heel vriendelijk. Maar vroeger ...

VE: Voor mij was het FDF een catastrofale partij. In een van mijn columns vergeleek ik het FDF met het Vlaams Belang, hoewel het FDF gelukkig minder politieke "druk" uitoefende omdat ze minder wogen. Maar hun houding was net zo verfoeilijk. Ik schaamde me als Franstalige bij de woorden van Olivier Maingain. Gelukkig is hij "goed" geëvolueerd. Los van taalkwesties heeft hij bewezen een humanist en een man met waarden te zijn, die duidelijke en moedige standpunten over immigratie heeft ingenomen.

KH: Oké, ja, hij was de voorzitter van het FDF. Maar we mogen niet vergeten dat het ook de mentaliteit is van vele Franstaligen.

VE: Ja, uiteraard.

KH: De Franstalige meisjes op school voelden zich de meerderen, daar ben ik zeker van.

VE: Een kind uit Dinant dat naar Brussel kwam, had dat ook. Dat voelde zich de mindere in Brussel. Dat probleem is eerder verbonden met de hoofdstad dan met de taal.

KH: Maar we woonden naast elkaar. We woonden in dezelfde straat. We gingen naar dezelfde kerk, dezelfde school.

C'est un belge!

OL: Zullen we het hebben over de personen die jullie gekozen hebben ter voorbereiding van dit gesprek? Het idee is om telkens een paar antwoorden uit uw eerste keuze te selecteren en na te gaan of er overeenkomsten of verschillen zijn.

KH: Ik heb de indruk dat je je best deed om Vlamingen te kiezen.

VE: Dat was makkelijk.

VR: Was het spontaan?

VE: Absoluut.

EB: En waarom heeft u die personages gekozen?

VE: Ik ben radicaal allergisch voor elke nationalistische opvatting. Ik verafschuw elke definiëring op basis van een groepstoebehoren. Elk van ons kan zich definiëren door middel van duizenden lidmaatschappen en die zijn bovendien veranderlijk, zoals ook het geheugen. Het geheugen evolueert, zo ook de identiteit. Ik ben van joodse afkomst. Maar mijn vader had besloten dat je katholiek moest zijn om op goede scholen te studeren. En om naar een katholieke school te gaan, moest je de "lidkaart" hebben. Dus werd ik gedoopt. Toen ik een tiener werd, stoorde dat me echt. Ik keerde terug naar het judaïsme, maar zonder enige religieuze praktijk. Ik ben diep atheïst.

OL: Wil u iemand specifiek kiezen uit de personages die u selecteerde?

VE: Er is één categorie mensen die onze twee gemeenschappen steevast “verbindt”, vind ik, dat zijn de artiesten. Zelfs als het publiek ze niet kent ...

KH: Helemaal eens. Ook ik koos voor artiesten.

VE: Neem nu het theater. De KVS[3] en *le Théâtre National* werken heel goed samen. Er zijn uiteraard figuren zoals Arno, Sidi Larbi Cherkaoui en anderen. Toch wil ik hier aandacht vragen voor politieke personen omdat het moeilijker is om vandaag politicus te zijn dan kunstenaar. Roger Lallemand is bijvoorbeeld voor mij een figuur die hoog boven de rest uitsteekt, ook al staat hij voor een periode die totaal voorbij is. Tegenwoordig is Guy Verhofstadt een persoonlijkheid waar Franstaligen dol op zijn. Hadden we federaal kiesrecht, dan zou hij tachtig procent van de stemmen halen.

KH: En waarom?

VE: Om te beginnen, denk ik, omdat hij met de tijd veranderd is. Van een zeer rechts-liberale is hij naar een meer sociaaldemocratische positie geëvolueerd – meer in het centrum, en op sommige punten zelfs centrumlinks. Hij heeft durf en heeft zijn eigen koers gevaren, en is vandaag zeer actief en zeer moedig in het Europees Parlement. Als Europa het verdient te overleven, zal dit, denk ik, mee dankzij mensen zijn die zijn soort lef hebben.

EB: Kristien Hemmerechts, ik zag dat u bij uw personages ook een paar figuren heeft genoemd zoals Brel en Arno, die misschien een soort belgitude vertegenwoordigen. Of heeft dat niks te maken met uw keuze?

KH: Goh, dat is moeilijk te zeggen. Ik las onlangs over Johnny Halliday dat hij een Fransman is met Belgische roots. Maar ze vergeleken dat met Jacques Brel en dat is compleet onjuist. Want Brel was er zelf heel trots op dat hij Belg was. Hij heeft slechte pogingen gedaan om in het Nederlands te zingen. Ik bewonder Brel enorm maar als hij in het Nederlands zingt is het verschrikkelijk. *Marieke, Marieke. He butchers the language.* Maar hij heeft het wel geprobeerd.

Maar dan lees je dat Brel een Fransman is… Ook Arno wordt soms voor Fransman versleten, nochtans heeft Arno een verschrikkelijk accent als hij Frans spreekt. Maar hij is heel populair in Frankrijk, ook *chevalier* denk ik.

Arno (Bron: Belga)

Ik was eens op een congres in Nederland en Wouter Bos[4] gaf daar een speech waarin hij begon over Georges Simenon. De Franse schrijver Georges Simenon. Ik moest na hem spreken en ik zeg: kijk, minister, Simenon is geen Fransman. Wij hebben in België niet zo veel om trots op te zijn maar Simenon, *c'est un belge*! En dat is wel boeiend, dat voor heel veel Fransen en buitenlanders alle bekende Belgen Frans zijn. Dat is heel eigenaardig. Dus zo kwam het dat die namen Arno en Brel in mijn hoofd zaten. Ik heb een klein talent om mensen te bewonderen, ik ben over veel dingen kritisch. Maar sommige mensen zijn echt goed. En ik vind: Brel, dat blijft ontzettend goed. En ook als mens voel je, dat is een mens. En met Arno heb ik dat toch ook hoor, als je die bezig ziet. En dan, Matthias Schoenaerts. Ik geef les Creatief Schrijven aan het conservatorium in Antwerpen. En dus ook aan de acteurs in wording. En Matthias

heeft bij mij les gevolgd. Toen al zag je dat die boven de anderen uitstak. Ook bij Matthias vond ik, dat is een mens. Ja, mensen met heel veel talent, maar die er ook "zijn". Mensen die zich niet altijd gaan aanpassen. In de artistieke wereld is er veel opportunisme. Ongelooflijk veel. Ja, Matthias vind ik erg goed. Ik ga altijd naar zijn films kijken. Ik heb maar van één ding spijt: dat ik zijn teksten niet heb bijgehouden.

Georges Simenon houdt na zijn aankomst op Schiphol een persconferentie in de ontvangstzaal van het vliegveld (1965). (Bron: Letterenhuis, Antwerpen)

EB: Matthias Schoenaerts, is hij bekend aan Franstalige kant?

OL: Ja, hij is bekend bij Franstaligen.

MB: En zijn vader, Julien Schoenaerts?

OL: Nee, niet Julien. Alleen Matthias.

MB: Julien was echt een groot acteur.

KH: Ik wil nog iets zeggen over mijn keuze van personages. Bij mij staat er bij de personen die ik bewonder geen politicus op omdat ik juist denk dat een politicus altijd een agenda heeft. En wat ik mooi vind aan sommige artiesten, ook niet aan alle, is dat die geen agenda hebben.

OL: Laten we het even hebben over de personages voor wie jullie negatieve gevoelens koesteren. Dat Marc Dutroux bij de gehate personen gerekend wordt, is logisch. Er werd ook al veel over Filip Dewinter gesproken. Maar misschien kunnen jullie ons iets over Bart de Wever vertellen? Hij werd al op een zeer positieve manier genoemd door andere gasten zoals Jan Verheyen en Dirk van Bastelaere, die ook kunstenaars zijn. Waarom hebben jullie hem gekozen? Welke aspecten zijn minder positief aan hem?

KH: Allereerst denk ik dat hij zeer complex is. Ik denk dat hij een zeer negatieve persoon is, niet in staat tot dialoog. Ik denk niet dat hij van mensen houdt. Dat zag ik in het Vlaamse Parlement, toen hij de verkiezingen won.[5] Hij trad binnen als een Romeinse keizer, triomfantelijk, gevolgd door een processie van gelovigen. Hij liep als een robot. Heel akelig!

Wat ik in het leven belangrijk vind, is dat je een band kan behouden, waarbinnen dialoog mogelijk is. Ik vind het heel gevaarlijk dat zo iemand zoveel macht heeft. Hij ziet enkel vijanden om zich heen. Om een voorbeeld te geven – ik woon in Antwerpen – we waren eens beiden uitgenodigd op de radio. Toen ik de studio binnenkwam, zei hij niet eens goedendag. Kunstenaars, schrijvers, het zijn vijanden in zijn ogen. Wat nu voor mij belangrijk is, als je burgemeester bent, is om mensen samen te brengen. Onlangs zei hij

dat er een probleem was met de Berbers, maar er zijn veel Berbers in Antwerpen.[6] Dus, ik denk dat hij een heel gevaarlijk personage is.

VE: Ik heb hem niet op mijn lijst gezet, maar ik vind zijn intelligentie gevaarlijk. Hij is echt intelligent. Hij heeft een politieke en strategische intelligentie.

KH: Dat wordt gezegd, maar ik ben daar niet van overtuigd.

VE: Zijn beheersing van de communicatie is absoluut ongelooflijk en bijzonder behendig. Laten we zijn aanpak analyseren. Hij zegt eerst iets monsterlijks. Hij zegt bijvoorbeeld: “Het is de schuld van de Berbers”. Onmiddellijk stormen zijn vijanden op hem af: “Heb je Bart de Wever gehoord? Het is een smerige fascist”. Tegelijk zijn zijn kiezers heel blij met zijn uitspraken. De meest radicale kiezers zullen denken dat hij tenminste bepaalde zaken durft aan te klagen. Daarop zegt hij dan dat hij uit de context werd geciteerd: “Dat is niet helemaal wat ik zei. Als je de hele verklaring in zijn context hoort, zou je dat begrijpen.”

KH: Hij doet zich voor als slachtoffer.

VE: De meeste mensen hebben niet echt een mening over dat onderwerp. Ze haten Bart de Wever niet, maar ze vinden hem ook niet leuk. Ze denken: “Dat klopt. Men heeft het op hem gemunt. Telkens wordt hij uit de context geciteerd, men wil hem schaden. Maar misschien is hij nog zo slecht niet”. Zo sprokkelt hij beetje bij beetje stemmen van de onbeslisten. Tegelijkertijd scoort hij met dat soort opmerkingen bij de meest extreme kiezers, die zo’n racistische bewoordingen kunnen smaken en niet naar zijn excuses luisteren. Er zijn nog zo’n mensen in België, in een ander register. Monseigneur Léonard handelde bijvoorbeeld net zo. Met deze dubbele taal brengt Bart de Wever zijn boodschap over terwijl hij zich voordoet als slachtoffer en zo de stem van onbeslisten binnenhaalt.

VR: Dus hier komen jullie overeen in de keuze van de personages.

VE: Ja.

Macht

OL: Vincent Engel, is er binnen uw keuzes één specifieke persoon die u laag inschat en die u wil vermelden? Die leerkracht uit het middelbaar?

VE: Ja, het is een leerkracht talen, Nederlands en Engels. In december wist hij: "Wat je ook doet, je zal blijven zitten!". Hij is de verklaring voor veel in mijn leven. Door hem kon ik mijn middelbaar niet afmaken. Toen ik het centrale examen haalde, zei hij dat dat aan hem te danken was. Ik wilde hem echt vermoorden maar ik bedacht: "Niet enkel heb ik mijn middelbaar afgerond, ik ga ook de universiteit halen, en ik schop het verder dan jij". En zo werd ik door hem universiteitsprofessor.

MB: Of liever dankzij hem.

KH: Je moet hem bij de gewaardeerde personages tellen.

VE: Nee, want zonder mijn vader, voor wie het essentieel was om op zijn minst een universitair diploma te halen, zou ik waarschijnlijk van school af zijn gegaan. Het is uiteindelijk macht, wat ik haat. Ik heb een groot probleem met macht. De enige macht die telt, is de daadkracht. Wanneer je het mogelijk maakt dat mensen om je heen hun projecten, hun levens, zichzelf helemaal ontwikkelen, dat is pas macht. Maar de meeste mensen oefenen een controlemacht uit, wat betekent dat ze ervoor zorgen dat niemand hen kan schaden.

KH: Dat is ook mijn probleem met Bart de Wever. Wie macht heeft, moet anderen inspireren. Maar bij hem is het altijd het negatieve dat voorop staat.

EB: En dat is ook de reden waarom u Koning Leopold II heeft gekozen? Afkeer van de macht.

VE: Ja, voor de manier waarop België Congo heeft beheerd. Laat ik hier iets uit mijn familieverhaal vertellen. Mijn vader haatte literatuur. Hij heeft nooit een roman gelezen, hij haatte anekdotes.

Wanneer hij een roman nam, opende hij hem, las een pagina en zag of hij goed geschreven was, en 40 pagina's later stopte hij. Toen hij er zich van bewust werd – omdat ik heel vroeg begon – dat ik schrijver wilde worden, zei hij me dat het misschien een hobby was, maar in ieder geval geen beroep. Op een dag wilde ik hem een gedicht laten zien dat ik geschreven had en waar ik erg trots op was. Het was een verhaal over een bloempje dat 's nachts wakker werd om te gaan dansen. En hij antwoordde dat het "dom" was, aangezien bloemen 's nachts dichtgaan. Toen bedacht ik dat hij nooit zou lezen wat ik schrijf, zolang het niet gepubliceerd was. Ik stond daarentegen heel dicht bij mijn moeder, die de achternicht van André Baillon[7] was. Literatuur was heel belangrijk voor haar. Ik heb lang geloofd dat ik voor mijn moeder en tegen mijn vader schreef. Maar bij de eerste roman waarin ik het over de kampen heb – *Oubliez Adam Weinberger* – begreep ik dat ik het verhaal van mijn vader aan het schrijven was en dat ik volledig voorbijging aan dat van mijn moeder, die in Congo was geweest.

Haar vader, dus mijn grootvader, was er bewindvoerder. Ik doe daar nu wat onderzoek naar. Mijn grootvader was lid van het parlement in 1940. Na de oorlog keerde hij naar België terug en publiceerde een boek, *La Résistance administrative à l'occupant*, om zich te verdedigen tegenover de Belgische regering in Londen, die wie ter plaatse waren gebleven van collaboratie had beschuldigd. Dat is de paradox van mijn grootvader! Hij was een van de meest fervente verdedigers van de zelfstandigen, de kleine handelszaken in België, én hij was een van de felste tegenstanders van de Congolese onafhankelijkheid. Ik besefte toen dat ik tegelijk een vader had die slachtoffer van het nazisme was én een grootvader die Belgisch Congo had verdedigd.

Ik las een boek dat over de kolonisatie van Congo gaat, zonder dat letterlijk te schrijven, *Hart der duisternis* van Joseph Conrad. Aan het begin daarvan dwaalt de hoofdrolspeler door een stad die hij niet noemt, maar het is Brussel. De stad wordt als luguber en vaal beschreven. De manier waarop de auteur erover spreekt is heel bijzonder. Ik vind de hele kolonisatiegeschiedenis absoluut walgelijk

en ik weet dat er een vereniging bestaat die Leopold II tot de drie grootste moordenaars van de hedendaagse geschiedenis rekent.
KH: Maar wat me sterk verbaast, is dat er in België nog zoveel beelden zijn van Leopold II.

VR: Maar vaak zijn ze met rood beklad.

KH: Maar er zijn er ook enkele in Oostende. Zonder de lanen te vergeten die zijn naam dragen of de Leopold II-tunnel.

Taal raakt mensen

EB: We kunnen misschien overgaan naar de gebeurtenissen en de selectie die jullie daarvan gemaakt hebben?

OL: Ik had een vraag bij mevrouw Hemmerechts' selectie: waarom noemt u daar de sluiting van de Schelde? Dat is voor mij zeker geen bekende gebeurtenis.

KH: Nee? 1585.[8]

EB: De Val van Antwerpen.

KH: Filips II, denk ik. Dat blijft een ramp voor België. Amsterdam is toch altijd veel meer een open plek geweest en Antwerpen is meer gesloten. Dat hebben die lelijke Spanjaarden gedaan, dat afsluiten. Het is natuurlijk lang geleden, maar ik denk dat dat nog altijd een rol speelt.

VE: Die gebeurtenis heeft het gezicht van Europa veranderd, althans een deel ervan.

KH: Misschien van Europa, maar ook van België en zeker van Vlaanderen. Historisch maakte Vlaanderen deel uit van de Lage Landen bij de zee. Toen kwam die afsluiting. Het idee was om van het zuidelijke deel van de Nederlanden een zelfstandige eenheid te maken. En dat omwille van een godsdienstkwestie.

VE: Men spreekt altijd over een taalprobleem in België, maar eigenlijk is het een religieus probleem. In de 16e eeuw trekt Spanje de grens tussen de twee staten door katholieke prinsen aan te trekken die op dat moment duidelijk allemaal Franstalig zijn. De hele aristocratie is Franstalig om de protestanten te bestrijden. De protestanten trekken dan naar de andere kant. De scheiding gebeurt in eerste instantie om religieuze redenen en pas later om taalkundige redenen.

KH: Maar die niet echt taalkundig zijn.

VE: Nee, omdat het in de eerste plaats de aristocratie is en ook de bourgeoisie die Frans spreekt, het gewone volk spreekt Waals of Nederlands, en met de tijd dreigt het Waals te verdwijnen.

VR: De mensen spraken geen Frans?

VE: Niet in Wallonië. Maar in Brussel sprak men een beetje van alles.

MB: Maar vooral Nederlands, hè.

KH: En wanneer begonnen de Walen Frans te spreken?

VE: Laat, in de 20e eeuw.

KH: In de 20e eeuw?

VE: In het midden van de 20e eeuw werd het Waals verwaarloosd en verdween het bijna.

KH: Ik heb nog nooit Waals gehoord. Is er een beweging voor de heropleving van die taal?

VR: Er was het *Rassemblement Wallon* in de jaren 60. Dat was een groep intellectuelen van het hoogste niveau, die om culturele redenen het Waals leerde. Maar dat bleef behoorlijk elitair, denk ik.

KH: Is er een Waalse literatuur?

VR: Ja, die bestaat, maar is weinig bekend.

VE: Dat ik Franstalig ben, maakt me niet bijzonder blij. Ik was liever Engelstalig. Met taal raken we mensen. Dus hoe meer die wordt gesproken, hoe meer mensen geraakt worden. Ik wil niet in mijn

taal opgesloten zitten. Ik ben geen verdediger van het Frans. De dag waarop niemand iets interessants te zeggen heeft in het Frans, zal het Frans verdwijnen. Wat telt, is wat gezegd wordt. Taal is een hulpmiddel, maar niet veel meer dan dat. Ik wou dat ik veel meer vreemde talen kon spreken, omdat grammatica de hersenen stimuleert. Het is een manier om de wereld te bevatten. Het is een manier van denken, men organiseert zijn denken anders. En dat vind ik geweldig. Het idee dat we een wereld creëren door de manier waarop we spreken vind ik bijzonder opwindend. Ik was jaloers toen ik hoorde dat je in het Engels schreef. Ik droom ervan om in het Engels te schrijven.

OL: Laten we terugkeren naar de belangrijkste gebeurtenissen. Kan u ons iets vertellen over andere gebeurtenissen die u koos, zoals de twee wereldoorlogen?

KH: Ik sprak over de wonde die ik hier in Brussel heb gevoeld, de breuklijn tussen mensen vanwege de talen. En die sluiting van de Schelde is ook een breuklijn. Een breuklijn tussen Nederland en Vlaanderen.

VR: Is dat nog het geval?

KH: Wel, dat is heel eigenaardig. Als je in het Nederlands schrijft, dan moet je je de vraag stellen: welk Nederlands? In de lessen Creatief Schrijven vraag ik mijn studenten: "Wie zegt: *een kop koffie* of *een beker koffie* en wie zegt *een tas koffie*? Onder elkaar zeggen jullie *een tas koffie*. Ik breng veel tijd door in Nederland en *een tas* is voor mij *een boekentas*. Als je me dan vraagt, *doe dan wat koffie in mijn tas...*". In mijn hoofd zit ook de kant van Kristien die veel tijd in Nederland doorbrengt en daar publiceert. En die veel geld heeft verdiend in Nederland. Maar er is ook een kant van Kristien die hier woont. Nogmaals, die breuklijn.

In mijn literatuurlessen leg ik het concept van de ander uit. Ik leg uit dat de ander heel belangrijk is om een idee te krijgen van wie ik ben en te beseffen dat ik de ander niet ben. Vlamingen hebben een ander, dat is de Waal. Hoe zien Vlamingen Walen? Als lui! Terwijl in Wallonië het de Vlaming is die de ander is. En Vlamingen zijn

fascisten voor de Walen! Het is bijzonder jammer dat steeds meer Vlamingen zich in die taal terugtrekken, die doorspekt is met fouten wanneer ze zich uitdrukken. Toen ik jong was, was Nederland een voorbeeld op het gebied van literatuur, kunst, politiek, pers, tijdschriften en taal. Nu zijn we van de Nederlanders en van de Franstaligen ontvoogd. We spreken zoals we willen zonder de hulp van een leerkracht die ons de les spelt over wat we niet mogen zeggen of wat we moeten zeggen.

OL: Het Frans in Québec, dat is hetzelfde.

VE: En het zit ook al vol met “quebecismen”; ze hebben zich op zichzelf teruggeplooid. In Nederland, daarentegen, begrijp ik niets. Het Nederlands dat ik geleerd heb, is het Nederlands uit België, en van de Nederlandse tv of radio begrijp ik niets.

OL: Het is interessant dat u een vrij oude gebeurtenis noemt, onze gesprekspartners kiezen meestal zeer recente dingen. Dat is een moment van radicale breuk in een ver verleden, zegt u.

KH: Ja, het valt me op wanneer ik de Nederlandse grens oversteek. Ik woon in Antwerpen en binnen het half uur ben ik in Nederland. Ik klik en ben in de “Hollandse” modus! Veel Vlamingen voelen zich meer thuis bij Belgische Franstaligen dan bij Nederlanders met een heel andere mentaliteit.

Ik noemde ook de twee wereldoorlogen. Ook hier zijn er breuklijnen. Ik heb pas recent geleerd dat België een zeer belangrijke industriële wereldmacht was vóór de Eerste Wereldoorlog. De Duitsers hebben alles vernietigd – het is verschrikkelijk. Toen brak de Tweede Wereldoorlog uit. Ik woon in de buurt van de Joodse wijk in Antwerpen en kan het niet nalaten te denken dat de nazi’s hier waren, dat ze mensen uit hun huizen hebben gehaald en dat de huizen er nu nog zijn maar niet hun oorspronkelijke bewoners. En ik vraag me af wat we vandaag in dezelfde situatie zouden doen? Ik vrees dat we hetzelfde zouden doen.

EB: Meneer Engel, waarom heeft u de Tweede Wereldoorlog er niet in gezet? Als u denkt aan uw persoonlijke geschiedenis?

VE: Ik dwong mezelf om andere keuzes te maken. Het klopt dat ik anders altijd naar dat beslissende moment in mijn leven terugga. Dus koos ik voor 21 juli 1969: de overwinning van Eddy Merckx in de Tour de France én de eerste man op de maan.

OL: Heeft u een precieze herinnering aan die dag van 21 juli?

VE: Ik was zes. Het is grappig omdat het zo samenhangt met mijn familie. Aan de ene kant, Eddy Merckx, waardoor België de Tour de France wint en aan de andere kant, Neil Armstrong en mijn oom – de broer van mijn vader die de kampen overleefde – die zich in de Verenigde Staten had gevestigd. Hij kwam dat jaar op familiebezoek naar België. Mijn oom uit Amerika valt bij ons binnen met twee grote, veel oudere neven. Ze hadden *souvenirs* mee van de Apollo-missies, enveloppen met postzegels, speciale stempels en *Beatles*-platen: een geweldig moment. We gingen ook naar het park van Tervuren. Dat is de enige keer dat ik er kwam, op 21 juli 1969.

Maar als ik er één evenement uit moet kiezen, dan is het Dragone die eind jaren 90 naar België terugkeert om zijn gezelschap op te richten. Hij toont hoe waanzinnig en hoe moeilijk het is in België om kunstenaar te zijn. Hij is rijk geworden met *Cirque du Soleil*, hij is een van de meest populaire regisseurs van het moment. 65 miljoen mensen hadden toen al zijn shows gezien, denk ik. Een intelligente man. Hij had zich in Monaco, of waar dan ook, kunnen vestigen en zich beperken tot een of twee shows om de vijf jaar in ideale omstandigheden. Nee, hij keert terug naar België en richt een gezelschap op in La Louvière! Hoe gek is dat?

KH: En werkt het?

VE: Nauwelijks. Internationale kunstenaars willen beslist met Dragone werken, maar willen ze ook in La Louvière werken? Wanneer ze in La Louvière afstappen, vragen ze zich meestal af waar ze terechtkwamen.

KH: Is dat zijn geboortestreek?

VE: Nee, hij werd in Irpinia geboren, in Cairano in het zuiden van Italië. Hij kwam naar België toen hij zes was. Hij wilde aan de streek doorgeven wat hij gekregen had. Het is een politiek zeer bewogen man, of hij was dat in ieder geval. Hij wilde banen creëren, maar dat is niet zo makkelijk. Er zijn overal hindernissen. Ik heb veel bewondering en tegelijkertijd begrijp ik zijn hardnekkigheid niet. België is een prachtig land met vele mogelijkheden, maar je verstikt er ook, zo klein is het, en bekrompen. De invloed van Frankrijk is overweldigend. Voor Franstaligen is Parijs de enige "legitieme" plaats. Erkenning krijgt men pas in Parijs. Ikzelf word gelukkig in Parijs gepubliceerd. Dat is al iets. Tot voor kort was het klasse, was het hip om Belgisch te zijn in Parijs, in Frankrijk en voor het Franse lezerspubliek. Maar sinds Molenbeek[9] is het minder; het evolueert gewoon mee met de actualiteit. Wat er ook van zij, Belgische auteurs zijn op lange termijn gedoemd om volledig te verdwijnen, gewoon omdat ze niet Frans zijn.

Boterhammen met bruine suiker

OL: En om af te sluiten, welke plaatsen hebben jullie gekozen?

VR: Verschillende duo's hadden het over de zee, en met zeer gemengde gevoelens. Ik noem de zee de Belgische kust, maar soms wordt me duidelijk gemaakt dat het de Vlaamse kust is! Hoe denken jullie hierover?

KH: Zulke reacties zijn pas recent. Dat wordt heel zelden gezegd, de Vlaamse kust. Er is een Engels woord dat ik niet kan vertalen, noch in het Nederlands, noch in het Frans. Het is *vindictive*. Het is een cliché, maar veel Vlamingen vinden dat "we gedurende eeuwen vernederd werden en dat dat vanaf nu voorbij is". Die mensen zijn wraakzuchtig.

VE: Zelf hou ik van de Belgische kust, en ook niet. Ik hou eigenlijk niet van de zee – waar ook ter wereld. Maar ik hou van de hemel

aan zee. De lichtschakeringen aan de kust zijn subliem. Dus hou ik ervan om naar de zee te kijken. Maar ik draai me niet om, want daar staan al die gebouwen, het ene al lelijker dan het andere, en zelfs ook de laatste duinen die verdwijnen.

Belgische kust (Bron: Yorgo Hoebeke)

KH: De Haan. *Le Coq* ...

VE: Dat kan er nog mee door, ja. Wijzelf hebben een appartement in Sint-Idesbald naast Koksijde. We kregen de raad om snel ons appartement te verkopen vanwege de vluchtelingen die kwamen. Voor mij is de zee verbonden met jeugdherinneringen. Ik herinner me vooral de boterhammen met bruine suiker die we in het zand aten en waarop evenveel zand als bruine suiker zat!

VR: Waren jullie verrast door bepaalde keuzes van plaatsen bij de ander?

OL: De Vlaamsesteenweg in Brussel bijvoorbeeld.

VR: Naast Sint-Katelijne.

KH: In het Frans heet dat *la Rue flamande*, nee?

VR: Het is eerder *la Rue de Flandre*, denk ik.

KH: Die naar de Vlaamse Poort leidt, voor die naar Molenbeek gaat.

OL: Waarom die straat in het bijzonder?

VR: Ze bruist van het leven, ze is artistiek interessant.

KH: Meer dan de Dansaertstraat, want de Dansaertstraat is een beetje gekunsteld.

VE: Arno woont daar.

KH: Ja, klopt. Maar het is daar erg duur. En in feite zijn het er ook Vlamingen die zich superieur voelen, intellectuelen, kunstenaars ...

VE: Brusselaars.

VR: Maar het is er heel levendig!

KH: Ik ga er zeer graag heen, we beginnen met de Graanmarkt en dan door de Vlaamse Steenweg. En dan is er de Walvis, het café aan de Vlaamse Poort. Dat is een echte aanrader, het is er bruisend! Ik hou ook van het Sint-Gillisvoorplein. De sfeer is een beetje hetzelfde.

VE: Ik hou van het kanaal. De sfeer die langs het kanaal hangt is prachtig.

KH: België is lelijk en mooi tegelijk!

OL: U citeert ook plaatsen waar u niet bijzonder veel van houdt maar die zelden als dusdanig door anderen gekozen worden, zoals Leuven. Waarom houdt u niet van Leuven?

KH: Ik was nooit veel in Leuven, nu geef ik er les en het bevalt me niet. Ik verstik. “We zijn er trots op om Vlaming te zijn”, dat is de geest van Leuven.

EB: Nochtans is het een heel internationale stad, dankzij de universiteit.

KH: Ik vind niet dat het een internationale stad is. Ik heb in Everberg gewoond, tussen Brussel en Leuven. We gingen in Leuven winkelen en ik vond het er niet internationaler dan in andere steden. Maar ja, dat is subjectief.

OL: Vincent Engel, wil u terugkomen op bepaalde van uw keuzes?

VE: Om naar hier te komen moest ik de Stoofstraat op, dan de Grote Markt en de Koninginnegalerij, wat een pracht! De Grote Markt is een van de mooiste stadspleinen ter wereld. Weinig plaatsen kunnen daarmee concurreren, behalve misschien het stadsplein van Siena of het San Marcoplein in Venetië. Het is een uitzonderlijk plein. Overigens ben ik ook dol op de ruïnes van abdijen, of het nu Orval of Villers-la-Ville is. Dat zijn hele fijne plekken, met persoonlijke herinneringen ook.

KH: Maar jij zegt, *Galerie de la Reine*. Wij passeren daar veel maar dat is zo slecht onderhouden. Er is geen onderhoud. Ik kan dat niet begrijpen

VE: Ja, Brussel is niet de properste stad.

KH: Helemaal niet. De Nederlanders zijn dol op België omdat het veel rommeliger is. In Nederland is alles zo georganiseerd. Ik zat onlangs in de trein vanuit Amsterdam en we stopten in Roosendaal en we stopten opnieuw in Essen. Ken je dat station? Dat is bijna zoals het station van Vilvoorde. Grafitti overal. Roosendaal was helemaal in orde. Maar je stopt iets verder in Essen en je ziet het verval. Ik zat in een wagon met allemaal Nederlanders, en die waren aan het lachen met België, met de wegen en zo. Ik kon ze geen ongelijk geven. Het is waar. Maar toch hou ik van Brussel, en van de rommel.

Sport

Laurence RASE en Jean-Michel SAIVE

De bijeenkomst vond plaats in Louvain-la-Neuve op 5 april 2016 in de Faculté de psychologie et des sciences de l'éducation. De situatie was bijzonder, minder dan twee weken na de aanslagen in Brussel. Vanzelfsprekend stonden de media in deze dagen nog grotendeels in het teken van deze gebeurtenissen. De gasten hadden de vragen een paar dagen voor de aanslagen ontvangen. Deze omstandigheden zijn van invloed geweest op een aantal antwoorden, met name op de keuze van de personen en de plaatsen.

Laurence Rase (°1977) is een taekwondokampioen. Ze heeft twee keer een bronzen medaille behaald op het wereldkampioenschap en een gouden medaille en twee bronzen medailles op het Europese kampioenschap, telkens in de categorie zwaargewicht. Zij heeft deelgenomen aan de Olympische Spelen in taekwondo (kwartfinale). Sinds 2010 is zij de sportdirecteur van de Vlaamse taekwondofederatie.

Jean-Michel Saive (°1969) is een tafeltenniskampioen. Hij was Belgisch kampioen van 1985 tot 2015 en wereldkampioen tussen 1994 en 1996. Hij heeft deelgenomen aan zeven Olympische Spelen en twintig wereldkampioenschappen. Onder zijn grootste onderscheidingen behaalde hij een zilveren medaille op het wereldkampioenschap en een gouden medaille en twee zilveren medailles op het Europese

kampioenschap. Hij werd ook bekroond met de nationale trofee voor sportverdienste en werd in 1991 verkozen tot sportman van het jaar. Hij zet zich nu in voor de belangen van de sporters op Belgisch en internationaal niveau.

Deelnemers: Elke Brems (EB), Olivier Luminet (OL), Jean-Michel Saive (JS), Laurence Rase (LR)

Twee sportieve carrières

LR: Ik ben in Bergen geboren en ben negenendertig. Ik ontdekte taekwondo pas laat, ik was veertien. Ik deed andere sporten, maar taekwondo was liefde op het eerste gezicht. Ik begon goede resultaten te behalen bij de junioren, maar het werd snel duidelijk dat het in de buurt van Bergen niet zou lukken om door te breken op een hoger niveau. Ik begon met kandidaturen politieke wetenschappen en ik regelde het met mijn universiteit om naar Antwerpen te gaan voor mijn licenties. En daar kreeg mijn carrière een tweede adem.

Ik arriveerde bij de senioren, maar ik had geen training. In Vlaanderen kon mijn carrière zich ontwikkelen, maar het was echt niet makkelijk. Ik had het Nederlands niet geoefend tijdens de middelbare school. Ik was ervan overtuigd dat ik voor een wetenschappelijke carrière ging en ik investeerde niet in die taal. Ik wilde oorspronkelijk dierenarts worden, maar ik besefte dat mijn sportieve carrière niet te combineren was met die keuze. De twee samen, dat lukte niet. Daarom ging ik voor studies waarbij ik vaak afwezig kon zijn. Ik koos voor politieke wetenschappen en begon Nederlands te studeren aan de universiteit. Het was niet eenvoudig om de hoeveelheid studiemateriaal voor Nederlands door te wroeten!

JS: Let op, het staat nu geschreven!

LR: Ja, het was echt een uitdaging toen ik daar aankwam! Ik begreep helemaal niets van wat me werd verteld. Mijn conciërge sprak alleen Antwerps dialect en ik dacht vaak: “dit haal ik niet!”. Voor mijn les-

sen nam ik mijn woordenboek naast me, en beetje bij beetje begon ik alles te vertalen. Na twee, drie jaren ging het beter! Maar de eerste twee jaren begreep ik niet veel, niets eigenlijk, om eerlijk te zijn. In mijn sportieve carrière had ik na vijf jaren van uitdagingen op fysiek niveau een heupprobleem en toen besloot ik om van richting te veranderen. Ik hervatte mijn studies en deed rechten. Een keuze die niet bij me opkwam toen ik zeventien was.

JS: Hoe oud was je toen je rechten begon?

LR: Ik was eenentwintig of tweeëntwintig. Maar rechten was zoveel moeilijker! Dus spreidde ik mijn curriculum over twee jaren. Uiteindelijk eindigde ik op mijn dertigste. De vier jaren werden over acht gespreid. En op mijn tweeëndertig beëindigde ik mijn sportcarrière. Ik heb de meeste van mijn doelen bereikt. Ik wilde absoluut Europees kampioen worden. Ik behaalde veel bronzen en zilveren medailles en werd Europees kampioen. Ik heb medailles gewonnen op de wereldkampioenschappen. Mijn grootste spijt is dat ik geen medaille kon halen op de Olympische Spelen. Daar kwam ik in de kwartfinales, wat al niet min is. En op het einde van mijn carrière kreeg ik onmiddellijk een functie aangeboden bij de technische directie aan Vlaamse kant. Niet aan Franstalige kant omdat ik altijd in conflict was met mijn federatie. Maar aan Vlaamse kant kreeg ik *carte blanche*, dus begon ik echt aan mijn carrière als technisch directeur. Zes jaren later namen twee jonge mensen, die ik coach, deel aan de Spelen. Het is zo de moeite waard! Ondertussen keerde ik terug naar Bergen. Het is makkelijker met mijn zoontje. Wanneer ik weg moet, vraag ik aan mijn ouders om op hem te letten. Maar ik heb elke dag contact met mijn medewerkers. Ik ga twee keer per week naar Antwerpen. Ik ben aanwezig bij alle wedstrijden van het team.

OL: Bedankt voor die voorstelling, perfect!

JS: Hoeveel tijd kreeg je?

OL: Dit is geen politiek debat ... We meten niet af hoe lang iedereen spreekt. Kan u uzelf ook kort voorstellen, meneer Saive?

JS: Ik kom uit Luik, ik ben in Luik geboren. Om een lang verhaal kort te maken: in een tafeltennis-familie! Mijn beide ouders waren tafeltennisspelers. Mijn vader was de tiende Belgische speler in 1971, het geboortejaar van mijn jongere broer. En ik ben geboren in 1969, het jaar dat mijn moeder Belgisch kampioen werd in de B-divisie voor vrouwen, dus meestal zeg ik dat mijn eerste titel een vrouwentitel is... Zo kwam het dus dat we al heel vroeg gingen kijken toen ze speelden, zelfs al heb ik eerst een beetje judo gedaan. Ik speelde ook twee, drie jaren voetbal, maar al snel begonnen we aan tafeltennis, mijn broer op zeven jaar en ik op negen. Na anderhalf jaar werd ik Belgisch kampioen bij de miniemen. Ik stopte met voetbal; mijn pad was duidelijk! Ik wist heel snel en heel vroeg wat ik wilde. Op mijn dertiende zat ik in het nationale seniorenteam, ik was vierde als Belgische senior. Op dat moment won ik 99 procent van mijn matchen in de nationale competitie en dus wou ik Europees kampioen worden. België was al “te klein” om vorderingen te maken, daarom ging ik gedurende drie jaren in Duitsland spelen: tachtig kilometer van huis en dat twee keer heen en weer per week, later drie keer per week. Mijn vader werkte in Brussel, hij kwam terug, voerde me tot voorbij Aken en kwam terug. Dat was een waanzinnig ritme! Het volgende jaar werd ik Europees jeugdkampioen. Na mijn middelbaar besloot ik om mij twee jaren lang volledig toe te leggen op tafeltennis om hetzelfde niveau te halen als de tegenstanders met wie ik als junior concurreerde, maar die eenmaal als senior sneller evolueerden door hun betere trainingsomstandigheden. Onmiddellijk na mijn middelbaar besloot ik mijn militaire dienst te doen en me nog een jaar te geven. Toen was ik, net voor mijn militaire dienst, gekwalificeerd voor Seoel, voor mijn eerste Olympische Spelen in 1988. Ik deed mijn militaire dienst achteraf in een lichtere versie. Een jaar later stond ik in de top vijftien van de wereld en ik ben nooit gestopt. Ik stop nog steeds niet, ik speel nog steeds in clubs, maar op internationaal niveau ben ik drie maanden geleden gestopt. Wat de school betreft was er geen mogelijkheid om alles te combineren. Ik was in de wereldtop, ik was ongeveer tweehonderd dagen per jaar in het buitenland. Ik ging toen naar de minister van Sport en vroeg

hem: “Kijk, ik kan wat geld verdienen in een club in Frankrijk. Wat moet ik doen? Ik beëindig mijn militaire dienst, maar wat is mijn statuut?”. Hij antwoordde: “Veel geluk!”. Ik had niet echt een statuut gedurende een jaar. Mijn eigen bedrijf oprichten bleek uiteindelijk de minst slechte oplossing. Dus ben ik sinds 1989 bedrijfsleider. Met andere woorden, ik was al altijd beroepssporter, tot de dag van vandaag. Ik denk dat ik me ook daartoe zou kunnen beperken vandaag, maar geleidelijk heb ik me ook parallel aan mijn sportcarrière geëngageerd. Ik hou niet van de term “vakbond”, maar omdat er geen commissie van atleten was, hebben we ons in de jaren 90 verenigd. We hebben *The Club of Table Tennis Professional*s opgericht om een stem te hebben bij de internationale federatie. Na een tijdje is die club wat in elkaar gezakt. Maar toen trad ik in 2010 toe tot de federatie, waar ze me vroegen om sportconsulent te worden. In 2012, na de Olympische Spelen in Londen, was het echt de eerste keer dat alles veranderde. Ik werd toen gevraagd om technisch directeur te worden. Ik accepteerde het, voor de Franstalige kant. Een geluk of een ongeluk, en het land zijnde wat het is, was dat niet evident.

LR: Het botert niet tussen Franstaligen en Vlamingen?

JS: In het bestuur, in de federatie of op Europees niveau, alles wat ik daar doe, gaat goed. Het communautaire is het minst leuke deel. Het maakt me neerslachtig en moe.

Toen België verscheen

OL: Wat de gebeurtenissen betreft, is het opmerkelijk dat jullie beiden het jaar 1986 noteren. Dat lijkt een geweldig jaar, maar om verschillende redenen. Voor de ene door het Eurovisie Songfestival en voor de andere door de Rode Duivels. Misschien kunnen we daarmee beginnen, en eventueel met Sandra Kim?

Sandra Kim behaalde de eerste plaats op het Eurovisiesongfestival in 1986 (Bron: Belga)

LR: Ja, ik was ook jong, ik was negen en muziek begon me te interesseren. Die dag zag ik een meisje van nauwelijks dertien – niet veel ouder dan ik toen – dat de Eurovisiewedstrijd won. Ik mocht van mijn ouders tot het einde kijken, tot laat op de avond. Op maandag kenden alle meisjes op de speelplaats het lied vanbuiten! Het was iets wonderbaarlijks voor ons kleine België. Het was de eerste keer dat we het songfestival wonnen, dat al dertig jaar bestond. Het was mijn eerste wedstrijd en België had gewonnen! Dat is de eerste keer dat ik mij bewust werd van België, dat het concept "België" betekenis kreeg. Het maakte misschien zoveel indruk omdat ik een klein meisje was. En in voetbal was ik niet echt geïnteresseerd.

OL: Wat bijzonder interessant is, is dat België daarvoor nog niets voor u had betekend.

LR: Ja, precies, het is alsof België op dat ogenblik "verscheen". Het was toen de eerste keer dat een gebeurtenis heel België samenbracht. Ik ben altijd op vakantie geweest in Zuid-Frankrijk. Ik hou van Frankrijk, maar ik kan de Fransen niet verdragen. Die neerbuigende houding altijd tegenover het kleine België. En eindelijk, we hadden hen verslagen!

OL: Dus toen u die zomer op vakantie ging naar Frankrijk, was u dan trots?

LR: Ja!

OL: En u, Jean-Michel Saive, heeft u herinneringen aan Sandra Kim?

JS: Ja, een gevoel van trots, ik herinner me dat iedereen dat lied zong op de *Carré*[1] op het einde van de examens – want ik was ouder, in 1986 zat ik in het vijfde. Gevoelens van tederheid ook voor Sandra, omdat ik haar zanglerares kende. We gingen op vakantie naar Dalhem[2] en ik maakte deel uit van een groep van drie families. Eén van de meisjes toen was de zanglerares van Sandra Kim. Daarna werd ik heel boos door het gebrek aan respect voor haar langs Franstalige kant, niet langs Nederlandstalige kant. Na een paar jaren viel ze niet meer in de smaak. Ze maakte haar carrière aan Nederlandstalige kant. Het irriteerde me dat er later aan Franstalige kant denigrerend over haar werd gedaan of dat er karikaturen van haar werden gemaakt. Dat is niet gepast en niet rechtvaardig. Dus ja, dat was een geweldig moment van nationale trots. Ik twijfel altijd met Sandra Kim, was het 1986 of 1987? Omdat ik naar het lied luisterde toen we op de *Carré* waren, daardoor heb ik altijd het gevoel dat het mijn laatste middelbaar was. En 1986, dat is hetzelfde jaar als de Rode Duivels. Zal ik daarop verdergaan?

OL: Oké, we gaan door met de Duivels!

JS: Het was waanzin. Hoe kon het anders, je bent adolescent, jong, sportief en België scoort! Ze waren in de finale in 1980, maar hey, in 1984 waren ze niet erg goed! Ze begonnen het WK slecht in 1986 maar, dàn, die befaamde wedstrijd tegen Rusland: 4-3! We konden

niet naar de wedstrijd kijken want het was midden in de nacht tijdens de examens. Toen, rond middernacht of één uur, hoorde ik mijn ouders gillen. Het was de extratijd! En toen de examens gedaan waren, gingen we met alle vrienden de stad in om te feesten in Luik, het was waanzin!

OL: De nacht van de wedstrijd tegen Rusland?

JS: Niet tegen Rusland, omdat ik dan een examen had de volgende dag, als ik me goed herinner. Volgens mij was het toen ze Spanje versloegen in de kwartfinales. Het was een moment van euforie.

OL: Wat er overblijft van 1986 zijn dus de vlaggenschip-wedstrijden?

JS: Ik hoor mijn vader nog gillen! Dan kwamen we naar beneden en zagen we samen het einde van de wedstrijd. Maar de match tegen Spanje herinner ik me niet echt meer. Nu, dat klopt niet, want we hebben er veel beelden van gezien. Dus je ziet het doel, de penalty op het einde, Van der Elst aan het rennen. Dan, Maradona die de verdediging passeert in de halve finale. Dat zijn onvergetelijke beelden. Ik denk dat het komt omdat we ze zo vaak opnieuw bekeken dat we het moment zelf vergeten, maar het was een van de sterkste momenten. Ik denk dat het ook te maken heeft met de adolescentie, 't is te zeggen de vroege adolescentie. Dat zijn momenten die bijzonder grote indruk maken. Ik had Eddy Merckx kunnen zeggen omdat ik in hetzelfde jaar geboren ben als zijn eerste ronde van Frankrijk. Ik herinner me dat ik op schoot bij mijn vader zat met het stripboek van Eddy Merckx. Ik was altijd dol op hem en ik herinner me dat ik hem heb zien winnen en zeven keer zijn armen heffen in Milaan-San Remo. Voor her overige was ik te klein.

OL: En u, Laurence Rase, heeft u herinneringen aan de Rode Duivels?

LR: We keken niet naar voetbal thuis.

OL: U werd niet meegesleurd door die sfeer van 1986?

LR: Ik herinner me dat er iets uitzonderlijks gebeurde toen, maar ik werd niet meegesleept door de sfeer. Maar ik herinner me wel de

aankomst van de Rode Duivels op de Grote Markt van Brussel, op het balkon. Er was massaal veel volk. Maar thuis hielden we niet echt van voetbal.

JS: En Jacky Munaron die vanaf het balkon zijn jas liet vallen met zijn medaille in zijn zak...

EB: En gaf dat u ook een gevoel van trots om Belg te zijn of kwam dat er niet bij kijken?

Ontvangst van de Rode Duivels op de Grote Markt in Brussel na de halve finale op de wereldbeker voetbal in 1986 (Bron: Belga)

JS: Ja, op dat moment was iedereen trots op dit kleine België, omdat, of men het nu leuk vindt of niet, en in mijn sportieve carrière voelde ik het ook, we uiteindelijk aan een minderwaardigheidscomplex lijden. Het is onvoorstelbaar. Als je zegt "Ja, ik ga sport doen", dan is het antwoord: "Maar wat ga je daarna doen" en "Je moet studeren". Niemand gelooft dat je een goede sportman kunt worden. Je moet dus om te beginnen met jezelf vechten, dan zelf in je sport vechten en dan tegen de buitenwereld, die er niet in gelooft. Het zijn pas

echt topresultaten die zoiets kunnen doen kantelen. Het voetbal is hier het mooiste voorbeeld van. Wanneer de Rode Duivels goed spelen, hebben we zo'n vertrouwen in onszelf dat we bergen zouden kunnen verzetten.

EB: Het is toch bijzonder hoe sportieve gebeurtenissen de kracht hebben om mensen te verenigen: voetbal uiteraard, maar ik denk ook aan het judo in de jaren 80 en dan ook aan jouw overwinningen, meneer Saive. Plots identificeert iedereen zich daarmee, iedereen is daar trots op alsof ze zelf die prestatie geleverd hebben. Gewoon omdat het om landgenoten gaat.

LR: Alleen de sport kan dat doen. Ik zie geen andere gebieden die zo'n effect hebben op het patriottisme.

Sport in het communautaire slagveld

OL: Een vraag voor beiden. Voelde u zich na een overwinning altijd door heel België gesteund of was het meer door één kant?

LR: Voor het publiek, als een atleet wereldkampioen is, zijn Vlamingen net zo gelukkig als Franstaligen. Maar er is wel grote concurrentie tussen de federaties, dat is duidelijk.

OL: Dus er zijn nog steeds verschillende percepties.

LR: Ja, omdat sport gemeenschapsmaterie is. Dus dat is ingewikkeld. Voor promotiewerk zal ik als Vlaamse directrice contact hebben met de media en het is dan logisch dat er meer reactie van de Vlaamse kant komt. Maar ik heb ook enkele contacten aan Franstalige kant. Het probleem zijn de federaties, die in hun regio de resultaten promoten.

EB: Maar dat is ook omdat de media gescheiden zijn: we lezen elkaars kranten niet. Dat is een even groot probleem, denk ik, als het feit dat de federaties gescheiden zijn. Je kijkt niet naar elkaars televisie en je leest elkaars kranten niet.

LR: Ook de media doen niet veel moeite. Er is fietsen, voetbal, een beetje tennis, maar de media zijn niet geïnteresseerd in andere sporten. We hebben zeer weinig omnisport-specialisten in de media, zowel bij de Franstaligen als bij de Vlamingen. Wat denk jij?

JS: Ik denk dat het publiek over het algemeen van sporters houdt. Of het nu Tom Boonen[3] is... maken mensen geen verschil tussen een Franstalige of een Nederlandstalige... Justine, Kim[4]... beide gemeenschappen houden van allebei.

OL: En voelt u zich door beide kanten gesteund bij uw sportieve successen?

JS: Ik had het geluk dat in de jaren 90 alle wedstrijden van het nationale team en van mijn club op televisie werden uitgezonden, vooral aan de Franstalige kant, heel weinig aan de Nederlandstalige kant. Ik voelde dus wel een soort kloof tussen de twee kanten. Ik heb altijd de moeite genomen om Nederlands te spreken, zelfs al ben ik niet perfect tweetalig. In Luik, Namen of Charleroi rondlopen is heel anders dan in Hasselt of Antwerpen. Maar als je eenmaal op de Spelen medailles hebt gewonnen, is de houding aan beide kanten hetzelfde. De moeder van mijn zoon is Nederlandstalig. Ik woonde een jaar in de provincie Limburg, dus ik weet waar men in de media naar kijkt, aan de ene en aan de andere kant, en dat is niet hetzelfde. De Vlamingen zijn veel trotser op hun atleten dan de Franstaligen. Bovendien zullen de Vlamingen Vlaamse televisie kijken. Ze kijken niet naar de Nederlandse zenders. Wij gaan minstens vijftig procent van de tijd naar Franse zenders kijken. We maken geen verschil tussen RTL, RTBF en TF1 of France 2. Zozeer zelfs dat een journalist me vroeg of ik Nederlandstalige atleten zou blijven steunen nadat mijn Vlaamse vrouw en ik gescheiden waren!

LR: Hoe gek!

JS: Ja, zot, he. Ik zei haar dat ik op alle sportvragen wilde antwoorden, maar niet op privévragen. Ik heb dat dus onmiddellijk afgeblokt. Maar helaas is er inderdaad een terugkerend probleem in dit land. Maar het fenomeen werd door het confederale België gecre-

eerd. Alle atleten vinden die splitsing in de sport dwaas. Iedereen is het daarover eens. Van alles wat ik doe buiten de sport, is het moeilijkste het communautaire in de federatie. Het is hallucinant.

LR: Bij een nationale bijeenkomst was ik al een week van tevoren ontstemd. Ik hou van mijn sport in al haar facetten. Enkel het communautaire aspect is bijzonder ontmoedigend. Wanneer dat aspect het overneemt bij de Olympische Spelen, bijvoorbeeld. Dan weet ik dat ik er een enorme energie aan zal moeten besteden. De communautarisering van de sport in 1989 is een ramp! Tot daar dat het onderwijs gecommunautariseerd werd, of andere dingen, ik kan dat begrijpen, maar sport, nee, dat gaat mijn petje te boven. Een klein land en dat dan nog eens in twee of drie verdelen, hoe absurd!

OL: Niet enkel hebben jullie beiden voor het jaar 1986 gekozen maar daarnaast ook voor twee gebeurtenissen in verband met Koning Boudewijn, zij het om heel verschillende redenen, opmerkelijk genoeg. Laurence Rase, de abortuswet van 1990 maakte indruk op u.

LR: Ja.

OL: Kan u daarover meer zeggen?

LR: Het politieke aspect interesseerde me vooral. De goocheltruc om de abortuswet erdoor te krijgen was typisch een Belgisch compromis. Een handigheidje dat duidelijk laat zien hoe iemand met een zware moeilijkheid kan afrekenen. De koning wil de wet niet ondertekenen, dus wordt er een oplossing gevonden zodat de wet erdoor komt zonder dat hij moet aftreden. Het is een compromis om het algemeen belang met eigenbelang te combineren. Typisch Belgisch dit soort procedures. Ik vond het elegant!

OL: Het is dus iets waar u trots op bent? Er doet zich een probleem voor in België en we slagen er altijd in om dat op een of andere manier op te lossen?

LR: Uiteindelijk bleef iedereen gerespecteerd in dit verhaal. Dat was klasse.

OL: U bekijkt het Belgische compromis dus positief?

LR: Absoluut. Soms is het Belgische compromis, vooral in topsport, een nivellering naar beneden. Maar hier waren we creatief. Iedereen kwam er met geheven hoofd uit, dus dat was mooi!

OL: Heeft u ook herinneringen aan die gebeurtenis?

JS: Ja, vaag. Het is een mooi en gelukkig verhaal. Het klopt dat het spannend was toen, maar het was absurd dat Boudewijn zou moeten aftreden om die reden. Je moet dat in de context van toen bekijken. Niemand wilde dat Filip zou opvolgen en niemand dacht aan Albert. Achteraf gezien was het dus een goed Belgisch compromis. Ik kan me voorstellen dat het voor Boudewijn ingewikkeld was.

OL: Maar u was vooral onder de indruk van de dood van koning Boudewijn?

JS: Ja, dat heeft me bijzonder diep geraakt. Ik had de gelegenheid om hem te ontmoeten. Het was de eerste koning die ik ontmoette. Hij was de eerste persoon bij wie ik niet uit mijn woorden raakte – echt ... hij stelde me vragen en ik kon niet antwoorden. Ik was achttien en kon niet antwoorden. Dus, toen ik hoorde over zijn dood... ik herinner me nog waar ik stond, naast de telefoon. Ik weet niet of ik het nieuws over de radio hoorde of van mijn grootmoeder aan de telefoon. Maar goed, ik huilde over zijn dood aan de telefoon. Het Olympisch Comité heeft een delegatie gestuurd. Ik was bij de zes die hem een laatste groet konden brengen voor zijn kist. Het was heel bijzonder omdat er aan de andere kant 400.000 mensen stonden.

LR: Welk jaar was dat?

JS: 1993. Het was een bijzonder moment om vele redenen. Gelukkig dat Albert hem toen opvolgde. Dat was wellicht ook het resultaat van een Belgisch compromis. Misschien was het eerst niet zo voorzien.

OL: Laurence Rase, heeft u daar herinneringen aan?

LR: Ja, ik herinner het me nog heel goed. Ik vertelde het nieuws aan mijn ouders. Ik zie mezelf in de tuin. Mijn ouders schrokken hevig. Ik herinner me al die beelden op televisie, mensen die een laatste groet wilden brengen. Het was enorm. Ik herinner me ook

de onzekerheid. Wie zal hem opvolgen? Dat was een groot raadsel. Filip was niet klaar. In mijn familie is mijn vader republikeins. Maar welk ander systeem dan een constitutionele monarchie kan in België functioneren? Stel je voor, een Vlaamse president? Het is al zo ingewikkeld met de premier. Een republiek in België, het zou nog complexer zijn.

Incognito

OL: Ik stel voor dat we overgaan naar de personages. Laurence Rase, u noemt Robert van de Walle, Paul-Henri Spaak en Kuifje. Een uiteenlopende keuze!

LR: Ja.

OL: Strips, sport en politiek! Neem nu Robert van de Walle. Hij valt op bij de Belgische atleten, is dat de reden?

LR: Het is een persoonlijke keuze. Robert bracht een nieuwe wind in mijn carrière. Hij was hoofd van de delegatie op de Olympische Spelen van 2004. In 2001 had ik een zwaar heupprobleem en veel mensen in het Olympisch Comité vroegen zich af of ze met mij zouden blijven samenwerken. 2001 was een jaar vol onzekerheid. Destijds wist ik niet dat Robert hoofd van de delegatie zou worden. Na een heuponderzoek stond Robert er. Ik wist niet wie hij was. Toen verscheen hij aan de deur en zei: “Hallo, ik ben Robert van de Walle”. Hij sprak drie kwartier met me over koetjes en kalfjes. En na een half uur wist hij: “Ok, dit is duidelijk. We gaan voor dit meisje.” Het is dankzij hem dat ik mijn carrière een tweede elan heb kunnen geven. Sommigen twijfelden aan mij. Ik bewonder echt zijn levenshouding, zijn manier van zijn. Een grote meneer in de Belgische sport.

OL: En Kuifje?

LR: Dat is ons herkenningsteken in het buitenland. Iedereen kent Kuifje. We hebben de hele collectie thuis. Ik ben daarin opgegroeid,

met mijn grote broer. Stripverhalen, het is een van de beste Belgische exportproducten.

OL: En u, Jean-Michel Saive, wat denkt u over die drie keuzes?

JS: Ja, ja. Van de Walle ... Inderdaad, hij is een fenomeen, een Olympisch kampioen die vijf keer naar de Spelen ging. Ik was er, denk ik, tweemaal samen met hem.

OL: Dus jullie hebben elkaar toen ontmoet?

JS: Ja, in 1988. Toen hij aankwam... het was indrukwekkend. We zaten te wachten op zijn komst. Ik was een gastje toen, dus logisch dat ik opkeek naar hem als naar een supermens. Hij is nog steeds iemand die ik enorm waardeer.

OL: Denkt u dat er vandaag een atleet is die zo'n grote rol speelt?

JS: Vandaag zijn het medewerkers die in de organisatie zitten. Omdat de wedstrijden multidisciplinair zijn, omdat dat moeilijk te organiseren is. Een voormalig groot sportman mag dan nog unaniem gesteund worden, hij staat niet in voor de organisatorische aspecten. Je vroeg niet aan Robert om voor de organisatie te zorgen. Je vroeg hem om het team te stimuleren. En vandaag hebben we zo'n teambooster niet meer.

OL: Jean-Michel Saive, welke zijn uw favoriete personages?

JS: Ik denk aan de *frères Taloche*, de gebroeders Taloche.[5] Het zijn geen historische personages, maar wat geweldig is, is dat ze net hun 64e of 65e *Signé Taloche* ingeblikt hebben. Dat doen ze nu al zestien jaren! Maar de *frères Taloche* zijn voor de Nederlandstaligen onbekend.

EB: Totaal. Nog nooit van gehoord.

JS: Dat is dus hallucinant. En François Pirette[6] is ook al "onbekend" aan Nederlandstalige kant.

LR: Zoals Geert Hoste.

JS: Wie?

LR: Geert Hoste.[7]

JS: Ik ken hem niet. Maar neem Koen Wauters,[8] hij is een superster in Vlaanderen. Maar als je Koen Wauters of Clouseau zegt, weet men aan Franstalige kant niet over wie het gaat.

LR: Jawel, hij deed mee aan de Eurovisie. Misschien kennen mensen hem daardoor...

JS: Koen Wauters, ik noem hem de Nederlandstalige Patrick Bruel en de mensen hier, de Walen, weten niet eens wie hij is. Het is te gek voor woorden.

LR: Ja, absoluut. Typisch.

OL: De gebroeders Taloche, als ze ergens in Franstalig België rondlopen, worden ze meteen herkend.

JS: Inderdaad.

OL: Maar als ze in Vlaanderen zouden wandelen, zouden ze totaal incognito zijn.

EB: Dat klopt.

JS: Idem dito voor zangers. Neem Eddy Wally.[9] Niemand kent hem aan Franstalige kant.

EB: Maar andere Franstaligen, zoals Christophe Deborsu, zijn heel bekend in Vlaanderen.

JS: Ja, omdat hij ook op de VRT komt. Je moet op tv komen. Neem de cyclocross met Sven Nys. Hij is niet onbekend bij ons, maar geen enkele Franstalige sportfiguur zal het Sportpaleis vullen zoals hij bij het einde van zijn carrière. Zelfs Justine Henin niet. Ook voor haar krijg je geen zaal gevuld.

OL: Identificeren Vlamingen zich sterker met sportlui?

JS: Ja, zeker weten. Ze zijn trotser op hun Nederlandstalige sterren dan wij op onze Franstalige sterren. Absoluut.

OL: En Sven Nys organiseerde dus een show in het Sportpaleis waar hij afscheid nam aan het einde van zijn carrière?

JS: Ja. Ik weet niet of het een of twee of ...

EB: Drie.

JS: Drie keer. Ik durfde het niet te zeggen, zo vaak... het lijkt surrealistisch.

OL: Dacht u er zelf niet aan om bijvoorbeeld afscheid te nemen in Vorst Nationaal?

JS: Nee. Toen ik aankondigde dat ik stopte, kreeg ik veel sympathiebetuigingen, maar ik zou nooit vier- of vijfduizend mensen in Vorst National samen krijgen, of in de *Spiroudôme*, het Sportpaleis van Charleroi, zelfs al heb ik een carrière van dertig jaren. En ik klaag niet, ik word gewaardeerd; ik heb een goede reputatie. Maar goed, dit soort evenementen wordt helemaal anders gepercipieerd. Sven Nys is een groot kampioen en paradoxaal genoeg is de cyclocross een relatief weinig internationale sport – en dat is geen kritiek; het is zwaar wat die mensen doen, een uur lang. Het is waanzin. Fysiek gezien is het bijna beestachtig. Maar officieel is het geen internationale sport.

OL: Laten we het nu hebben over de weinig geliefde figuren.

LR: Ik noemde Dutroux, Abdeslam en de moordenaar van het Sint-Lambertusplein.

JS: Ik wil zijn naam niet eens kennen.

LR: Nordine Amrani.

JS: Maar tegenwoordig hebben we zo'n zware stempel... Ik was onlangs in Kuala Lumpur voor het wereldkampioenschap. Ik ging wat drinken en een vrouw roept me. "Ah, komt u uit België?" En ze voegt eraan toe: "Zijn jullie in oorlog? Bij jullie wemelt het van de terroristen". Of het nu leuk is of niet, we worden momenteel met die fenomenen geassocieerd...

OL: En zijn er in de politiek onpopulaire figuren?

JS: Nee. Aan Franstalige kant hebben we niet echt "extremistische extremisten". En aan Nederlandstalige kant, neem nu Bart de Wever. We kunnen hem niet echt haten omdat hij ook wel goede ideeën heeft. Als je dat nu durft te zeggen, komt dat slecht over. Het probleem is natuurlijk dat de splitsing van België het eerste artikel is van het charter van de N-VA. Maar als je dat artikel wegneemt, zijn de dingen die er staan niet zo negatief. We leven in een gek land. We hebben alles. We leven relatief goed in vergelijking met de andere bewoners van de planeet. En we steken onze energie in het communautaire. Halle-Vilvoorde...[10] Vraag aan vijftig mensen om het uit te leggen. Het werd me al tien keer uitgelegd. En als ik het nu zou moeten uitleggen, had ik nul op tien.

Luik, Dalhem, Bergen, en Zaventem

OL: Ook de favoriete plekken zijn belangrijke elementen van onze identiteit en ons collectieve geheugen. Jean-Michel Saive, u noemt de Noordzee, de *La Batte* markt en de voetgangerszone in Luik, de golf van Méan en het dorp Dalhem. Over welke plek wil u het hebben?

LR: Ik hou ook van Luik. Ik heb er zeven jaren gewoond. Het is mijn favoriete stad. Als ik kon, zou ik er weer wonen.

JS: Kom je ook uit Luik?

LR: Ik heb er een deel van mijn universitaire studies gedaan. Luik is een zeer aangename plek om te wonen waar je heel verschillende mensen ontmoet. Nu woon ik in Bergen en dat is een ander paar mouwen. Ik ga nooit winkelen in Bergen. Bergen loopt leeg. Winkels sluiten de een na de ander. De winkelwandelstraat in Luik is zo gezellig. Ik hou van de sfeer van *La Batte*[11] op zondagochtend, het is machtig. Als ik kon, ik zou er wonen, maar op dit moment is dat niet mogelijk.

OL: En de andere Luikenaar, wat denkt hij?

JS: De winkelwandelstraat is mijn favoriet. Naar *La Batte* ging ik slechts enkele keren, maar het is mijn ding niet, in tegenstelling tot de voetgangerszone. Het is alsof je herbront. Na al dat reizen, ben ik heel blij om mijn stad terug te zien. Iets minder de *Carré* nu, zelfs al is het een plek met veel goede herinneringen voor generaties mensen, eigenlijk voor ongeveer alle Luikenaars!

LR: Ikzelf hou vooral overdag van Luik. De stad is redelijk samengepakt, dus de kans om kennissen te ontmoeten is groot.

Marché de la Batte in Luik (Bron: LiveFromLiège)

JS: Beide aspecten zijn interessant. Enerzijds het jeugdkwartier, de *Carré*, om uit te gaan. Aan de andere kant, de buurt waar vrienden elkaar toevallig ontmoeten.

OL: Om terug te komen op de vermenging van mensen in Luik, mensen mengen er onderling meer dan in andere steden, zij het nu voor de oktobermarkt of voor de Feesten van 15 augustus in *Outremeuse*, om twee emblematische voorbeelden te noemen. Rijk of arm, oud of jong. Het is echt een stad waar iedereen elkaar ontmoet. Terwijl andere steden relatief opgesplitst blijven in termen van subgroepen.

LR: Ja, dat klopt, in Antwerpen is er Chinatown, de Marokkaanse wijk, de Turkse wijk, het is er heel identitair, zou ik zeggen. In Brussel is dat ook zo. Maar niet in Luik.

OL: Eén ding valt me op in jullie antwoorden. De meeste keuzes van personen en plaatsen zijn aan Franstalige kant gesitueerd. Wisten jullie dat?

JS: Maar de Noordzee ligt niet in de Ardennen ...

OL: Dat is het enige voorbeeld aan Vlaamse kant.

LR: Ik zeg meestal dat mijn vrienden uit Wallonië komen, maar dat ik graag in Vlaanderen werk. Als ik tijd voor mezelf neem, zal het automatisch in Wallonië zijn. Het is ook mijn Italiaanse, meer zuidelijke kant. Maar in de professionele setting waardeer ik de mentaliteit van Noord-België, die rechtlijniger is, Germaanser, efficiënter. Ik ben heel blij in Vlaanderen met Vlamingen te werken. Ik waardeer die banden heel sterk.

OL: Dus werken in Vlaanderen en wonen in Wallonië, dat zou ideaal zijn voor u?

LR: Het is waar dat ik misschien minder favorieten heb aan Vlaamse kant, maar ik heb een professioneel hart voor Vlaanderen. Zoveel is duidelijk.

OL: En, meneer Saive, uw zwak voor Dalhem?

JS: De herinnering aan mijn eerste vakantie. Het is een leuke tijd uit mijn leven. De zorgeloosheid, de naïviteit, altijd bij zijn ouders zijn, nergens zorgen over hebben. Ik kwam graag heel vroeg naar huis.

En dan, op mijn dertien, beland ik plots in het nationale team en moet ik al verantwoordelijkheden beginnen nemen, nummer één zijn. Daarna was het zwaar. Om altijd een voorbeeld te zijn, altijd alert te zijn. Dalhem staat voor lichtheid. Het is altijd een genoegen voor mij om langs de plek te passeren van onze vakantie vroeger. Het is pure nostalgie. De pure nostalgie van de kindertijd.

OL: Maar ook De Panne had een keuze kunnen zijn?

JS: Ja, De Panne staat op dezelfde hoogte.

OL: Jullie hebben beiden goede herinneringen aan de Noordzee?

JS: Ja.

LR: Nostalgie ook.

OL: De Noordzee polariseert de meningen. Er zijn bijna net zoveel mensen pro als contra de Noordzee in België bij onze respondenten.

EB: Vanwege de architectuur.

OL: Ja. In het bijzonder de architectuur. Kijk ik naar de zee of kijk ik naar de gebouwen?

LR: Het is opmerkelijk omdat ik bepaalde plaatsen in Zuid-Frankrijk niet kan verdragen. En ze zien er eigenlijk uit als de Noordzee. Of als ik met mijn schoonouders naar de Côte d'Azur ga, het lijkt er sterk op De Panne, met zijn hoge gebouwen. Ik vind het verschrikkelijk aan de Middellandse Zee, maar voor België is dat prima!

OL: En de dijk? Vinden jullie de dijk leuk?

LR: Ja, de go-carts, daar hou ik ook van ... en dan de wafels en de pannenkoeken uiteraard.

OL: Eender waar? Er is geen specifieke plaats aan de kust ...

LR: Ja, ik kan stoppen in Oostende of in De Panne, het maakt niet uit, het is de Noordzee. Het leuke is dat er evenveel Vlamingen als Franstaligen zijn. Mensen zijn tweetalig. Toen ik klein was en naar De Panne ging, was iedereen tweetalig.

OL: Bij de plaatsen die jullie niet bevallen, worden oude industriële sites genoemd.

JS: Ik speelde gedurende tweeëntwintig jaar in Charleroi in het deel met de oude industrieën. Je kan niet zeggen dat het mooi is. Lelijk, het is lelijk.

OL: En u Laurence, heeft u plekken die u lelijk vindt?

LR: Bergen is niet erg aantrekkelijk.

OL: Het centrum van Bergen?

LR: Ik word er ziek van om naar de voetgangerszone in Bergen te gaan. Toen ik klein was, was die vol winkels en nu doet het me pijn om terug te gaan, om al deze winkels te zien die de een na de ander sluiten. Een op de twee winkels is gesloten. De winkels die openen, houden het niet vol. Het maakt me ziek om mijn stad te zien leeglopen. Het was zo'n levendige plaats. Het was zo leuk om er vrijdagmiddag heen te gaan, als de school voorbij was. Ik kon met mijn vriendinnen naar de winkelwandelstraat gaan. Als ik nu naar de stad ga, heb ik er geen enkel plezier meer aan. Alles is gesloten. Winkelcentra hebben ervoor gezorgd dat alle bedrijven in Bergen failliet gingen.

JS: Naar mijn mening gaan mensen graag naar een centrum. Of ze doen beide. Ze gaan winkelen in de galerijen en dan gaan ze misschien wandelen en een kop koffie drinken.

OL: U zou dus vooral de voetgangerszone van Bergen noemen?

LR: Absoluut, mijn hart bloedt ervan.

EB: En wat betekent *piétonnier*?

LR: Dat is een winkelstraat.

EB: Een winkelwandelstraat?

LR: Juist.

JS: Winkel-wandel-straat?

LR: Dat is wat ik zo leuk vind ... Het pragmatisme van Vlamingen! Ik vergat het bijna, er is nog een plaats die ik wou noemen. Als er geen aanslagen waren geweest, had ik de luchthaven van Zaventem opgegeven.

OL: En waarom?

LR: We spraken daar altijd af met de delegatie om België op het vlak van de sport te vertegenwoordigen. Dus voor mij was het de toegangspoort tot België.

OL: Ondanks wat er op de luchthaven van Brussel is gebeurd, kan het nog steeds een populaire plek zijn.

LR: Toen ik de vragenlijst las, was het, als ik me goed herinner, de dag na de aanslagen. Ik was niet in de stemming om de luchthaven als favoriet op te geven. Maar zonder de aanslagen had ik dat wel gedaan. Ik ben er dol op. Het is het startpunt voor elk groot kampioenschap, en iedereen, atleten, begeleiders zijn enthousiast. En als het goed was verlopen, was de pers aanwezig. Onze ontmoetingsplaats was de Starbucks. We zagen elkaar er om de twee weken. En waren we er twee weken geleden samengekomen, dan zouden we er vandaag niet zijn om erover te spreken...

OL: Het is een belangrijke plaats in het Belgische collectieve geheugen, omdat het waarschijnlijk de enige plaats is waar elke Belg minstens één keer in zijn leven is geweest. Iedereen. Ik denk dat zelfs mensen die niet vliegen tenminste een of meer familieleden zijn gaan ophalen of afzetten. Het is in die zin echt een heel speciale plek. Ik denk dat er meer Belgen naar Zaventem zijn geweest dan naar de Grote Markt in Brussel, bijvoorbeeld. Iedereen kent uiteindelijk de lobby van Zaventem.

EB: Het is een speciale periode voor de interviews want het interview met de regisseurs was tijdens de vorige lockdown in november. Die dingen spelen een heel grote rol bij de interviews. Je kan er niet omheen dat dat voor België scharniermomenten zijn.

LR: Ik heb geprobeerd om me niet te sterk te laten beïnvloeden door de aanslagen. Ik zorgde ervoor om er niet te veel over te praten.

OL: Maar u heeft ze misschien aangehaald omdat u dacht dat zelfs over twintig jaren de aanslagen tot de belangrijkste gebeurtenissen in België zullen blijven behoren.

LR: Dat is een vraag die ik had: zal ik er binnen twintig jaren op dezelfde manier over denken?

JS: We weten niet noodzakelijk wat er de komende tien jaren staat te gebeuren. We moeten niet hopen dat alles slechter wordt – en laten we ervan uitgaan dat de dingen niet slechter worden – dit zullen we nooit vergeten. Deze gebeurtenissen tekenen de geesten zoals ook de aanslagen van 11 september 2001 en van 13 november 2015 in Parijs. De dingen zullen nooit meer zijn als voordien – ook al heeft de mens een ongelooflijk vermogen tot aanpassing en ook al hervat hij zijn dagelijkse routine.

Bedrijfswereld

Yves NOËL en Christ'l JORIS

De ontmoeting vond plaats op 17 juni 2016 aan de Université libre de Bruxelles, in het gebouw van de Faculté de psychologie et des sciences de l'éducation. De aandacht voor de aanslagen in Brussel was ondertussen wat verminderd, maar de wereld was enkele dagen tevoren opgeschrikt door de bloedigste aanslag uit de geschiedenis van de Verenigde Staten. Op 12 juni had een IS-aanhanger het vuur geopend op een homobar in Orlando en daarbij vijftig doden gemaakt. De impact van dit nieuws bleef in vergelijking met die van de Brusselse en Parijse aanslagen beperkt in België.

> Christ'l Joris is geboren in Antwerpen in 1954. Ze is licentiate in de psychologie en doctor in de sociale en culturele antropologie aan de KU Leuven. Sinds 1985 woont ze in de Brusselse rand, in Meise en sinds 1995 is ze voorzitster van het familiebedrijf ETAP (ElektroTechnische APparaten) Lighting, opgericht door haar vader Norbert Joris. Christ'l Joris was voorzitster van Agoria[1] Vlaanderen, daarna van Agoria nationaal; ze was ook voorzitster van Flanders Investment & Trade, het Vlaamse agentschap voor internationaal ondernemen. Daarnaast was ze ook gemeenschapsvoorzitster van het Rode Kruis-Vlaanderen, en zetelt ze in het adviescomité van de Koning Boudewijnstichting.

Yves Noël is geboren in Eupen in 1951. Hij studeerde economie aan de universiteiten van Aken en Luik, waar hij ook een tijd wetenschappelijk medewerker was. Hij begon in 1977 te werken in het familiebedrijf NMC. Onder zijn leiding is NMC uitgegroeid van een middelgroot bedrijf tot een toonaangevende internationale groep op het gebied van synthetisch schuim, actief in vijfentwintig landen en met meer dan 1.500 werknemers. Hij is voorzitter van NMC-International, de familiale holding Nomainvest, die zich ook heeft gediversifieerd naar andere industriële sectoren, alsook van andere bedrijven en filantropische organisaties. Tijdens zijn loopbaan was hij actief in de raden van bestuur van Belgische en Europese beursgenoteerde ondernemingen en in organisaties zoals de Union Wallonne des Entreprises (UWE), de Fédération des Entreprises de Belgique (VBO) en de Koning Boudewijnstichting, waarvan hij ere-vicevoorzitter is. Hoewel hij actief is in het internationale bedrijfsleven, blijft hij sterk gehecht aan Ostbelgien.

Deelnemers: Ariane Bazan (AB), Christ'l Joris (CJ), Marnix Beyen (MB), Olivier Luminet (OL), Valérie Rosoux (VR), Yves Noël (YV)

Het belang van onderwijs

OL: Laten we beginnen met uw belangrijke gebeurtenissen. Vanwaar de keuze voor het gratis openbaar onderwijs?

CJ: Ik denk dat dat een ongelooflijk geschenk is in het doorgroeien en in het zich ontwikkelen van de gewone mens en ik reken mezelf daartoe... Mijn grootouders waren geen uitzonderlijk welvarende mensen, wel hardwerkende mensen zoals iedereen in de familie. Ik denk dat het erg belangrijk is dat zowel mijn grootouders en mijn ouders als uiteraard ikzelf en onze kinderen, vrije onderwijskeuze

hebben gehad en dat we al op een heel jonge leeftijd naar school zijn kunnen gaan. Ik heb dan bovendien, in tegenstelling tot bijvoorbeeld mijn grootmoeders, de kans gehad om gewoon in Nederlandstalig onderwijs naar school te gaan, kwalitatief Nederlandstalig onderwijs. Het zou mij verwonderen als ik dat nog moest verdedigen als een van de basisbouwstenen van een samenleving. In het lager onderwijs zou eigenlijk honderd procent van de kinderen in staat moeten zijn om goed te lezen, goed te rekenen en goed te redeneren. Dat is volgens mij inderdaad een basisopdracht van ons onderwijs, wat alleen maar kan als het algemeen en gratis is.

OL: Heeft u nog herinneringen aan uw grootmoeder bijvoorbeeld? Dat was markant voor u, die toegang tot onderwijs in het Nederlands?

CJ: Mijn ene grootmoeder is redelijk vroeg thuisgebleven want haar vader is vroeg gestorven, en toen moest zij mee voor een groot gezin zorgen. Ze is tot haar twaalf of dertien jaar naar school gegaan. En mijn andere grootmoeder, die heeft altijd in Franstalige scholen gezeten, in internaten voor meisjes ver van huis. Streng, onder de kap van de nonnen, van de kloosterzusters. Ikzelf ben naar een school gegaan waar er geen religieuzen meer waren, in het Nederlands, in Antwerpen, Sint-Ludgardis, Sint-Lievens, dat soort Vlaamse scholen. Wij hebben daar kritisch leren denken, zelfstandig leren denken en formuleren.

OL: Twee elementen bepalen dus uw keuze. Enerzijds, het algemeen gratis onderwijs en anderzijds de taalkwestie en meer in het bijzonder de invoering van het Nederlands op alle onderwijsniveaus in Vlaanderen.

CJ: Onderwijs, basisonderwijs is erg belangrijk voor de bevrijding, de volwassenheid van een volk. Eén van mijn nichtjes is nog in het Frans naar school gegaan in Vlaanderen, wat op dat moment nog kon. Vandaag denk ik dat dat niet meer kan, door de taalwetten. Op een bepaalde manier is dat ook een handicap. Niet alle kinderen kunnen dat aan, om in een andere taal school te lopen, maar tweeta-

lig opgevoede kinderen hebben een grote voorsprong. Bij ons in de familie zijn er ondertussen heel wat verschillende nationaliteiten en worden er ook verschillende talen gesproken en de meeste kinderen en kleinkinderen groeien moeiteloos op in twee talen. Ze beheersen dus twee talen, dat is prachtig. Taal speelt voor mij een heel belangrijke rol in het schoolgebeuren en als ik dan kijk naar de dag van vandaag met alle nieuwe Belgen, die soms nog geen Belgen zijn maar het wel zullen worden, dan vind ik dat zo belangrijk. Het onderwijs moet er van zeer kleins af aan op inzetten dat de leerlingen de onderwijstaal perfect beheersen, om goed te kunnen functioneren in ons onderwijs en in de samenleving. Dat is voor mij echt de basis.

YN: Ook langs mijn kant hadden we gelijkaardige ervaringen. Wanneer ik Christ'l over het onderwijs hoor spreken, beklemtoont zij de sociale aspecten ervan. Ik was in het katholiek Duitstalig – maar dus tweetalig – onderwijs. Het systeem functioneerde als een fantastisch sociaal promotiesysteem voor de Duitstalige gemeenschap. Ik had vrienden die uit hun dorpen of hoeves kwamen, die nog nooit Frans hadden gehoord en die op twaalf- of veertienjarige leeftijd correct Frans spraken. In die tijd werd het Nederlands in het Duits onderwezen, het Frans in het Frans, aardrijkskunde in het Duits of geschiedenis in het Frans. Zo studeerde ik wiskunde in het Frans en Latijn in het Duits.

VR: Is dat nog steeds de toestand?

YN: Ja, die sociale promotie bestaat nog steeds. In de klas van mijn oudste kleinkind van tien, heb je meer dan een derde van de klas die migranten zijn en die geen woord Duits of Frans spraken toen ze aankwamen en die nu beide spreken! Het lukt hen heel aardig. Sommigen onder hen zullen arts worden, daar ben ik van overtuigd.

OL: Meneer Noël, graag hoor ik meer over uw keuze voor het congres van Versailles als een mijlpaal in de Belgische geschiedenis.

YN: Mijn voorouders kwamen uit Frankrijk, het waren migranten. Ze verlieten hun thuisland omwille van hun religieuze overtuigingen en vestigden zich elders. Ik ben van boerenafkomst. Ik was de eerste

in de familie die naar de universiteit kon gaan of zelfs nog maar de middelbare school kon afmaken. De oorlog heeft in de generatie van mijn ouders de schoolloopbanen onderbroken. Maar als het Verdrag van Versailles[2] er niet was geweest, zou ik geen Belg zijn! In de Duitstalige Gemeenschap hebben twee historische processen onze identiteit gesmeed: het Verdrag van Versailles en de regionalisering van België. Zonder die dubbele beweging was er vandaag geen Duitstalige Gemeenschap. Er zou dan misschien een fenomeen van culturele integratie geweest zijn, zoals in Elzas-Lotharingen of in andere landen waar een minderheid door de meerderheidscultuur geabsorbeerd wordt, die in dit geval Vlaams was. Toen ik kind was, hadden we maar één idee, ons ervan overtuigen dat we Belg waren en dat we de besten moesten zijn. Dat geloof is nog steeds diep in mij geworteld.

VR: Wanneer begon de zoektocht naar een specifieke identiteit voor u?

YN: Dat was pas laat. Tot mijn veertiende genoot ik onderwijs in het Duits. Daarna ging ik naar een jezuïeteninternaat in Godinne. Dat was een buitenkans: daar heb ik correct Frans leren spreken. Hierover wil ik graag een anekdote vertellen. Toen ik voor het eerst het epistel las in de kapel, stond ik voor tweehonderd leerlingen: ze lachten allemaal. Dat was kwetsend toen. Bij de sacristie vroeg ik uitleg aan mijn titularis, die ook de priester was die voorging. Hij antwoordde dat ik een lachwekkend accent had: "Je spreekt vanuit de keel. En zij spreken vanuit de snavel". Zijn woorden maakten me aan het lachen. Hij heeft me toen op een opmerkelijke manier geholpen en nog geen maand later sprak ik vanuit de snavel!

OL: Als ik u goed begrijp, is dat nog steeds een identitair streven voor Duitstaligen om onopgemerkt te blijven in België?

YN: Ja, ik denk dat integratie voor ons de minst slechte oplossing is om deel uit te maken van België. We hebben er het beste van gemaakt. Ik deed eerst mijn kandidaturen aan de universiteit van Aken en daarna mijn licenties aan de universiteit van Luik.

Ik had opnieuw de kans om mijn talen te oefenen. Ik voelde me net zo op mijn gemak in Keulen of Aken als in Luik of Brussel. Bij de politieke opkomst van de Duitstalige Gemeenschap ontstond bij mij een echt gevoel van identiteit. Ik ging om met de politici die aan de basis lagen van die opkomst. Vandaag zijn onze politici echt bijzonder. Ze zijn gemiddeld ongeveer 40 jaar oud en hebben een stevige werkkracht.

OL: Ik heb een vraag over dat verleden en uw identiteit. Ik zag een toneelstuk van een acteur die in Brussel woont maar in Malmédy familie heeft.[3] Het stuk ging over de erkenning van soldaten uit die regio tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het hoofdpersonage wordt zich bewust van zijn andere identiteit wanneer hij in Brussel woont. Hij verwijst in dat verband naar zijn grootvader, die als soldaat bij het Duitse leger ingelijfd werd. Hij spreekt over de Belgen die in 1940 met geweld voor het Duitse leger werden geronseld en aan het oostfront stierven. Niemand in België heeft ooit voor hun erkenning geijverd. Zijn dit relevante vragen vandaag in Duitstalige gebied?

YN: "Dwangsoldaten", hun erkenning was mijn hele jeugd lang de eerste eis van de politieke oppositie aan de Duitstalige kant. [4]

AB: Hoe werd dat opgelost?

YN: De oplossing was politiek. Compensatie moest worden uitbetaald als gevolg van bilaterale overeenkomsten. Duitsland werd gedwongen om een aantal mensen, die voor hun rechten vochten, te compenseren. Na de oorlog gingen sommigen voor hun studies naar Leuven of Luik. Ze deden het vaak goed, maar met veel moeite omdat ze niet tweetalig waren. Anderen gingen naar Duitsland. Ze hadden het moeilijk om hun diploma erkend te krijgen in de jaren 50, 60. Mijn vader werd ingelijfd bij het Duitse leger toen hij nog geen zestien was, dat was gruwelijk. Hij keerde terug met de rang van luitenant toen hij amper zeventien was. Hij kreeg aanvankelijk het advies om in Aken te blijven in plaats van naar België terug te keren, gezien de risico's die hij daar zou lopen. Hij bleef dus bij

familie in Duitsland. Omdat hij op de school in Aken een Duits diploma had behaald, dat hier niet erkend werd, kon hij niet naar de universiteit. Die geblokkeerde situatie heeft bij mijn vader tot een diepe frustratie geleid. Ik geloof trouwens dat een groot deel van zijn ondernemerszin hier zijn oorsprong vindt.

OL: Mevrouw Joris, wat zijn uw indrukken over die identiteitskwestie in het Duitstalige deel van het land. Was u zich bewust van die realiteit?

CJ: Wel, de Duitstalige Gemeenschap die verwondert me altijd een beetje. Ze is – zonder brutaal te willen zijn – een van de meest welvarende minderheden die er in de wereld bestaan. Dat gaat over zeer weinig mensen. Ik ben voorzitter van het Rode Kruis en wij hebben ook in de Duitstalige regio een Rode Kruis, dus ik ken ook een klein beetje de verschillen, maar het is niet iets dat me bezighoudt. Als we over identiteit praten, dan denk ik ook aan mijn grootouders en aan de oorlog. Mijn ene grootvader is na zijn studies bij de jezuïeten als zeventienjarige Belgische soldaat vertrokken naar de IJzer en heeft daar vier jaar gevochten, is twee keer gewond geraakt, en is zeer Vlaamsgezind teruggekomen. Mijn andere grootvader heeft niet gevochten maar was wel heel sterk geïnteresseerd in het hele Vlaamse gebeuren. En de familie van een van mijn grootmoeders was zeer duidelijk van een heel Vlaamse strekking. Maar mijn grootvader, die gevochten heeft was zeer Belgisch. Hij is zeer Vlaams, maar paradoxaal genoeg ook zeer Belgischgezind teruggekomen. Bij ons is iedereen heel Belgisch gebleven, maar dus wel met een heel duidelijk verlangen naar erkenning van die Vlaamse identiteit. De aristocratie was bij ons op dat moment nog zeer Franstalig en daar hoorden wij zeker niet bij. Ik denk dat dat voor mijn ouders meegespeeld heeft in de keuze voor een Vlaamse school voor hun kinderen. Wij waren wel Vlaams, maar niet flamingant. Het steekt wel de kop op vanaf het moment dat er discussies zijn.

Het taboe van de oorlog

YN: In mijn familie was het erger. Wanneer we over de oorlogsperiode of de nasleep ervan begonnen, vroeg mijn grootmoeder ons om de kamer te verlaten. Het onderwerp was volledig taboe voor alle generaties die eronder geleden hadden. Mijn grootmoeder onderbrak dus systematisch haar zoons – die allen de oorlog hadden meegemaakt – zodra een van hen de behoefte voelde om erover te praten. Ze weigerde eenvoudigweg en herhaalde: “Nee! Stop!”.

CJ: Bij ons was het, denk ik, verschillend. Mijn grootvader, die soldaat geweest is, vond het te verschrikkelijk, die wou daar niet over spreken. Die vond dat geen onderwerp van gesprek. Langs de kant van mijn vader gingen de oorlogsverhalen eerder over het spannende, het smokkelen, het onderhouden van een heel groot gezin met heel weinig middelen. En hoe doe je dat? Dus het ondernemende zat daar voor een stuk heel zeker in. Zuinig zijn, hard werken, dat was daar de teneur van de oorlogsverhalen.

AB: Waarom weigerde uw grootmoeder om over de oorlog te spreken?

YN: Ze schaamde zich. We stonden een beetje buiten de Belgische samenleving. Wij waren “het teruggekochte land” (*le pays rédimé*). Dat woord blijft kwetsen.

OL: Helaas is die term vandaag nog steeds relevant. Ik woon in de regio Luik. Mensen in mijn omgeving gebruiken die uitdrukking nog steeds.

YN: Telkens wanneer iemand die term uitspreekt, zeg ik dat België nooit iets voor ons heeft betaald en dat wij hebben betaald.

VR: Dus uw grootmoeder schaamde zich?

YN: Ja, ze had een diep schaamtegevoel. We spraken daar niet over met haar. We hadden het gevoel dat dat onderwerp tot ruzie zou leiden en dat onze standpunten snel zouden polariseren. Dat risico wilden we niet nemen.

OL: Hoe ging uw eigen generatie om met dat verleden? Spraken jullie er dan onderling vaker over?

YN: Nee.

VR: U heeft het over een polarisatie-effect. Komt het omdat de aansluiting bij België niet comfortabel was? Waren sommigen liever in Duitsland gebleven?

YN: Ik tracht de situatie te ontcijferen maar het is niet makkelijk omdat we er niet over spraken. Ik denk dat wij, als kinderen, een beetje beschaamd waren over onze ouders die nazi's waren of die het vermoedelijk waren. Eigenlijk waren sommigen het en sommigen helemaal niet. In mijn familie was het zo. Sommigen hadden een partijkaart en anderen waren er duidelijk tegen gekant. Dus konden we er niet over praten.

OL: Omdat het gezinnen uit elkaar kon drijven?

YN: Ja. Toen ik klein was, maakte de Eerste of Tweede Wereldoorlog geen deel uit van de geschiedenisles.

OL: Helemaal niet?

YN: Nee. De eerste keer dat ik het woord *boche* hoorde, was in Godinne. Dat toont hoe weinig we erover spraken. In Amerikaanse of Franse films over de oorlog hoorden we Duitsers als honden praten of blaffen. We identificeerden ons helemaal niet met hen. We spraken er niet over omdat het onderwerp ongemakkelijk was.

AB: Waren de concepten wit en zwart gekend? In Vlaanderen hebben we het over "witten" en "zwarten" om te verwijzen naar verzetsleden en collaborateurs.

YN: Bij ons waren er al nazi-collaborateurs sinds 1939. Daarna werden we aan Duitsland gehecht en werden er door de hele nazimanipulatiemachinerie voorposten geplaatst. Binnen het uur werd een groot spandoek aan het stadhuis gehangen: "Führer, wir danken dir". Het betrof een kleine minderheid van de bevolking, maar er waren ook intellectuelen bij.

Na de oorlog vertegenwoordigden de pro-nazi's een minderheid en werden de intellectuelen die deel van de beweging waren, zwaar gestraft. Advocaten konden bijvoorbeeld niet langer als advocaat of rechter optreden. Hun diploma's werden ingetrokken. De repressie was heel zwaar en het gewone volk sprak er gewoon niet over. Vandaag spreek ik er nog steeds met emotie over. Ik denk vooral aan mijn vader omdat mijn moeder Belgisch-Franstalig was.

OL: Leed de generatie van uw ouders dus in het bijzonder tijdens en na de oorlog?

YN: Ja, maar ze is het te boven gekomen. Die hele generatie die tijdens en na de oorlog een moeilijke jeugd had, heeft het willen goedmaken. De term, die ik als kind hoorde, *das ist ein Belgier*, doelde op iemand die de oorlog niet aan de kant van Duitsland had gevoerd, en die als pro-Belgisch naar buiten was gekomen.

VR: ...een weerstander dus?

YN: Ja, een weerstander. De grootvader van mijn schoonzoon was boer in een dorp in de buurt van Eupen. Hij sloot zichzelf op in een vossenhol. Hij bleef het graven, tot tien meter onder de grond. Hij heeft daar drie jaar gewoond. Het gezin en de mensen in het dorp kwamen hem 's avonds eten brengen. Zodra het donker was, kwam hij uit zijn hol, nam hij zijn bord en ging hij weer naar beneden. Het is bijna ondenkbaar.

VR: Hoe zit het met uw kinderen?

YN: Ze hebben die gedrevenheid niet langer. Ze gedijen in een steunende omgeving met een uitstekend onderwijs.

Europa als realiteit

OL: Mevrouw Joris herinnert er ons ook aan dat België een van de oprichters was van de Europese Unie. Heeft die keuze te maken met de huidige situatie? Komt het doordat Europa vandaag niet langer

veel aanzien geniet, zelfs niet in België? Waarom beklemtoonde u dat als een belangrijk element in de geschiedenis van België?

AB: U had ook Herman van Rompuy gekozen dacht ik?

CJ: Ja, inderdaad.

OL: Het is ook interessant omdat u in vergelijking met onze andere respondenten een keuze maakt die België betreft, maar in een veel ruimere zin.

CJ: Ik denk dat het ene zeker en vast te maken heeft met het andere. Wij zijn heel bewust Vlaams opgevoed maar tegelijkertijd was een van de boodschappen die wij altijd meekregen dat we over de grenzen naar buiten moesten kijken. Wij zijn bijna allemaal een jaar naar het buitenland geweest voor studies. Ik heb een jaar in Zuid-Afrika gezeten. Dat we behoren tot een grote gemeenschap die er gekomen is naar aanleiding van de wereldoorlog en de vrede die erop volgde, was altijd een van de positieve boodschappen in onze opvoeding. Mijn keuze voor de EU heeft zeker te maken met het feit dat mijn echtgenoot werkt op de Europese Commissie, al vele jaren. Europa is dus bij ons in huis gewoon een realiteit die ik heb leren kennen via iemand die werkt voor Europa en daar zeer sterk van overtuigd is. Hij was zeer enthousiast over het idee van Europa, met een ambtenarenapparaat dat vol zat met mensen die zeer bewust en enthousiast voor Europa werkten en daar echt al hun deskundigheid in konden steken. Als men aan mij vraagt naar mijn identiteit, dan zeg ik dat ik Europeaan ben, eerder dan dat ik zeg dat ik Vlaming ben. Dat meen ik echt.

VR: Uw eerste identiteit is Europeaan?

CJ: Dat is evident.

AB: Dat is ook een beetje het verhaal van de N-VA als het ware, Vlaanderen in Europa? Met de daarbij behorende verdamping van België.

CJ: Ja. Ik zou daar persoonlijk niet erg van wakker liggen, maar ik denk niet in politieke termen, dus voor mij, verdamping of niet, wij

zijn Europa. Ik ben antropoloog van opleiding, psycholoog als basis en antropoloog als roeping... Ik heb altijd gewerkt met migranten, Italiaanse gastarbeiders. Dat is mijn achtergrond en dus het idee van diversiteit, van vele mensen met verschillende achtergronden en de rijkdom die daaruit kan komen, dat is mijn hoop voor Europa en mijn *drive* om in dat project te geloven. Ik vond bijvoorbeeld dat Herman van Rompuy dat op een fantastische manier gedaan heeft, vandaar dat ik hem gekozen heb. De grijsheid die men hem toeschrijft was in feite een meerwaarde: als klein land dat geen dominante speler kan zijn met een zwaarwegende eigen agenda, zijn we perfect geplaatst om verschillende agenda's naar elkaar toe te brengen.

OL: In de voorbeelden die u noemt, legt u de nadruk op aspecten van de Vlaamse identiteit en van de Europese identiteit. Ik zie niet meteen België in uw keuzes, terwijl Europa en Vlaanderen zeer aanwezig zijn.

CJ: Wel, ik denk dat België een politieke structuur is. Vlaanderen is mijn taal, mijn achtergrond, mijn cultuur en Europa is de idee waarmee ik me graag wil identificeren. Er is geen Vlaamse idee waarmee ik mij kan identificeren. Het is mijn achtergrond, mijn cultuur en ik voel me daar goed bij. Europa is een idee, een motiverende visie op een wijze van samenleven van zoveel verschillende culturen, mensen en ideeën en het is die idee die belangrijk is. België is geen idee, het is een pragmatische regeling.

AB: En geen identiteit?

CJ: Voor mij niet echt een identiteit.

OL: Heeft de notie van een Belgisch collectief geheugen dan misschien geen zin voor u?

CJ: Oh jawel, wij hebben de oorlog gehad natuurlijk, we hebben onze koningen en we zijn in het verleden vaak onder de voet gelopen: dat hebben wij in de geschiedenisboeken geleerd. Maar veel meer dan een paar spannende verhalen is dat niet.

MB: Anderzijds zit het belang van België wel in uw antwoorden wanneer u zegt dat wij stichtende leden van Europa zijn.

CJ: België is altijd onder de voet gelopen hé, langs de twee kanten. Wij zijn een klein land en in die geografische kleinheid vinden we elkaar en kunnen we iets stichten en meewerken aan iets groots, een grootsere idee. Vandaar dat we Europa mee gesticht hebben. Dat maakt zeker deel uit van de Belgische geschiedenis, maar voor mij is België dus geen echt idee. Ik denk dat onze rijkdom ligt in onze diversiteit, ook al liggen daar natuurlijk ook onze problemen. De enkele keren dat ik in de States ben geweest, in Amerika, was ik altijd zeer verwonderd over dat Amerikaanse gevoel en die Amerikaanse identiteit, wat ik indrukwekkend vind. Wij zullen nooit op dezelfde manier zeggen: "Ik ben Europeaan." En eigenlijk vind ik voor mezelf, eigenlijk zou ik dat moeten kunnen zeggen. Maar we zijn niet op dezelfde manier een land zoals de States natuurlijk.

YN: Ik word gelukkig wanneer ik met respect en enthousiasme over de Europese instellingen hoor spreken. Ik voel veel verdriet als ik zie wat er nu in Europa gebeurt, en wat mensen denken. Wat ontbreekt, zijn instellingen die goed functioneren.

OL: Meneer Noël, wat is uw mening over België, met betrekking tot uw Duitstalige en Europese identiteit?

YN: Voor ons was België onze reddingsboei, zoals ik eerder zei. We zijn blij, en zelfs trots, Belgisch te zijn.

OL: Trots?

Kwetsen

YN: Ja, ik denk echt dat we exclusieve troeven bezitten om het in Europa en in de rest van de wereld te maken. Wanneer ik hier vermeld dat ik Bart de Wever waardeer, dan gaat het niet over de stijl van de man, maar over zijn intelligentie, over zijn realistische kijk op de situatie. Uiteraard heeft hij zijn nationalistische karakter. Er

is ook bij hem een frustratie met betrekking tot zijn verleden – dat maakt deel uit van eenieders leven. Maar ik denk dat het een man is die de problemen blootlegt zoals ze zijn en die voorstellen doet die concreet zijn voor de kiezer. Mensen zien iemand die deels de dingen kan oplossen voor een betere toekomst. Ik zie geen enkel vooraanstaand politicus in Wallonië met een dergelijke visie.

OL: Heeft uw keuze voor Bart de Wever te maken met een grotere emotionele afstand tegenover het taalconflict?

YN: Ik denk dat het moeilijk is voor een Waal om die keuze te maken, want Bart de Wever is, net als Laurette Onkelinx, kwetsend.

OL: Denkt u dat uw Duitstalige positie u de mogelijkheid geeft om dingen te zeggen die anderen niet kunnen zeggen?

YN: Ja, maar ik ben heel voorzichtig. Wat ik in Wallonië nooit meer doe, is naar Duitsland verwijzen. Ik ervaar namelijk een emotionele weerstand. Ik ken Duitsland goed. Ik hou echt van dat land. Het heeft me ook veel gegeven. Het is een land met degelijke instellingen. Toch is het een zeer gecompliceerde confederatie op institutioneel niveau.

OL: Wanneer u het Duitse model wil aanprijzen, komt dat dan niet aan in Wallonië?

YN: Nee. Op dezelfde manier mag je het met sommige Franstaligen niet over de N-VA hebben. Ze willen er niets over horen. Dit is zelfs zo voor mijn vrouw.

VR: ...die Franstalig is?

YN: Franstalig, Ardense.

OL: Dat onderwerp zou volgens u taboe zijn?

YN: Ze voelt zich erg ongemakkelijk bij de nationalistische retoriek van de N-VA. Ze overdrijft die naar mijn mening. Eens Vlaanderen en Wallonië in staat zullen zijn zichzelf te beheren in een gezonde confederatie, zullen de huidige gevoelens, die door de geschiedenis worden gedicteerd, in één generatie verdwijnen.

CJ: Ik ben verwonderd hoe lang die gevoelens duren. Als je ziet dat er in Vlaanderen nog steeds dorpen zijn waar het oorlogsverleden vandaag nog speelt, dan verbaast me dat.

OL: Dat sluit direct aan bij de keuzes van gewaardeerde of weinig gewaardeerde personen. Mevrouw Joris, kan u ons meer vertellen over de houding van minachting bij Laurette Onkelinx, die u in de vragenlijst vernoemt? Waarom en op welke manier ervaart u die minachting, die ze jegens Vlaanderen zou hebben?

CJ: Wel, ik ben getroffen door de vergelijking die je maakt tussen Bart de Wever en Laurette Onkelinx; dat ze allebei kwetsen. Ik zie Bart de Wever bijvoorbeeld niet echt als kwetsend. Ik ga niet altijd akkoord met wat hij zegt of doet, maar kwetsen, nee. Professioneel heb ik met Onkelinx absoluut geen problemen, maar haar stijl, de manier waarop zij kan uithalen naar de N-VA en naar de Vlamingen. Dat vind ik niet juist, dat vind ik onrechtvaardig.

OL: Kan dat verklaard worden door haar gebrekkige kennis van het Nederlands?

CJ: Zij gooit ons naar mijn gevoel op één hoop en zet ons neer als iets dat haar degouteert, dat zegt ze duidelijk. Dat is, denk ik, wat zij doet. En misschien doet Bart de Wever dat langs de andere kant. Dat weet ik niet. Dat kan ik niet zeggen.

AB: Misschien kan dat worden verklaard door haar eigen verhaal, waar ze misschien niet van wil weten?

YN: Persoonlijk, wanneer we het niet over politiek hebben en we in het bos wandelen, is ze geweldig. Echt. Ze is een charmante vrouw.

CJ: Het is een van de weinige mensen die mij, als ik haar hoor spreken, zeer snel in Vlaamse modus brengt. En er zijn andere politici die dat absoluut niet oproepen bij mij, met wie ik misschien niet akkoord ga over een aantal politieke kwesties of over de wijze waarop ze problemen aanpakken, maar Onkelinx werkt op mijn emoties. Dat is heel duidelijk.

OL: Meneer Noël, u vermeldt ook mei 1968, een grote beweging waarbij u een reeks mensen opnoemt die later belangrijke functies zouden krijgen, zoals Guy Quaden,[5] François Perin[6] of Jean Gol.[7]

YN: Ik ben in 1970 in Luik aangekomen. Ik sloot me aan bij de studentenbeweging. De enige politieke kaart die ik ooit heb bezeten, was die van de *Sozialistische Huchschulbund ML*, een marxistisch-leninistische beweging. Ik heb als student heel ernstig de marxistische theorie bestudeerd. En, zoals iedereen in die tijd, was ik heel enthousiast. Het was een deel van mijn ideaal. Ik had het grote voorrecht François Perin in die tijd te leren kennen. Ik was studentenvertegenwoordiger in de raad van bestuur van de universiteit en dus ging ik om met de professoren. Fernand Dehousse[8] of François Perin stelden me soms voor om hen te vergezellen na vergaderingen van de raad van bestuur.

OL: U vermeldt ook het “Walen Buiten”. Bent u getekend door die gebeurtenissen?

YN: Ja. In 1968 was mijn vader een liberale kandidaat bij de parlementsverkiezingen. Hij behaalde 31 procent van de stemmen in de Duitstalige gemeenschap op een ogenblik dat de PSC de regio beheerste. Maar het was ook de periode van Verroken,[9] die toen al de formule “Walen Buiten, België barst” hanteerde. En mijn vader, ex-nazi, reageerde door te herhalen: “Ik ben Belg, ik ben er trots op en ik moet Belg zijn”. Ik volgde de gebeurtenissen dus van zeer nabij. Die periode was een bevrijding voor mij. We hadden meningen die verschilden van die van onze ouders, van onze profesoren of van onze omgeving in het algemeen. Mijn opstandigheid kwam er misschien onder invloed van de Duitstalige Gemeenschap in die tijd, waarbinnen we ons door een eenheidsdenken onderdrukt voelden, dat dominanter was dan elders. Ik had persoonlijk die catharsis nodig, om met iedereen in debat te kunnen gaan, om het politiek niet eens te zijn met diegenen die aan de macht waren.

Betoging van de Vlaamse Volksbeweging voor de splitsing van de Leuvense universiteit in 1966 (Bron: Universiteitsarchief Leuven)

OL: Toen u François Perin vernoemde, was dat omdat u zich bewust was geworden van die regionalistische beweging?

YN: François Perin was een visionair man. Hij had dertig jaar geleden al een beeld, een wensbeeld, van wat nu aan het gebeuren is in België. Hij is even voorstander geweest van een hereniging met Frankrijk, maar gaf al snel toe dat dat een vergissing was.

Een ondernemer

OL: Laten we even verder gaan met de persoonlijkheden. Kunt u ons meer vertellen over Lieven Gevaert?

CJ: Lieven Gevaert was de stichter van het Sint-Lievenscollege en de Sint-Ludgardisschool in Antwerpen. Hij zette zich enorm in voor

kwalitatief Nederlandstalig onderwijs met een open geest en dat is voor mij belangrijk.

MB: Het Sint-Lievenscollege, dat is echt dé flamingantische school van de jaren 30. En als je het gebouw bekijkt, het is een prachtig art-decogebouw, maar met de Vlaamse heiligen op pilaren. De eetzaal is gedecoreerd met een grote Vlaamse leeuw.

CJ: Het zijn inderdaad Vlaamse heiligen, Lieven en Ludgardis. En ik zat in het meisjesgedeelte, op de Sint-Ludgardisschool. Lieven Gevaert was de man die als industrieel de middelen bij elkaar gezocht en gebracht heeft om in een zeer Franstalig milieu, in een stad waar *Les Dames du Sacré Coeur* voor de meisjes het Franstalig onderwijs verzorgden, een Nederlandstalige school op te richten. Sint-Ludgardis, dat was voor de kinderen die uit Vlaamse middens kwamen. Mijn vader was een ondernemer en op een bepaald moment ook industrieel. Met heel veel kinderen van Vlaamse industriëlen zaten wij daar. En Lieven Gevaert is voor mij langs de ene kant de man die voor mijzelf en voor het onderwijs zeer belangrijk geweest is, maar die langs de andere kant ook als industrieel toch wel een belangrijk bedrijf heeft opgestart: Gevaert en dan later Agfa Gevaert. Ook als werkgever was hij zeker en vast iemand met een visie op het ontvoogden door werk. De Vlaamse werkgevers, de Vlaamse industrie, daar heeft hij ook zijn rol in gespeeld. Maar ik heb van Lieven Gevaert thuis geen enkel boek en ik heb geen enkel prentje.

OL: Is hij heel bekend in Vlaanderen?

CJ: Nee, dat denk ik niet. Ik denk niet dat mijn kinderen weten wie hij is.

MB: Maar de generatie van mijn ouders, die kenden hem wel allemaal. Hij was echt een symbool.

VR: Kende u hem?

YN: Ja. Maar als men mij een belangrijk Vlaams zakenman zou vragen, had ik misschien Leon Bekaert[10] geciteerd. Ik zou niet aan Lieven Gevaert hebben gedacht.

Lieven Gevaert (Bron: ADVN, Antwerpen)

CJ: Gevaert is waarschijnlijk dichter bij mijn roots maar als je spreekt over Vlaamse ondernemers, dan is Paul Janssen[11] een van degenen die naar boven komen, hé.

MB: Gevaert is na de Tweede Wereldoorlog ook een bedrijf geweest dat veel "zwarten" heeft tewerkgesteld.

CJ: In Vlaanderen zijn er heel veel mensen die na de Tweede Wereldoorlog als "zwart" zijn bestempeld, maar met wie eigenlijk niks mis was. Gevaert heeft hen zeker kansen geboden. Gevaert is

ook een bedrijf geweest waar heel veel ingenieurs uit voortgekomen zijn. En dat is vandaag nog zo. En de welvaart van Vlaanderen was mijns inziens sterk verbonden met dat soort van industrie. Wat tewerkstelling betreft heeft hij echt wel mee stenen verlegd.

OL: We kunnen het ook hebben over de personages die u niet zo leuk vindt. U vermeldt Guy Spitaels, Philippe Moureaux, Jean-Maurice Dehousse[12] en Leo Tindemans.[13] Waarom heeft u die samen genoemd?

YN: Dit zijn mensen van wie ik denk dat ze niet eerlijk zijn.

OL: Het gaat eigenlijk over een hele generatie?

YN: Ja. Ze hebben hun kiezers niet verteld wat ze echt dachten.

OL: Wat waren de projecten van Tindemans, bijvoorbeeld?

YN: Tindemans was anders. Ik heb hem even gekend toen ik jong was. Hij kwam vaak in de Duitstalige gemeenschap. Het was een sluwe man. Hij probeerde te peilen in hoeverre hij de Duitstaligen voor zich zou kunnen winnen. Als minister nam hij de tijd om naar ons te komen. Hij probeerde zijn gesprekspartners te beïnvloeden om hen te overtuigen. Ik hield niet van zijn strategie noch van zijn regionaliseringsproject.

De lelijke kustlijn

VR: Welke plekken in België hebben jullie gekozen?

YN: Eerst het Hertogenwald. Die plaats roept vrijheid op. Het is het bos, de ruimte, en het is ook mijn thuis. Als ik vrienden en bezoekers heb, breng ik ze graag naar deze prachtige regio.

VR: Heeft iemand van jullie de Belgische kust genoemd?

OL: De Belgische kust polariseert vaak de mening van onze gesprekspartners.

YN: Dat is zo jammer. Het is waar dat we al niet veel kust hadden, en dan hebben we die met veelal lelijke gebouwen vol gezet.

OL: Heeft u jeugdherinneringen aan de kust? De mensen die van de kust houden hebben meestal jeugdherinneringen.

Hertogenwoud (Bron: Dominique Noël)

YN: Precies. Toen we klein waren, gingen we naar Duinbergen. We hielden van de duinen tussen Duinbergen en Heist. Maar wat is er nu van over?

CJ: Wel, ik ben daar als kind ook geweest, niet heel lang maar toch lang genoeg, zes-zeven jaar. Ik ben daar met mijn kinderen altijd geweest, wij hebben nu een appartement aan zee. En ik ben fan van de kust. Maar uiteraard, wij kijken naar zee, wij kijken niet achter ons naar die blok beton die daar staat. Ik ben graag aan zee. Maar ik ga akkoord, de kustlijn is lelijk.

OL: Ik stel voor om met Brussel af te sluiten en te vragen wat die stad bij u oproept. U bestempelt de Grasmarkt en het centraal station als negatief. U bent van mening, ik citeer, dat Brussel een "sympathieke" stad is, maar dat "de inefficiëntie van haar openbaar bestuur surrealistisch is".

YN: Ja. En ik zou er het verdrietige gevoel, dat ik over België en Wallonië heb, aan toevoegen. Het is prachtig, maar wat doen we er ten slotte mee?

CJ: Ik woon in de rand van Brussel. En ik heb ook heel veel in Brussel gewerkt, met migranten in Laken en die buurt. Mijn kinderen zijn allemaal naar school geweest in Brussel, op het atheneum. En zij spreken zelf enthousiast over Brussel.

VR: Zijn ze gebleven?

CJ: Ze wonen nu in Antwerpen, maar als ze uitgaan, dan is dat in Brussel. Het enthousiasme over die stad, over die jonge stad, dat is er dus zeker. Antwerpen is een leuke stad, maar Brussel is iets meer metropool. Maar de vuiligheid in Brussel, dat is zo erg.

AB: Is dat niet een heel klein beetje verbeterd de laatste vijftien jaar?

CJ: Nee.

YN: Integendeel. Het is zelfs nog schokkender. Omdat ik vaak naar Maastricht of Düsseldorf reis, is het contrast gewoonweg verschrikkelijk.

CJ: Ik heb in Laken gezeten sinds 1978, en als je het daar nu ziet, dat is armoede, dat is lelijk, vuil. En er is soms niet veel voor nodig om het mooi te maken. Ik vind zelfs de *zone piétonnier*, die nu zo in de actualiteit is, niet aangenaam. Ik vind het daar lelijk en vuil. Terwijl Brussel prachtige stukken heeft. En het is een leuke stad.

YN: Ik had Laken genoemd, ik hou niet van die plek, want naast de poorten van het Koninklijk Paleis, zien we plekken die lelijk zijn en die verwaarloosd worden. Dat gezegd zijnde, Brussel in zijn geheel

heeft een zekere warmte over zich. Nogal wat wijken zijn aangenaam. En er heerst een bepaalde sfeer, zoals in Luik.

CJ: Maar Antwerpen is bijvoorbeeld verbeterd. Is properder.

YN: In Antwerpen is er, sinds vijftien jaar, een grote evolutie geweest.

CJ: Maar tegenover mensen die Brussel niet kennen, moet ik Brussel altijd verdedigen. Brussel heeft een hele slechte reputatie.

Vakbonden

Caroline COPERS en Felipe VAN KEIRSBILCK

De ontmoeting tussen Caroline Copers en Felipe van Keirsbilck vond plaats op 29 juni 2016, in de Letterenfaculteit van de KU Leuven. Terreuraanslagen bleven ook in deze periode prominent aanwezig in het buitenlandse nieuws. Een dag eerder waren bij een (niet-opgeëiste) terreuraanslag op de luchthaven van Ankara vijfenveertig slachtoffers gevallen. In België was een groot deel van de publieke opinie meer bezig met voetbal dan met de politiek. Na de ruime winst tegen Hongarije op 26 juni leken vele Belgische supporters ervan overtuigd dat de weg naar de Europese kampioenstitel openlag voor de Rode Duivels. De ontnuchterende nederlaag tegen Wales zou pas twee dagen na dit interview volgen.

Caroline Copers (°1960) is de huidige algemeen-secretaris van het Vlaams ABVV (het Algemeen Belgisch Vakverbond). Ze studeerde rechten aan de Vrije Universiteit Brussel en behaalde er een postgraduaat sociaal recht. In 1984 werd ze dossierbeheerder bij de juridische dienst van het ABVV Antwerpen en tien jaar later werd ze verkozen tot vakbondssecretaris van de Algemene Centrale Antwerpen-Waasland voor de sectoren *schoonmaak*, *bewaking*, *tabak* en *zoo*. In 1999 klom ze op tot gewestelijk voorzitter van die centrale en ze bleef als secretaris ook de belangen behartigen voor de sectoren *bewaking* en *tabak*. Op 1 mei 2005 werd ze aangesteld als

algemeen-secretaris van het Vlaams ABVV, een functie die ze tot op heden vervult.

Felipe van Keirsbilck (°1965) is de huidige algemeen-secretaris van de CNE, de Centrale nationale des Employés et des Cadres du secteur privé van de ACV-CSC Confederatie (Algemeen Christelijke Vakbond-Confédération des syndicats chrétiens). Felipe kwam op vierjarige leeftijd vanuit Bolivia naar België. Hij behaalde in 1988 een diploma als burgerlijk ingenieur aan de Université Catholique de Louvain. Van 2005 tot 2013 was hij voorzitter van het Brussels Regionaal Comité van het ACV en in 2009 werd hij algemeen-secretaris van de CNE.

Deelnemers: Caroline Copers (CC), Felipe van Keirsbilck (FVK), Ariane Bazan (AB), Elke Brems (EB), Olivier Luminet (OL), Valérie Rosoux (VR).

Belgische vlaggen

OL: Kunt u om te beginnen uzelf even voorstellen?

CC: Ik ben Caroline Copers. Ik ben de helft van een tweeling. Iets wat mij bijzonder fascineert, is dat mijn zus en ik aan dezelfde dingen totaal verschillende herinneringen hebben. Ik heb negen jaar in Oostende gewoond, ben opgegroeid aan zee. Mijn vader was zeeloods. Later zijn we naar Antwerpen verhuisd. Ik heb rechten gestudeerd aan de VUB. De VUB was van huis uit een zeer politieke keuze: we kozen voor een vrijzinnige universiteit. Later ben ik als advocaat gaan werken op de juridische dienst van het ABVV in Antwerpen. Dat is ondertussen al meer dan dertig jaar geleden. Na tien jaren ben ik vakbondssecretaris geworden voor de algemene centrale, en sinds 2005 ben ik Algemeen Secretaris van het Vlaamse ABVV. Ik werk in een van de weinige federale organisaties die dit

land nog kent en heb dus ook te maken met alle spanningen die uiteraard binnen zo'n federale organisatie ontstaan. Vlaamse syndicalisten nemen in de Vlaamse context vandaag een specifieke plaats in in hun verzet tegen een rechtse Vlaamse regering maar worden toch dikwijls op dezelfde hoop gesmeten vanuit Franstalige hoek en snel bestempeld als "rechtse syndicalisten". Dat geeft onbegrip. We kennen elkaar altijd maar minder en dat mondt uit in heel wat spanningen.

FVK: Ik ben in Bolivië geboren, maar ik kom uit Brussel. Ik woonde even in Vlaanderen, maar meestal in Brussel. Ik studeerde voor burgerlijk ingenieur in Louvain-la-Neuve, daarna werkte ik een paar jaren in de non-profit sector, op een plaatselijk ontwikkelingsproject in Schaarbeek, en in het domein van de permanente vorming. Ik ben toen begonnen aan de studie- en vormingsafdeling van de CNE, waar ik een tiental jaren gewerkt heb. Acht jaar geleden werd ik ten slotte algemeen secretaris van de CNE. Aangezien de CNE een Franstalige vakbond is, heb ik eigenlijk weinig contacten met Vlaamse gesprekspartners, behalve binnen de ACV-CSC Confederatie. Wat de geschiedenis van mijn familie betreft, langs moeders kant zijn het Franstalige Brusselaars en langs vaders kant Vlamingen die geleidelijk aan Franstalig zijn geworden doorheen de meanders van de Belgische geschiedenis.

OL: Bij de gebeurtenissen die u koos, was er ook een sportevenement, een keuze die relatief weinig werd gemaakt. Heeft uw keuze te maken met de actualiteit?

CC: Ja, twee jaar geleden vond ik het nog frappanter. We kwamen net uit de verkiezingen en in Vlaanderen was de N-VA de grote slokop, die alle stemmen had binnengehaald, en tegelijkertijd zag je mensen rondrijden met tricolore sokjes op hun spiegels en dito vlaggetjes aan de auto. Ook als ik nu kijk in mijn gemeente zie ik om de drie huizen een Belgische vlag hangen. Ik heb zelf geen Belgische noch Vlaamse vlag in huis, maar ik vind dat heel frappant. N-VA-politici in Vlaanderen proberen dat echt te minimaliseren. Ik denk dat er toch een of andere psychologie moet zijn die mensen op dat

soort momenten delen, of het nu gaat over een Eddy Merckx of over een Justine Henin of een Kim Clijsters. Justine Henin is ook in Vlaanderen in de armen gesloten. Men dacht niet: “dat is een Waalse tennisser, daar supporteren wij niet voor”, integendeel. Dus op momenten dat mensen je land op de kaart zetten en een prestatie leveren – of dat nu een wetenschappelijke of een sportieve prestatie is – zie je toch wel de spontane reflex om zich Belg te voelen en zich daarachter te scharen. En dat stemt mij wel hoopvol. Dan denk ik dat de slogans voor de onafhankelijkheid en het verhaal van de twee democratieën heel veel retoriek is – het Bart-de-Wever-verhaal – en dat dat niet verhindert dat mensen zich op dat moment toch wel terug verwant voelen en daar staan als solidaire Belgen. Ook met de aanslagen zag je dat trouwens heel goed. Misschien romantiseer ik dat te veel, maar ik vind dat frappant. En het gaat dan niet over tien Vlaamse Leeuwen die mensen voor de camera’s zwaaien bij een veldritwedstrijd, maar over een spontane golf van enthousiasme. Er keken bijna twee en een half miljoen mensen naar het voetbal vorige zomer, dat is waanzinnig.

OL: Denkt u dat dat een invloed kan hebben op de gevoelens van mensen?

CC: Dat weet ik niet. Mensen zijn bij verkiezingen ook heel dikwijls kort van geheugen en zullen op het moment zelf hun stemgedrag laten afhangen van wat herinnerd wordt van het beleid of van de besparingen van de laatste maanden. Maar het stelt mij gerust. Stel dat de Belgen het goed doen in de *Tour de France*, dan ga je ook weer datzelfde gevoel van samenhorigheid – je kan het geen eenheid noemen – maar van samenhorigheid hebben. Toch denk ik niet dat sport de wereld kan redden. Dat geloof ik niet. Het is wellicht even snel vergeten en toch zegt het iets. Ik bedoel: Justine Henin was voor ons in Vlaanderen even straf als Kim Clijsters hè, daar werd geen onderscheid in gemaakt. Een Goffin is even straf als … Hoe heette de vorige? Ja ze zijn gestopt, onze mannen. Enfin, de naam ontsnapt mij nu, maar ik merk ook in mijn omgeving dat ze niet zeggen “dat is geen Vlaming” of “dat is geen …”. Dat speelt absoluut niet.

EB: En bij voetbal heb je ook nog die extra dimensie dat er veel voetballers zijn die noch Vlaming, noch Waal zijn.

OL: En voor u? Is dit een gebeurtenis die u ook had kunnen kiezen?

FVK: Spontaan denk ik niet aan sportevenementen. Maar wat u zegt over de belangrijke aanwezigheid van Belgische vlaggen in Vlaanderen is opmerkelijk. En het is al even merkwaardig om de Belgische vlag te zien wapperen aan de kantine van het Vlaams Parlement. Mijn indruk is dat we hier de gevoelens van een bevolking raken, zowel in Wallonië als in Vlaanderen en Brussel. Als het over sport gaat, voelt iedereen zich Belgisch. Neem bijvoorbeeld Fellaini. Ook al is hij pas kortgeleden in België aangekomen, iedereen ziet hem als Belg.[1]

Het syndicale geheugen

OL: Wat de drie gekozen gebeurtenissen betreft, niemand had die tot nu toe gekozen: de vrouwenstaking bij FN,[2] de sluiting van Renault Vilvoorde en de oorlog in Irak. Welk evenement is voor u een mijlpaal in de geschiedenis van België?

FVK: De vrouwenstaking in de FN is een keuze die misschien beïnvloed werd door het feit dat er recent veel rond te doen was in de media. Met mijn collega-syndicalisten gingen we naar de herdenkingsbijeenkomst. Die gebeurtenis is mijn hele leven lang al in mijn geheugen aanwezig. In de Belgische geschiedenis is het een mijlpaal voor de feministische zaak. Ik maak deel uit van een voornamelijk vrouwelijke vakbond; meer dan twee derden van de leden zijn vrouwen. Dat zijn dus belangrijke kwesties voor ons. In het collectieve geheugen van de Waalse vakbondswereld is de vrouwenstaking bij FN een heldenverhaal. Die vrouwen zijn uit de fabriek naar buiten gestapt, tegen het advies in van hun vakbondsafgevaardigden, die uiteraard mannen waren, en tegen het advies in van de vakbondsstructuren. Maar ze konden ten slotte iedereen meesleuren. De vak-

bonden hebben onderweg hun slogans overgenomen. Deze actie maakt ook deel uit van een deels verdoken identiteit van de militanten en de vakbondsleden. Voor een aantal werknemers in Wallonië, maar vooral voor een aantal werkneemsters, blijft deze gebeurtenis voortleven als een overwinning. En in de syndicale wereld wachten we nu al lang op grote overwinningen.

OL: Ik zou gedacht hebben dat in het collectieve geheugen van het Waalse vakbondsleven de grote stakingen van 1960 er zouden boven uitsteken....

FVK: Ja, dat klopt, ik noemde die trouwens als een van mijn keuzes. De algemene staking van 1960-1961[3] staat voor een veel ruimere reeks van gebeurtenissen. Ze bestrijkt drie maanden van conflict met heel verschillende gevolgen. De val van de regering, de regering die toch toegaf en de wet die dan werd aangenomen, de debatten met het ABVV die daarop volgden waarbij de nadruk verschoof van de "structurele hervormingen" naar de regionalisering. Het is duidelijk dat de algemene staking van 1960 een bijzondere plaats inneemt in het collectieve geheugen van de Waalse arbeiders. De vrouwenstaking bij FN is een eenvoudiger, meer gefocust verhaal, met een positieve afloop.

EB: Denkt u dat dat in Vlaanderen ook nog in het syndicale geheugen zit?

CC: Er is het syndicale geheugen en het collectieve geheugen. In de jaren 60 en 70 waren heel veel vrouwen in de textielsector betrokken bij hele grote stakingen. Zo werd veertig jaar geleden het petroleumbedrijf RBP[4] in Antwerpen gedurende elf maanden bezet. Daar is dan heel de wetgeving voor de bescherming van afgevaardigden uit voortgekomen. Maar ik denk niet dat dat nog in het collectieve geheugen leeft. Het leeft wel in het geheugen van syndicalisten en dan meer in het bijzonder van de Antwerpse syndicalisten. Jonge mensen worden enkel nog met die geschiedenis geconfronteerd wanneer ze leren over die regelgeving en over de cassatierechtspraak, waaruit die beschermingswetgeving voortkwam. Maar dat is het syndicale

collectieve geheugen. Zelf heb ik een staking van de geldkoeriers van zes weken meegemaakt en dat is nu voor mij ook een deel van mijn geheugen. Dat ging ook over heel specifieke discussies als "Mogen we wapens dragen?". Een aantal jaar geleden was er de sluiting van de Belgafabriek. Dat ging toen over 3.000 jobs. Nu is dat gebouw zelfs weg. Het embleem van de Belgasigaret, dat vrouwenhoofdje, iedereen kende dat. Die sluiting zit in het Antwerps syndicaal collectief geheugen. Als er nu een fabriek dicht gaat, kijkt niemand nog op. Renault Vilvoorde, daarentegen, dat was de eerste keer dat er een maatschappelijke schok kwam – ook door de brutaliteit waarmee die sluiting toen gebeurd is. Daar is dan de Wet Renault uit voortgekomen, met al zijn mankementen. Maar je mag niet vergeten dat Ford, met zijn toeleveranciers, staat voor 6.000 jobs. Soms lijkt het dat we daar wat immuun voor worden, voor die aantallen en voor de impact van zo'n sluiting. Als ik breder nadenk dan waar ik nu professioneel mee te maken heb, is FN een goed voorbeeld. In de Vlaamse syndicale wereld zal men eerder teruggrijpen naar de textielstakingen, maar FN springt daarboven uit, hoewel die stakingen toch ook voor een deel over hetzelfde gingen.

OL: Wil u een andere markante gebeurtenis uit de Belgische geschiedenis bespreken?

CC: De rakettenbetoging[5] is ook wel belangrijk. Dertig jaar geleden kwamen toen honderdduizenden mensen op straat. Ik vind het moeilijk om me te beperken tot twee of drie gebeurtenissen. Naast het syndicale zijn er voor mij nog zoveel andere dingen. Ik lees heel veel geschiedenis en ben heel sterk met de Eerste Wereldoorlog bezig. Je grijpt ook in eerste instantie terug naar de dingen waaraan je zelf hebt meegedaan. Ik ben nog met mijn mama een ketting gaan maken rond Florennes,[6] hand in hand. En er waren de betogingen in Brussel, en in Den Haag. Zoiets blijft je bij als twintiger. Ook de hoop die de mensen koesterden dat er naar hen zou geluisterd worden door het feit dat ze met zoveel waren. Maar dan maakte de regering daar gewoon *quantité négligeable* van, dat die raketten er toch kwamen was zo demotiverend, daar hebben ze eigenlijk die

beweging toen wel mee dood geklopt. Je komt met 300.000 man op straat, maar *so what*. Maar goed, die raketten, daar had je nog minstens een maatschappelijk debat over. Mensen waren voor of tegen en gaven argumenten. In 2003 daarentegen, zijn we naar de oorlog gestapt zonder collectief protest of debat.

Anti-rakettenbetoging van 23 oktober 1983 (Bron: AMSAB/Lieve Colruyt)

FVK: Ik heb echt dezelfde herinnering. Deelnemen aan die betogingen en tegen mezelf zeggen: "OK, we hebben gewonnen, we zijn met 300.000! Het is onmogelijk dat de overheid dit negeert." En dan, een week later, de beslissing om de raketten toch te plaatsen! Voor mij is dat een belangrijke gebeurtenis, net als Vilvoorde, vijftien jaar later, en het toenemende gevoel van machteloosheid van de staat. Nog afgezien van onze vragen tot overleg, denk ik dat de historische en actuele feiten aan de arbeiders en aan de bevolking geleidelijk aan hebben duidelijk gemaakt dat de politieke machten niet meer luisteren.

EB: Mag ik misschien terugkomen op iets wat u daarnet zei, dat u zo geïnteresseerd bent in de Eerste Wereldoorlog. Waarom is dat zo?

CC: Goeie vraag, ik heb mij dat al dikwijls afgevraagd.

AB: Geen persoonlijke familiegeschiedenis?

CC: Nee zelfs niet, zelfs niet. Ik heb het daar dikwijls over met mijn zus. Ik vind de Tweede Wereldoorlog om allerlei, vooral ook politieke, redenen nog veel afschuwelijker dan de Eerste. Ik kan mij ook sterk ergeren aan het feit dat zeventig jaren later jonge mensen amper nog weten wat er gebeurd is in de Tweede Wereldoorlog – laat staan in de Eerste, die is echt wel ver weg.

AB: Dat is misschien de invloed van heel het herdenkingsgebeuren.

CC: Nee nee, ook dat niet. Ik ging naar het *Flanders Fields* museum vanaf de eerste dag dat het open ging. Ik heb een *guide* Michelin *Sur la Guerre Mondiale*, met alle begraafplaatsen. We hebben de ganse frontlijn van de Westhoek tot en met Verdun en de Somme met de motor gedaan.

AB: Maar het is niet dat u persoonlijk in uw verhaal, uw grootouders, …

CC: Nee, mijn grootmoeder had een broer die wat ouder was en die "gepakt was van de gas", zoals ze in Antwerpen zeggen. Hij was bestookt met gifgas. Ze vertelde dat ze als kind meemaakte hoe haar broer amper nog kon ademen. Hij is ook vrij vroeg gestorven. Maar daar sta je ook als kind niet bij stil. Voor de rest hebben wij eigenlijk helemaal geen historische band met de Eerste Wereldoorlog.

FVK: Ik heb de indruk, wanneer ik met Vlaamse collega's praat, dat er een sterkere band is met de Eerste Wereldoorlog. Ik denk niet dat Franstaligen zoveel specifieke herinneringen hebben. Een enkeling herinnert zich misschien nog de inname van het Fort van Hoei[7], of andere spectaculaire veldslagen. Dat zijn verhalen van nederlagen, niet van weerstand. We vertellen over veldslagen maar zonder dat dat een emotionele band heeft met het land, zoals wanneer je "ons grondgebied" zegt. Ik zie hoezeer mijn Vlaamse collega's ontroerd zijn wanneer ze die verhalen oproepen.

AB: Dat aspect dat de grond doorploegd is van de lijken, de wapens, obussen, … Dat is denk ik wel sprekend.

CC: Het is dubbel, want als er één ding absoluut afschuwelijk misbruikt is geworden, dan is het wel heel het verhaal van de vrede, van de toren in Diksmuide met heel het extreemrechtse. Ik vind integendeel dat alles wat met de Eerste Wereldoorlog te maken heeft, of dat dat nu in Passendale[8] was, of in Wallonië, of over de grens, dat was internationaal. Van overal ter wereld kwamen mensen naar hier om te vechten, mensen die zich nog niet realiseerden waarin ze terechtkwamen. De Eerste Wereldoorlog, dat is geen Vlaams verhaal. Trouwens, de jubileumvieringen deze winter vinden ook plaats in de omgeving van Luik. Ik heb ontdekt dat er ook heel wat monumenten en begraafplaatsen zijn in Wallonië, waarvan ik nog nooit gehoord had. Dat zijn plekken die helemaal niet zoals Ieper op de kaart gezet werden.

Wetenschappers, intellectuelen en arbeiders

OL: Laten we jullie markante persoonlijkheden bespreken. Wat ik telkens interessant vind in deze keuzes is dat er een fundamenteel verschil is tussen Franstaligen en Vlamingen. Als Franstaligen kennen we de voorgestelde Nederlandstalige personen niet goed, en omgekeerd. Ik moet toegeven dat ik Bea Cantillon kende, maar niet jullie twee andere keuzes, Marleen Temmerman en Christine van Broeckhoven.

EB: Dat zijn nochtans twee internationale figuren.

OL: Toch spreken we er in de Franstalige media niet of nauwelijks over. Kan u ons meer vertellen?

CC: Marleen Temmerman is gynaecologe in Gent. Ze is ook heel actief in Mombasa in Kenia. Ze heeft zich fel tegen vrouwenbesnijdenis verzet, strijdt heel sterk voor de emancipatie van de Afrikaanse vrouwen. Ze heeft een internationale wetenschappelijke *renommée*

en is nu een van de toppers van de Wereldgezondheidsorganisatie. Daar kan ze haar gynaecologische expertise internationaliseren en politiek laten gelden. Ik heb haar een paar keren ontmoet en ze is ook ongelooflijk *down to earth* als mens. Christine van Broeckhoven is een van de wereldexperten in Alzheimer en het Alzheimer-onderzoek. Ook haar ken ik persoonlijk. Zowel Marleen Temmerman als Christine van Broeckhoven zijn ook allebei, zij het kort, politiek actief geweest bij de SP.A.

OL: Ik merk dat uw drie keuzes wetenschappers zijn.

CC: Ja, maar het zijn geen Vlaamse wetenschappers met internationale *renommée*, het zijn Belgische wetenschappers met internationale *renommée*. Dat vind ik wel belangrijk. Dat geldt ook voor Bea Cantillon. Als we haar niet hadden dan was de sociale zekerheid al lang gesplitst. Zij is een van de weinige experten die de sociale zekerheid van binnen en vanbuiten kent. Als we haar zouden laten doen, dan zou zij, quasi op haar ééntje, dat stelsel kunnen moderniseren en wel zo dat de essentie van bescherming en verzekering in de sociale zekerheid zou rechtblijven, maar dat we niet langer die aanvallen op het stelsel zouden krijgen. Maar ja, iedereen zegt dat er niets aan mag veranderen, ook al is iedereen het erover eens dat het systeem niet langer aangepast is aan de wereld van vandaag. Experten zoals zij zijn nodig, die doordachte pistes kunnen aanreiken voor die modernisering. Als je dat moet overlaten aan de N-VA, of de experten van de N-VA ...

FVK: Of de CD&V…

CC: Of de CD&V ja… Bea Cantillon is een hele capabele *madame* met een vrij specifieke Belgische technische expertise op een heel specifiek belangrijk dossier. Misschien staat ons land wel model met onze expertise in internationale conflictbeheersing, met ons overlegmodel en het consensusidee, maar ook de sociale zekerheid houdt het land nog steeds bij elkaar. Ik denk dat mensen zich dat niet goed realiseren.

FVK: Zonder sociale zekerheid hadden we al lang een Vlaams en een Franstalig voetbalteam! Ik denk dat dat het is, wat het land bijeenhoudt! Sociaal overleg, collectieve overeenkomsten en sociale zekerheid, zonder de staatsschuld te vergeten...

OL: Sta me toe op te merken dat Bea Cantillon ook door Christ'l Joris werd gekozen tijdens ons gesprek met de werkgevers. Er zijn dus personen die zowel door werkgevers als door vakbonden gewaardeerd worden?

FVK: Zo veel te beter.

OL: Dus u kent alleen Bea Cantillon onder deze drie persoonlijkheden?

FVK: Ik ken haar niet persoonlijk, maar ik heb van haar gehoord, of ik lees wat ze schrijft, dus ja, ik weet zeer goed wie ze is en wat ze doet. De andere twee daarentegen ken ik niet.

OL: Nu stel ik voor dat u de personages voorstelt die u gekozen hebt. U hebt gekozen voor Gino Russo, Philippe Defeyt en Philippe Lamberts.

FVK: Philippe Lamberts is Europees parlementslid, nogal atypisch, omdat hij bovenaan de lijst voor de Europese verkiezingen stond, een beetje tegen het partijbestuur in. Het is de basis van de partij die er zo over besliste. Philippe Lamberts werkte vijfentwintig jaar bij IBM als hoger kaderlid. Zijn politieke uitspraken zijn heel overtuigend. Voor mij is het een van de weinige persoonlijkheden – je mag nooit "de enige" zeggen, omdat je nooit de hoop mag verliezen – maar één van de weinige figuren die vertrouwen in de politiek wekken omdat hij voortdurend terugkoppelt tussen het Belgische en het Europese niveau. Omdat hij in staat is om sociale rechtvaardigheid en ecologie op een uitermate coherente manier samen te brengen, en omdat hij oprecht is.

Daarna koos ik voor Gino Russo. Ik ken hem niet, ik heb nooit met hem gesproken, maar ik denk dat hij iemand is die op veel sympathie kan rekenen van de Belgische bevolking. Hij heeft geen

campagne gevoerd om bekend te worden, het leven besloot er anders over. Het is een Waalse arbeider uit de Italiaanse immigratie, hij is ook een vakbondsactivist – ik denk dat hij er ondertussen mee gestopt is – maar het was een integrerend deel van zijn levensverhaal. Ik bewonder het talent dat hij toonde voor politieke analyse, met indrukwekkend doorzicht, vasthoudendheid en menselijkheid, zoals men die bij weinigen vindt, zelfs niet bij de beste afgevaardigden of vertegenwoordigers uit de intellectuele of sociale elite. Ik bewonder ook zijn morele kracht. Hij heeft nooit tot haat of wraak opgeroepen. Ik herinner me discussies in meer burgerlijke kringen, die ik soms moest aanhoren en waar gezegd werd: “Het is toch geen metaalarbeider die moet gaan spreken op televisie, die naar het parlement moet gaan. Wie denkt die vent dat hij is?”. Het treft me te zien welk soorten mensen het lot – het afgrijselijke lot in dit geval[9] – in de schijnwerpers zet. Over het algemeen zijn mensen slimmer, vrijgeviger, altruïstischer dan wat in de negatieve en ontmoedigende publieke opinie zoal leeft. Als ik aan Gino Russo denk, vind ik het moeilijk om iemand te bedenken die groter onrecht heeft ondergaan, en toch slaagt hij erin een vorm van menselijkheid en van intelligentie uit te stralen die ik uitzonderlijk vind.

VR: En een Nederlandstalige persoonlijkheid?

FVK: David van Reybrouck, met wie ik de gelegenheid had om te discussiëren in het kader van de G1000. Ik heb enorm veel respect voor zijn werk als schrijver, ik denk dat zijn boek *Congo* echt meesterlijk is. Ik vind dat het iemand is die nog een zeker intellectueel lef heeft. Ik ben het niet met alles wat hij doet eens, maar ik vind het conformisme op dit ogenblik zo massaal, en hij breekt met die trend. Hij geeft de indruk dat hij nog altijd zin heeft om dingen te verzinnen.

VR: Om voorbij categorieën te denken?

FVK: Ja, hij is niet algeheel geformatteerd.

CC: Ja, en het is ook niet vanuit een antipolitieke houding. Hij zoekt alternatieven om de politiek terug bij de mensen te brengen.

FVK: Hij heeft een vorm van respect, van aandacht voor de democratische verzuchtingen. Hij is een van de Vlaamse intellectuelen die regelmatig in dialoog treedt met de Franstaligen. Ik vind dat belangrijk. Ikzelf ben echt Franstalig van opleiding en van cultuur, maar het maakt me verdrietig als ik zie dat er zoveel absoluut voortreffelijke Vlaamse intellectuelen en kunstenaars zijn, die totaal onbekend zijn langs Franstalige kant. Er is de Vlaamse film, het Vlaamse lied. Ik vind het jammer dat het anti-Vlaamse sentiment bij de Franstalige bevolking fors is gegroeid sinds het succes van de N-VA. Ik denk dat dit anti-Vlaamse sentiment een politieke aanleiding heeft die fundamenteel verbonden is met de ideeën van de N-VA. De hedendaagse Vlaamse cultuur blijft maar mensen, romans, films presenteren die, mochten ze in het zuiden bekend zijn, het betoog zouden nuanceren, waardoor de boodschap zou worden: “We haten de politieke ideeën van de N-VA, maar er zijn fantastische Vlamingen”.

Slogancommunicatie

OL: Laten we het nu hebben over de personen die u niet leuk vindt. Ik stel voor, mevrouw Copers, dat u ons over Bart de Wever vertelt. Er is een interessant contrast. Tijdens onze laatste ontmoeting met de werkgevers koos de Duits- en Franstalige Yves Noël Bart de Wever als gewaardeerde persoonlijkheid.

CC: Om te beginnen omwille van zijn ideeën. Waar ik absoluut van overtuigd ben – en wat ik ook zo geschreven heb, en ook aan mijn Franstalige collega’s in het ABVV zeg – is: De Wever is geen fascist. Je moet dat soort begrippen niet lichtzinnig gebruiken want dan haal je het gewicht van dat woord onderuit. Toch is De Wever een gevaarlijk oerconservatief rechts politicus. Hij is een Thatcher in het kwadraat. Hij is een Geert Wilders[10] – ook Wilders is een historicus die het heel goed kan uitleggen. De Wever is erin geslaagd, met dank aan de christendemocraten die de N-VA groot gemaakt hebben, om een soort publieke opinie te creëren in ons land, die in Vlaanderen

zou staan voor de waarden van verantwoordelijkheid, van "voor wat, hoort wat" en van "geen rechten zonder plichten". Als je problemen hebt in je leven of je zit in armoede of je bent ziek of je bent je job kwijt, dan is dat je eigen fout. Je bent daar zelf verantwoordelijk voor. Ook de vrouwen in de N-VA – Zuhal Demir, Liesbeth Homans, … – propageren dat soort ideeën. Wat ik vaststel, is dat Bart de Wever er zeer goed in geslaagd is om het cliché van "in Vlaanderen zijn er alleen maar hardwerkende tweeverdieners die constant hun geld aan de transfers moeten afgeven", heel stevig voet aan de grond te laten krijgen. Maar als je ziet hoe het beleid, zowel federaal als Vlaams, vandaag de ongelijkheid vergroot, dan is het net zo belangrijk om samen met armoedeverenigingen, met de mutualiteiten en met grote middenveldorganisaties, constant hun cliché van "maar wij hebben een sociale toets" te doorprikken. Als Homans zoiets zegt, dan spoor ik journalisten steeds aan om door te vragen naar wat die toets dan is. Want in de teksten vind je die niet terug. *They get away with it*. We hebben ook te weinig kritische journalisten die tijd genoeg krijgen om zo iemand eens op de rooster te leggen en door te vragen. Ook dat is een probleem. Maar mensen zullen ook wel gaan merken hoe die ministers door de mand beginnen te vallen. Ze merken dat dat beleid effectief alleen de belangen verdedigt van al wie het al goed heeft en vooral niet geïnteresseerd is in de mensen die zwak staan in de maatschappij. Een van de dingen die mij daar heel erg in opvalt, is de macht van de taal. Eigenlijk staat De Wever nu eerder op de achtergrond, wat het concrete beleid betreft waar wij als vakbondsmensen mee te maken krijgen. Toch is de communicatie die hij en de N-VA hanteren hallucinant, én heel populistisch. Constant worden deadlines naar voor geschoven die toch niet haalbaar zijn: "wij gaan in Vlaanderen dat doen" en "wij gaan dat veel sneller doen". Maar als je dan achteraf bekijkt wat ervan gerealiseerd is, dan is dat natuurlijk niet zo gebeurd, want zo snel gaan de dingen niet. Constant wordt er een slogancommunicatie gehanteerd, waar heel weinig *fond* in zit. De kabinetten zijn bevolkt met mensen die niet weten waarover het gaat: ook dat is hallucinant. Maar dat zijn dan wel de mensen die de "kracht van verandering" moeten waarmaken. Ondertussen

noemen wij dat de kracht van vertraging, van sociale afbraak, van… enzovoort. De Wever is een arrogante man, die zo groot is geworden dankzij zijn talent en zijn manier van debatteren. Maar gelukkig is de kloof tussen hem en de rest heel groot. En we gaan nu beginnen merken wat de impact van zijn beleid zal zijn. Telkens iemand zegt "De Wever is een fascist", zeg ik "Neen, vergis u niet, De Wever is geen fascist". Filip Dewinter, dat is een fascist en hij is nu terug aan het opkomen. Dewinter heeft wel nog wat politiek koren op de molen nu met de Brexit en met heel het migratiedebat. Laat de N-VA en het Vlaams Belang de dingen maar onder elkaar uitvechten.

AB: In Wallonië is dat één pot nat.

CC: Voor mensen in Wallonië is dat hetzelfde en dat klopt duidelijk niet. Maar dat neemt niet weg dat het beleid waar De Wever voor staat, hetzelfde beleid is als dat van Thatcher dertig jaar geleden en we kennen allemaal de gevolgen ervan voor Engeland. Het is dat wat je aan de mensen moet uitleggen. Zolang iedereen blijft geloven in het discours van "Wij zijn allemaal hardwerkende Vlamingen", "De Wever beschermt ons huis-, tuin- en keukenverhaal en dankzij hem gaan onze spaarcentjes niet weg" en "We zullen geen geld meer aan de Walen moeten geven", blijft de N-VA een grote partij. Ze hebben wel al wat klappen gekregen. Peilingen zijn maar peilingen, maar een aantal mensen gaan ook de effecten van de beleidsmaatregelen merken: mensen die ziek zijn, die werkloos zijn, jongeren, … Zij gaan zich dan beginnen afvragen: "Tiens, waarom heb ik daar ooit voor gestemd?". We hebben een boutade in Antwerpen: "Wat is er erger dan vijf jaar De Wever? Tien jaar De Wever". In tien jaar De Wever kan je in Antwerpen ook heel veel aan sociaal beleid kapot maken.

OL: En u, meneer Van Keirsbilck, vertelt u ons over een persoonlijkheid die niet bij u in de smaak valt.

FVK: Het is interessant om het over Jan Jambon te hebben.[11] Naar mijn mening is de N-VA geen fascistische partij, maar een partij die de onduidelijke zone verkent tussen een ultraliberale autoritair

rechtse partij, van het type “Thatcher in het kwadraat”, en een “fasciserende” partij. Ik zeg niet dat de N-VA een fascistische partij is, ik zeg dat ze voortdurend de limieten bespeelt en dat, in het bijzonder, Jan Jambon, door zijn persoonlijk verhaal, zijn sympathie en zijn uitspraken, bij uitstek die trend vertegenwoordigt. Journalisten beschrijven bepaalde van zijn uitspraken als “uitschuivers”. Ik geloof niet in uitglijders. De leugenachtige mededelingen van Jan Jambon zouden waarschijnlijk tot onmiddellijk ontslag geleid hebben in enig ander democratisch land. Ik denk dat in het voetbalteam N-VA Jan Jambon de rechterflank is, die banden onderhoudt, zoniet met het Vlaams Belang als partij, dan wel met de ideeën en de kiezers van Vlaams Belang. De minister van Binnenlandse Zaken wordt verondersteld om ons te beschermen, om orde en vrede in België te handhaven. Jambon voert echter een zeer actief beleid om haat te onderhouden en geweld uit te lokken, met middelen die fascistisch zijn. Als de minister van Binnenlandse Zaken de ochtend na de aanslagen van 22 maart in Brussel en Zaventem zegt: “Een aanzienlijk deel van de moslims dansen op straat”, dan gebruikt hij volgens mij middelen om geweld uit te lokken, die typisch fascistisch zijn. Dat is geen toeval. Ik denk dat hij, in de grond, iemand is wiens politiek intellectuele verhaal een “fasciserend” verhaal is.

CC: Ik volg wel. Ik denk dat Jambon vandaag gevaarlijker is dan De Wever. Niet zozeer omwille van zijn functie als minister van Binnenlandse Zaken – de soldaten in de straten, die er al waren lang voor de aanslagen trouwens, waar zijn die nuttig voor? – maar ook omwille van zijn zichtbaarheid. Bart de Wever is vandaag in Vlaanderen lang niet zo zichtbaar, terwijl Jambon alle dagen verschijnt. Jambon is gevaarlijker omdat die erin geslaagd is om een imago van normaliteit neer te zetten. Ik bedoel, als je hem bezig ziet op Terzake of op het nieuws, is hij altijd rustig en redelijk. Tegelijk gebruikt hij van die *oneliners*, die eigenlijk niet aanvaardbaar zijn.

FVK: Wanneer hij het heeft over het collectieve geheugen van de Tweede Wereldoorlog heeft hij systematisch geprobeerd de houding van de collaborateurs te rechtvaardigen. Hij onderhoudt

ook zichtbare politieke vriendschappen met oud-strijders uit het Oostfrontlegioen. Dat zijn geen uitschuivers.

CC: Neen neen, dat zijn geen details, absoluut niet.

FVK: Hij onderhoudt nauwe banden met wat er nog rest van een echte fascistische geschiedenis in Vlaanderen. Het is niet de N-VA, het is de N-VA-ambassade op fascistisch terrein. En hij is minister van Binnenlandse Zaken. Dat is hoogst ongewoon.

Brussel en Marcinelle

OL: Kan u dieper ingaan op de plaatsen die u leuk vindt in België? Om te beginnen, meneer Van Keirsbilck, valt Brussel bij u in de smaak, terwijl vele eerdere gasten vaak Brussel vermeldden als een plek die ze niet leuk vonden.

FVK: Inderdaad, ik dacht eraan alleen plekken in Brussel te vermelden! Toch heb ik er de Dijlevallei aan toegevoegd. Maar ik had ook de grasvelden van het Josaphatpark kunnen noemen, dat multicultureel volks Brussel waar de huidige arbeidersklasse van Brussel te vinden is. En ook het stukje dolce vita dat men in Brussel kan vinden, op caféterrassen, in de parken. Zodra het ophoudt met regenen, zitten mensen op de terrassen. Zo is de Brasserie Verschueren helemaal geen plek waar Japanse toeristen een half uurtje koffie drinken of één van de zeshonderd typische bieren. Het is een multigenerationele plek, met een hele geschiedenis. Het is een café waar radicaal-linkse activisten elkaar ontmoeten. Het is ook de markt op het voorplein van Sint-Gillis. Het is een plek waar een discussie in het Frans begonnen natuurlijk overvloeit naar het Nederlands of naar het Spaans. Dat is toch iets heel kenmerkends voor Brussel. Neem de tram, en je hoort zeven, acht, tien verschillende talen. In de Brasserie Verschueren zijn het niet toeristen die elkaar vinden, maar wel Brusselaars. Ze spreken Pools, Spaans, Italiaans, Turks, Arabisch, Vlaams. Dat is een aspect van het Brussel dat me lief is.

OL: Maar u weet dat veel Belgen Brussel een onprettige stad vinden?

FVK: Ja, en ik stoor me er elke dag aan. Ik merk dat veel Vlamingen en Walen Brussel haten. De politieke geschiedenis en de geschiedenis van de instellingen in België maken dat dit land bestuurd wordt door "municipalisten". De burgemeester van Hoei heeft veel meer macht dan een politicus in Brussel. Het politieke systeem werkt zo. Het is beter om nummer één in Gooik of in Hoei te zijn dan voor een politieke carrière in Brussel te gaan. Brussel is altijd bestuurd door mensen die haar haatten, of in elk geval tot in 1989. Daarna veranderde dat enigszins.

VR: Mevrouw Copers, wat vindt u van Brussel?

CC: Brussel is voor veel Vlamingen heel onbekend. Hoeveel pendelaars pakken de trein, gaan naar hun bureau, gaan 's avonds terug naar huis en zien niks van Brussel? "Onbekend is onbemind" en dat speelt mee. Ik werk in de Marollen, en als wij de gelegenheid hebben om even buiten te gaan en wat rond te hangen, doen we dat. We hebben trouwens met onze culturele centrale een paar weken geleden onze jaarlijkse trefdag in Brussel georganiseerd, waar driehonderd of vierhonderd vrijwilligers op waren ingeschreven. Dat is evenveel als wanneer we de dag in Bergen organiseren. We vertrokken vanuit Tour & Taxis. Met een vaste gids waren er gegidste "rode" wandelingen doorheen Brussel. Er waren ook fietstochten en een boottocht. Voor een personeelsdag een paar jaar geleden zijn we met enkele gidsen door Molenbeek gewandeld, ook dat was echt de moeite. Ik heb geen collega's die tegen mij zeggen: "Ik kom tegen mijn goesting naar Brussel."

OL: U kiest voor musea. U bent de eerste die zoveel musea opnoemt! Nemen we het "Bois du Cazier"-museum. Wat zijn uw indrukken, als Vlaamse, van dit museum, dat in Wallonië ligt?

CC: Wat me interesseert is de sociale geschiedenis die getoond wordt in dat museum. Die interesse is pas op latere leeftijd gekomen, via mijn man. Mijn schoonvader is Gaston Durnez, een van de oud-journalisten van *De Standaard*. Hij heeft in 1956 een aantal

reportages gemaakt over de mijnramp, over de onveiligheid waarin mijnwerkers in Marcinelle moesten werken. Hij interviewde veel mensen tijdens en na de ramp.[12] Hij heeft daar ook nadien de allereerste Vlaamse journalistieke persprijs mee gewonnen. Er werkten destijds ook veel vrouwen in Marcinelle. Er zijn ook zesendertig of zevenendertig Vlamingen omgekomen, samen met heel veel Italianen. We hebben er als Vlaams ABVV een gedenksteen onthuld, uit solidariteit. Er is tien jaar geleden ook een Waals congres doorgegaan van de Waalse collega's. Ze vroegen me: "Tu es une amie du Bois du Cazier?" Ze kennen mij daar als iemand die dat soort initiatieven mee ondersteunt en promoot. Ik vind het een van de meest ontroerende musea die we hebben: wanneer je de filmbeelden ziet, de reportages van toen, kom je niet buiten zonder tranen in je ogen. Ik heb het elke keer opnieuw, ook al weet ik wat ik ga zien. Dat museum grijpt je, dat is zo… We hebben in Marcinelle zelf ook een tentoonstelling georganiseerd met de naam "De Vlamigrant". Dat was in volle opkomst van de N-VA. We wilden toen echt een punt maken: "Mannen, stop daarmee, met je altijd tegen Wallonië te keren. In de tijd toen wij het slecht hadden en dat er bij ons armoede was, gingen we allemaal in Wallonië werken, in de staalindustrie en in de mijnen en…". We hebben toen ook de reportages van mijn schoonvader in de vitrinekast gelegd. Uiteindelijk hebben we vorig jaar een boekje gepubliceerd met zijn artikels – en dan zie je die mannen met zwarte gezichten op de foto's. Ik vond dat belangrijk, dat je als Vlaamse vakbond een publicatie terug nieuw leven inblaast: zo werd duidelijk waarover ook een katholieke journalist bij *De Standaard* een reportage maakte – want mijn schoonvader was een *kajotter*, hij kwam uit de christelijke arbeidersbeweging. En zo zag je hoe die toen eigenlijk ook al heel sociaal bewogen was. Dus ja, Marcinelle en het ABVV zijn ondertussen sterk verbonden.

VR: Een naïeve vraag misschien, maar wie waren de slachtoffers vooral?

Le Bois du Cazier (Bron: Musée du Bois du Cazier)

CC: Er waren ongeveer 260 doden, de meesten Italianen. In die gemeenschap leeft de herinnering nog heel sterk. De mijnramp heeft ook veel duidelijk gemaakt van de sociale geschiedenis: op welke manier die mensen destijds naar België werden gelokt, waarom ze kwamen, in wat voor barakken ze werden gedumpt… Een aantal weken geleden, naar aanleiding van een lezing over het boek, ergens in Tremelo of in Begijnendijk, heb ik nog een van de laatste overlevenden, een mens van ondertussen negentig jaar, ontmoet. Het was iemand die door mijn schoonvader, intussen ook achtentachtig, nog was geïnterviewd zestig jaar geleden. Toen die twee elkaar daar voor het eerst terugzagen, ja, dat was heel emotioneel.

AB: (klokkenspel op achtergrond). Het is treffend met die klokken. De *mise en scène*.

CC: In het buitenland gaan we gemakkelijk naar musea of naar concentratiekampen, of naar plaatsen die een hele menselijke geschiedenis vertellen. Marcinelle is eigenlijk een van de mooiste musea die we hebben…

FVK: Ik had dat museum ook kunnen kiezen, het is echt een uitzonderlijke plek.

OL: Laten we eindigen met plaatsen die jullie niet leuk vinden. Mevrouw Copers, u noemde de IJzertoren. Zou u die keuze kunnen uitleggen?

CC: Ja, vanwege die politieke recuperatie. Vandaag worden progressieve vredesmanifestaties in Diksmuide rond de toren georganiseerd. Er is ook elk jaar het Vredesfestival: progressieve kunstenaars en musici proberen om die toren, met dat afschuwelijk lelijk ding erbovenop, toch te herleiden tot zijn oorspronkelijke boodschap, namelijk nooit meer oorlog. Eigenlijk is dat de essentie en de oorsprong van die IJzertoren. Zelf krijg ik het niet over mijn hart om naar die progressieve Vredesconcerten te gaan, gewoon omdat ik zo'n weerstand heb tegen de manier waarop die toren jarenlang – en dan echt door fascisten – als het symbool voor Vlaanderen gerecupereerd werd.

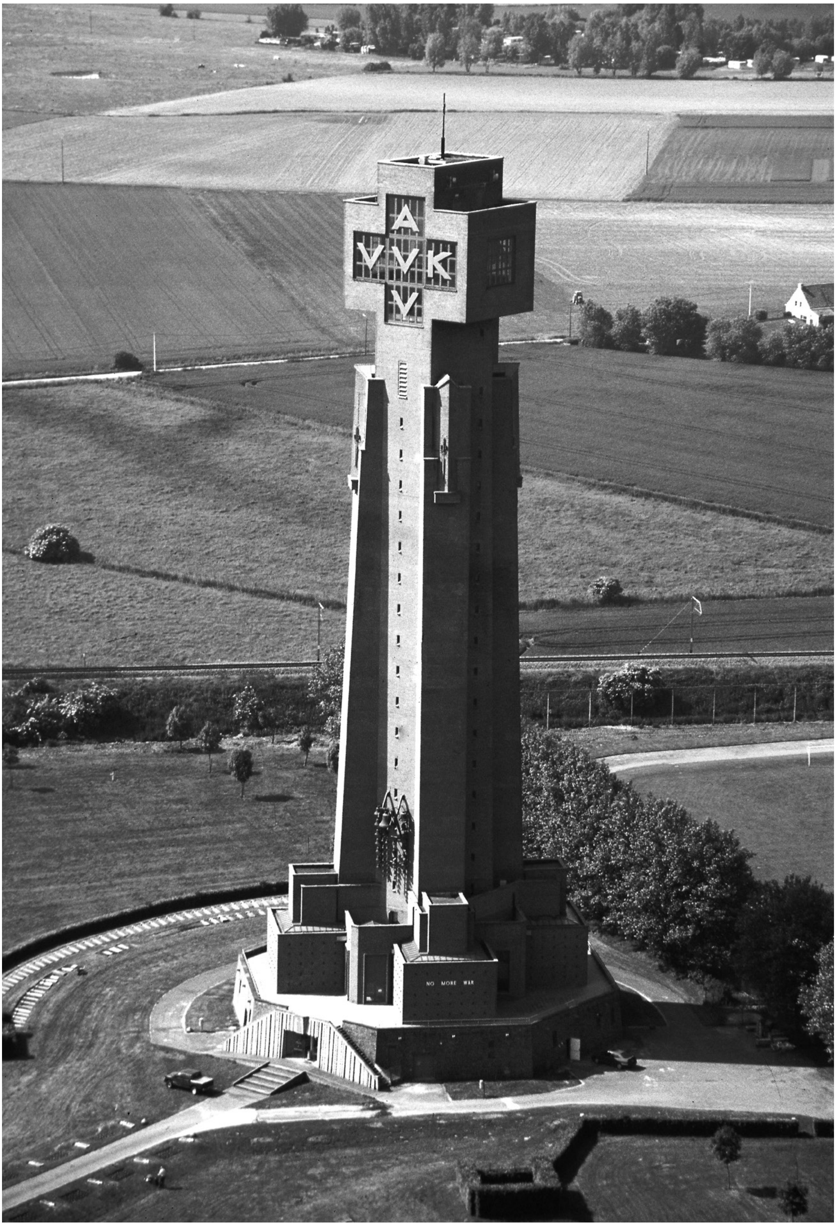
OL: Maar verandert dat niet? De inhoud van het museum in de toren werd volledig herzien.

CC: Ja, men probeert dat natuurlijk, en ik denk dat dat ook een goede zaak is, maar ik denk dat het nog lang zal duren voordat men dat politiek misbruik van decennialang van zich kan afschudden.

AB: Dat was een van de grote stokpaardjes van mijn oom, Johan Anthierens. Hij wilde ervoor zorgen dat die IJzertoren niet volledig in het kamp van extreemrechts zou blijven staan.

CC: Ja natuurlijk, maar er is nog veel werk aan de winkel om de geesten wat dat betreft te veranderen.

FVK: Maar zoals je zegt, werd dit symbool verdraaid of misbruikt. Ik ben nog nooit naar de IJzertoren geweest, maar het is een plek die me niet aanspreekt. Voor mij is die te sterk verbonden met een vorm van nationalistische recuperatie.

IJzertoren (Bron: Westtoer)

Religie

Brahim LAYTOUSS en Myriam TONUS

De ontmoeting tussen Brahim Laytouss en Myriam Tonus vond plaats op 30 september 2016 op de KU Leuven-campus in het centrum van Brussel. De militairen waren nog altijd aanwezig in het straatbeeld, maar het acute gevaar van terreuraanslagen leek enigszins geweken. Intussen werd het steeds geloofwaardiger dat Donald Trump de presidentsverkiezingen in de Verenigde Staten zou winnen. In België waren de begrotingsbesprekingen begonnen die de groeiende barsten in de regering-Michel zouden blootleggen. De grote conflicten binnen deze regering zouden zich echter pas in de maanden na de interviews manifesteren.

Brahim Laytouss (°1971) is leraar, onderzoeker, en imam te Gent. In 1988 studeerde hij islamitische studies aan het Europees Islamitisch Centrum te Brussel. Het tijdschrift *Knack* rekende hem ooit bij de meest invloedrijke allochtonen van België. Hij nam stelling tegen onder meer homohaat en vrouwenbesnijdenis. Sinds 2017 is hij tevens docent Islamitische Studies aan de faculteit voor Vergelijkende Godsdienstwetenschappen en Humanistiek in Antwerpen. Hij is ook medeoprichter van de organisatie DERADIANT, die instaat voor de begeleiding van de geradicaliseerde ex-gedetineerden.

Myriam Tonus (°1949) is licentiaat in de filosofie en de Romaanse letterkunde en is theoloog. Als dominicaanse

leek heeft ze dertig jaar lang gewerkt in het onderwijs, als lerares en als directeur. Ze is ook aalmoezenier in een psychiatrisch ziekenhuis, columniste voor *La libre Belgique* en commentator voor de radiomis van de RTBF. Ze schreef het boek *Miroirs d'Eve. Quand les hommes font parler Dieu à propos de femmes* (L'Harmattan, 2002).

Deelnemers: Brahim Laytouss (BL), Myriam Tonus (MT), Ariane Bazan (AB), Elke Brems (EB), Olivier Luminet (OL), Valérie Rosoux (VR).

Kennismaking

OL: We nodigen jullie uit als vertegenwoordigers van de religieuze en spirituele werelden, die niet mogen ontbreken in dit panorama van het Belgisch collectieve geheugen. Kan u zich in een paar woorden voorstellen?

MT: Ik ben in Luik geboren als dochter van een Luikse vader en een Parijse moeder. Ik heb geen familie meer, maar omdat zowel mijn moeder als mijn grootmoeder Frans waren, voelde ik me nooit honderd procent Belgisch; Frankrijk zat als het ware in mijn genen. Ik heb Romaanse letteren en muziek gestudeerd. Dus begon ik met het onderwijzen van muziek en daarna een beetje Frans, maar ik moest later ook godsdienstlessen geven. Ik heb me in theologie geschoold en dat betoverde mij! Die opleiding heeft me gefascineerd en fascineert me nog steeds. Ik was dertig toen ik begon, ik ben nu zevenenzestig. Later zette ik mijn loopbaan verder in het secundair en hoger onderwijs. Ik was schooldirectrice en projectmanager bij het SEGEC (*Secrétariat général de l'enseignement catholique*; Algemeen secretariaat voor het katholiek onderwijs). Mijn interesse voor de theologie werd zelfs nog sterker naarmate mijn carrière ten einde liep. Ik ben officieel met pensioen, maar ik blijf heel actief. Ik ben een seculiere dominicaanse en breng veel tijd door in theologische

onderzoeksgroepen. Ik geef lezingen, schrijf in tijdschriften en ben columniste bij *La Libre Belgique*. Ik schrijf ook in christelijke tijdschriften zoals *Rivage*. Ik gaf ook les in sociale wetenschappen. Er wordt wel eens gezegd dat ik door een dubbele bril kijk, met een theologische blik enerzijds en een sociaalwetenschappelijke blik anderzijds en dat klopt wel want ik kan die gebieden niet scheiden. Ik voel me eigenlijk niet helemaal Belgisch... Ik voel me Europees veeleer dan Belgisch, maar ik was al altijd in mijn land geïnteresseerd en ik denk dat er voor een klein land uiteindelijk in zestig, zeventig jaren zoveel dingen gebeurd zijn dat jullie project om de blikken te kruisen echt interessant is.

BL: Mijn naam is Brahim Laytouss. Ik ben eigenlijk ook theoloog van opleiding. Ik heb nog aan het Europees Islamitisch Instituut hier in de Grote Moskee van Brussel een theologische opleiding gevolgd gedurende vijf jaar. In het secundair onderwijs volgde ik de richting handel/talen. Om theoloog of imam te zijn, heb ik de koran gememoriseerd van kleins af aan. Het voordeel daarvan is dat ik ook de Arabische taal heb meegekregen. Dat heeft voor mij heel wat kansen geboden om ook wat Arabische literatuur te lezen en vandaar dat mijn interesse vooral uitgaat naar Arabisch en theologie. Ik heb ook zelf heel wat lectuur en opzoekingen gedaan, ik hield het niet enkel bij wat ik hoorde. Doorheen de jaren, met beide voeten op het terrein, heb ik enkele sociale en culturele verenigingen opgericht. Ik heb een moskeevereniging opgericht en ik was voorzitter van de unie van moskeeën in Oost- en West-Vlaanderen. Ik heb onlangs een islamitisch onderzoeksbureau opgericht, IDARA, *Islamic Development and Research Academy*, waarvan ik trouwens ook nog directeur ben. In 2012 gaf ik mijn eerste interview in *Knack* over de eerste Syriëstrijders. Dat was in het kader van een doctoraatsonderzoek aan de UA, waar ik toen een proefschrift schreef over de evolutie van islamistische bewegingen in België. Dat waren er een twaalftal, onder meer het jihadisme of het salafisme. De laatste jaren groeiden de spanningen in de moslimgemeenschap, aangewakkerd door de media. Dankzij het netwerk dat ik had, heb ik

mij niet vastgereden, en snel ook andere organisaties opgericht om verder te kijken dan alleen maar België. Wij hebben ook gekeken in andere Europese landen: Nederland, Frankrijk. Mijn bedoeling was daarbij altijd om een positieve kijk te brengen op het samenleven, op de mogelijkheid daarvan, mits iedereen zijn verantwoordelijkheid draagt. Tot de dag van vandaag blijven wij daarin geloven want het zijn de terreurbewegingen die erop wachten dat wij het zouden opgeven, zodat ze kunnen overnemen. Dat is in grote lijnen wat ik tot nu toe gedaan heb.

Julie en Melissa

OL: Na deze korte voorstelling, nu over jullie keuzes van gebeurtenissen. Myriam, U koos de Wereldtentoonstelling, het "Walen Buiten" en de ontdekking van de lijken van Julie en Melissa. Waar wil u nu op terugkomen?

MT: Die drie kwamen heel spontaan bij me op. Als ik aan het recentste gebeuren denk, was ik erg getroffen, zoals heel België natuurlijk, door de verdwijning van deze kleine meisjes. Die ochtend: ik zie mijn oudste dochter die ik met haar trouwjurk help en dan valt het nieuws. Bij het drama van 11 september was ik daarentegen alleen op vakantie en kon ik echt nadenken, maar dit nieuws was brutaal. Maar we moesten voortmaken met het aankleden, de auto stond beneden te wachten. Het was dus niet meteen, maar pas de volgende dag en de daaropvolgende, dat ik begon te beseffen hoe sterk ik door dit drama geraakt was. Niet alleen door wat er met deze meisjes was gebeurd – en op dat moment wisten we nog niet hoe wreed dat was – maar ook en vooral omwille van de haat die overal opdook. Ik woonde toen in Châtelet, één van de meest volkse buitenwijken van Charleroi, en ik was geschokt door de kleine haatposters die op de ramen verschenen. De kinderen van Dutroux zouden dezelfde behandeling krijgen als wat hij de meisjes aandeed! De haat die werd ontketend deed me snel beseffen dat er een *momentum* was in

België en dat het er toen op aan kwam om niet met de wolven mee te huilen. Er viel maar één ding te doen: zwijgen. Als je respect durfde te vragen voor de kinderen van Dutroux, kreeg ik als antwoord van mensen uit de buurt dat ik "pedofielen wilde beschermen". Het was onmogelijk om de discussie aan te gaan. De Witte Mars, ik was er niet bij omdat ik niet van volksbewegingen hou. Ik kon de nood van de deelnemers begrijpen, maar toch had ik het gevoel dat een eenheidsgedachte zich aan het ontwikkelen was. En het is echt dan, denk ik, dat ik sterk voelde wat dat fenomeen van eenheidsdenken betekent. Ik bleef stil, ik discussieerde niet meer, ik gaf geen enkel commentaar meer gedurende wel twee of drie jaar, de tijd dat het stof wat ging liggen. Toen ik vernam dat Meester Hissel[1] vervolgd werd voor het bezit van kinderporno, was ik gek genoeg niet verbaasd. Ik kan niet zeggen waarom. Omdat het me allemaal te smetteloos leek misschien. Recenter was ik lid van het begeleidingsgroepje van Michelle Martin[2] omdat ik heel dicht bij het Clarissen-klooster stond. Toen Michelle Martin daar aankwam, ontmoette ik haar heel gauw. Ik had haar ook al in de gevangenis geschreven. We hebben haar ongeveer twee jaren begeleid. Niemand van ons heeft dat van de daken geschreeuwd, maar de reacties voerden me terug naar de ontdekking van de lichamen van Julie en Melissa. "Hoe kan je? Het is een monster zonder enig respect voor kinderen". Je hoort van alles, ook in de christelijke wereld, maar dat verbaast me niet. Wat gebeurd is, is gruwelijk en we kunnen er alleen maar over zwijgen. Maar de volkswoede en de haat, die vandaag op sociale netwerken ontketend worden, waren er toen al. Maar in plaats van Facebook te gebruiken, plakte men affiches op zijn auto. Zulke haatreacties maken me erg bang.

AB: Dat was een belangrijke gebeurtenis, die België heeft getekend, zegt u. Was dat toen ook zo voor Antwerpen of Gent? Of was het een geïsoleerd fenomeen volgens u?

BL: Het werd daar ook gevolgd, het was een heel actuele, dramatische gebeurtenis. Rond die tijd was er ook de zaak Loubna Benaïssa,[3] die ook wonden sloeg. Er was enorm veel pijn en verdriet. Hoe kan

zoiets gebeuren, zo wreedaardig omgaan met kinderen? Maar wat opvalt, en dat is toch interessant, is dat men toen niet naar Marc Dutroux verwees in een religieuze context. Men zei niet "de christelijke Dutroux". Iemand als Salah Abdeslam is dé islamiet. Dat hoor ik soms ook van moslimjongeren die dan die vergelijking maken. Waarom is dat zo? Dat viel mij op.

AB: Dat is interessant.

BL: Gisteren heb ik toevallig nog over Marc Dutroux gesproken. Ik was in Antwerpen, ik had de gelegenheid om een academische zitting te openen. Mijn oratie ging over een volwaardige opleiding voor islamitische kaders hier in België en hoe we dat zien vanuit een pluralistische visie. Dat was eigenlijk een beetje mijn uiteenzetting. Nadien kwamen er een aantal collega's en die zeiden: Brahim, wij hebben een aantal vragen. "Denkt u dat Marc Dutroux schuldig is?" Ik zeg ja. Maar het was een psycholoog, dus ik kijk naar mijn collega...

VR: Niet te vertrouwen.

AB: Altijd bizar.

BL: Ik zeg: Ja uiteraard, hij is toch verantwoordelijk voor zijn daden, dat is logisch. Hij zegt: "Ja ok, volgens de aardse wetten is hij verantwoordelijk, daarin verschillen we niet, maar het bewustzijn van de mens heeft verschillende lagen. In hoeverre is hij volgens de hemelse wetten verantwoordelijk voor hetgeen hij gedaan heeft?" Gewoon om te zeggen dat Marc Dutroux nog altijd een soort toetssteen is, dat blijft altijd in het collectief geheugen.

MT: Wat je zegt raakt aan één van mijn overtuigingen: ook voor Marc Dutroux kan men de hoop niet opgeven. Als gelovige kan ik in elk geval niet zeggen: "Deze man is voor altijd verloren". Zo'n stellingen lokken felle reacties uit. Ik hoor reacties als: "Maar je gaat hem toch niet vrijpleiten!". Hopen en geloven dat er in ieder mens, zelfs de meest abjecte, iets is dat ooit misschien kan veranderen, voor mij is het een grondbeginsel.

BL: Ik denk dat dat voor ons gevangeniswezen wel een interessant perspectief is, om hoop te blijven koesteren voor wie dan ook, welke misdadiger dat ook mag zijn. Maar natuurlijk mag hij dan geen gevaar meer betekenen voor de maatschappij als de poort opengaat. Vanuit een spiritueel perspectief is het interessant hoe men over misdadigers als Dutroux denkt: hij is verantwoordelijk, daar is geen enkele discussie over, maar hoe gaat men daar mee om? In de theologie staat berouw heel centraal en het idee dat je zonden vergeven kunnen worden mits aan een aantal voorwaarden wordt voldaan. Dat je nooit hervalt, dat je oprecht berouw hebt, dat je ook een herstelplan voorstelt. In de gesprekken hoor ik ook dat het ministerie van Justitie niet goed weet hoe om te gaan met de geradicaliseerden in de gevangenissen. Dat zijn gesloten werelden. Wij hebben, denk ik, zeventwintig gevangenissen in België. Mensen die opgesloten zitten hebben veel tijd om alle herinneringen te herkauwen, die kunnen tien, vijftien jaar opgesloten zitten en hun herinneringen blijven vers, ze zijn niets vergeten. Heel anders dan de mensen die vrij zijn en amper de tijd hebben om stil te staan bij wat er gebeurd is en die zoveel nieuwe dingen meemaken dat de oude achteraan in hun geheugen belanden.

Erkenning van de islam in België

OL: Welke gebeurtenissen vindt u belangrijk voor België?

BL: Voor mij was het een andere gebeurtenis. Ik heb er twee genoemd. Als we even terugkeren naar mijn studietijd, ik was zo gefascineerd door de Arabische wereld en de islamitische wereld. Dat was in de periode dat Irak Koeweit is binnengevallen[4]. De coalitie van alle westerse landen ging Koeweit bevrijden, met op kop Amerika, de *States*. Dat gaf toen zo'n gespannen sfeer. Saddam die de slogans gebruikte van de Arabische eenheid. Koeweit was een land dat historisch ook tot Irak behoorde. Wat hij gedaan heeft was de kaart opnieuw herstellen. De islam werd daar sterk aan gekoppeld, niet

alleen die in de Arabische landen, maar ook die in de diaspora, de moslims in Europa. Zij worden daar steeds bewust of onbewust bij betrokken en vaak mee schuldig bevonden voor wat er gebeurt op internationaal vlak. Dat was niet enkel zo in 1991, maar ook in 2001, na 11 september, met Osama Bin Laden en Al Qaeda.

Wat voor mij een belangrijk moment was, was de erkenning van de islam in België. En dan vooral de naam van Paula D'hondt[5] is me bijgebleven, met het fameuze migrantenbeleid.

OL: In welk jaar was dat? De creatie van het migrantenbeleid?

BL: Dat weet ik eerlijk gezegd niet meteen. Rond de jaren 90, begin 1990, die periode. De islam was erkend in 1974, waardoor de grote moskeeën de volledige bevoegdheden hadden. In 1974 waren de eerste lessen in het onderwijs gelanceerd. De Grote Moskee was eigenlijk de executieve van die tijd, die dus onderhandelde met de ambassades van onder meer Saoedi-Arabië en ook Marokko en Turkije, de landen van waaruit gastarbeiders kwamen.

Maar ik vind dat je een Europese islam, een Belgische islam moet promoten door af te stappen van die landen van herkomst omdat je dan weer terugkeert naar vroeger. Ik zie dat nu bij de Grote Moskee in Brussel. Dat was de vertegenwoordiger van de moslims maar nu is dat precies de ambassade van Turkije en de ambassade van Marokko. Ik ben er niet tegen om expertise te gaan halen van gelijk waar, vanuit welk land dan ook. Maar ik vind dat je toch wel na veertig, vijftig jaar islam in Europa vanuit je eigen bodem mensen kunt halen en kaders kunt vormen. Dan ben je voorgoed verlost van allerlei.... dan heb je de volledige autonomie in het beheer van het islamdossier in België.

Ik kon mij vroeger enorm ergeren. Toen ik piepjong was, achttien à negentien jaar, moest ik altijd mee zetelen in de vergaderingen omdat ik de taal kende en ik moest altijd de vergaderingen openen met een recitatie uit de koran want ik had een mooie stem en was toen al imam in opleiding. Maar de vergaderingen duurden heel lang en het was heel vervelend om vijf, zes uur te vergaderen zonder resultaat, van de hak op de tak. En dat bleef maar maanden en jaren

duren en onze overheden waren ook niet gemakkelijk. Ik bedoel, het verliep niet vlot. Het islamdossier was toen al, in de jaren 90, een vergiftigd iets. De Hoge Raad heeft dan ook problemen gemaakt want zij hebben zich eigenlijk losgekoppeld van de grote moskeeën. Alle landen wilden hun zegje doen, die wilden allemaal aan het stuur: Marokko, Turkije, Albanië. Dat zijn zaken die toch wel de onderhandelingen met de Belgische overheid niet hebben vergemakkelijkt. En ik vrees dat dit zich nu een klein beetje herhaalt. Europese landen hebben het islamitisch dossier in de ijskast gestoken. Geen enkele politieker wil eraan komen want je verliest stemmen. Maar dat is eigenlijk de problematiek van de islam in België negeren, dus uitstellen, waarbij die gewoon steeds complexer wordt. Ze proberen enkel hier en daar wat retouches te doen.

Grote Moskee Brussel (Bron: Dominique Bauduin)

OL: Het eerste evenement is van 1974, het tweede van de jaren 90. U spreekt over positieve ontwikkelingen, die we niet echt meer zien. Gedurende de laatste twintig jaar ziet u geen echt positieve gebeurtenissen voor de Belgische moslimgemeenschap. Het is alsof er een periode van grote hoop was, nu gevolgd door een periode van desillusie en verdeeldheid.

BL: Ja, ik ben zeker geen pessimist, hoor. Als je in je geheugen graaft, komen die negatieve beelden altijd naar boven, ik denk dat dat bij heel wat collega's zo is. Gelukkig zijn er ook nog wat mooie herinneringen, maar dat is dan persoonlijk.

MT: Ik ben ontzet en het bevestigt wat we zojuist zeiden over dit land, dat altijd erg gespleten lijkt. Iedereen preekt voor zijn eigen parochie.

VR: Iedereen voor zijn eigen moskee, bedoelt u?

MT: Ja, ja, daarom nam ik het woord. Over die twee gebeurtenissen, die zo belangrijk voor u waren, heb ik natuurlijk wel gehoord. Maar zoals veel anderen heb ik niet het gevoel dat het mij aanbelangde. Maar we moeten ons allemaal zorgen maken over wat er met onze medeburgers gebeurt. Toch horen we helaas vaak dezelfde reactie: "Het is hun zaak".

OL: Maar u herinnert zich dus nog de toenmalige Commissaris voor het Migrantenbeleid?

MT: Ja. We waren blij voor hen, maar zelf waren we daar niet bijzonder blij mee. Toch is het iets dat echt iedereen aanbelangde. In plaats van de schuld of de verantwoordelijkheid bij de moslimgemeenschap te leggen, kunnen we ook zeggen dat het integratieproces zich nog niet volledig in de geesten heeft voltrokken.

OL: Alsof dat geen deel uitmaakte van uw collectieve geheugen?

MT: Nee, inderdaad, alsof dat geen deel zou moeten uitmaken van ons collectieve geheugen. Terwijl dat uiteraard wel moet.

EB: Maar u pleit dus ook voor een Belgische islam?

BL: Ja.

EB: En wat is er dan Belgisch aan die islam?

BL: Daar hebben we met een hele lading collega's, theologen over gediscussieerd. Het gaat natuurlijk niet enkel over geografie. Maar het zijn ingrediënten die we vandaag de dag hebben waarmee we het recept van een Europese islam perfect kunnen klaarmaken. De taal is één van die ingrediënten. Nu hebben jongeren bemiddeling nodig van tussenpersonen die Frans, Engels of een andere Europese taal kennen. De jongeren moeten zelf rechtstreeks de bronnen kunnen raadplegen, zonder tussenpersoon. Ook de boodschap, het discours moet je overbrengen in een taal die ze kennen. Ik denk dan aan de imams en theologen die preken en dergelijke meer, zij moeten een Europese taal spreken. Ten tweede zijn er ook hier veel bekeringen, van Belgen, Vlamingen. Ik heb collega's die Belg zijn, die Vlaming zijn en die gekozen hebben voor een islamversie 'van hier', zij het nu spiritueel, zij het... maar die zich goed voelen en die zeggen: ik ben Vlamingmoslim, ik ben Belgmoslim. Dat kan perfect. Journalisten vragen dan dingen als: waar moeten die begraven worden, worden die gerepatrieerd? Dan zeg je maar dat is een Belg, die moet hier begraven worden, die kan toch niet naar Marokko of Turkije.

Ik zeg niet dat het gemakkelijk is om die overgang te maken. Je moet ook de intellectuele weerbaarheid hebben om te kunnen vatten dat de islam nooit gebonden is aan een geografie. Je hebt Afrikaanse en Aziatische islam, dat is een feit. Waarom dus geen Europese islam?

Walen Buiten

OL: Laten we het nu hebben over het "Walen Buiten", een Belgisch evenement waarover de meningen uiteen lopen.

MT: Ik studeerde niet in Leuven, ik was ongeveer de enige die uit een katholieke middelbare school kwam en in Luik ging studeren. Wat me diep trof, was dat ik me Leuven voorstelde als een zeer ka-

tholieke universiteit; dat wil zeggen de meisjes die er gingen, zag ik echt als heel katholiek.

AB: Maar wat bedoelt u met “heel katholiek”?

MT: Een voor de hand liggend katholicisme, zou ik zeggen: omdat we katholiek zijn, gaan we naar Leuven! Zelfs na mijn studies moest ik soms uitleggen waarom ik in het katholiek onderwijs lesgaf hoewel ik niet uit Leuven kwam. Ik was blij dat ik er niet gestudeerd had omdat de ervaring van het pluralisme voor mij cruciaal was. In die tijd had ik veel laten vallen op religieus vlak. Maar toen ik die protestbeelden met de slogan “Walen Buiten” zag, was ik echt geschokt.

OL: Het betekent dat het voor u onvoorstelbaar was dat dergelijke incidenten op die plek gebeurden?

MT: Inderdaad.

AB: Als u zegt “hun” christendom, dan verwijst “hun” naar de Vlamingen die “Walen Buiten” riepen?

MT: Ja, ik was ook geschokt door de kerk, die absoluut stil bleef en liet gebeuren. Hoe die houding verzoenen met al die dure woorden over eenheid en de broederschap, over het aanvaarden van de ander? De bibliotheek zou in tweeën gesplitst zijn, wordt gezegd. Was dat een gerucht? Ik heb het nooit geweten[6].

AB: Ja, dat klopt

MT: Ik ben verzot op boeken: het splitsen van een bibliotheek lijkt me een misdaad tegen het denken. Hoe kon dat gebeuren in naam van een taal? En ik merkte dat jonge mensen van mijn leeftijd, die in Leuven studeerden, emotioneel reageerden: “Nu, we zijn in elk geval blij dat we ze niet meer zien en we hebben hen ook niet meer nodig”. Die gebeurtenissen hebben bevestigd wat een overtuiging is geworden, namelijk dat een deel van het christelijke discours vol gemeenplaatsen zit.

Velen dachten bijvoorbeeld dat, wanneer men christen is, of als men uit een christelijke middelbare school komt, dat men dan vanzelfsprekend naar de Katholieke Universiteit van Leuven gaat.

Maar geen van mijn kinderen ging naar Louvain-la-Neuve. Ze studeerden in Luik of Brussel. Ik denk dat verzuiling een essentiële factor was om België te begrijpen, zelfs als dat nu vervaagt. Ik heb me nooit onderdeel van een zuil gevoeld, althans niet op institutioneel niveau. Maar ik ontdekte wat een zuil was, niet alleen ideologisch, op het vlak van de overtuigingen, maar ook nog eens op taalkundig vlak met de Franstalige/Vlaamse verzuiling.[7] In die zin ben ik blij dat de dominicanen dit jaar hun 800-jarig jubileum vieren met de hereniging van de provincie België. Gemeenschappen, zoals alle religieuze gemeenschappen, slinken. In andere religieuze orden ontmoetten Franstalige gemeenschappen Fransen of Zwitsers, soms zelfs Quebeckers. De dominicanen daarentegen kozen ervoor om, op verzoek van de Vlaamse gemeenschappen, één enkele provincie te vormen. We hebben de hereniging van de Dominicaanse provincie België gevierd!

AB: Tegen de stroom in.

MT: En dus organiseerden we vieringen die volledig tweetalig waren. Ik ben verantwoordelijk voor de publicatie van *Amitiés Dominicaines* voor leken dominicanen. We zorgen ervoor dat er ook stukken van Vlaamse dominicanen in staan. Het is als een kleine herstelling van de breuk, die ik nog steeds ondraaglijk vind. Ik weet dat er dit jaar een verzustering was tussen Leuven en Louvain-la-Neuve, maar de boeken werden niettemin gescheiden. Het is absurd.

OL: De hele UCL-fenomenologiecollectie is bijvoorbeeld in tweeën gesplitst.

AB: Misschien is het wel een aanleiding om bruggen tussen beide te slaan. Dat men naar de andere kant moet gaan om toegang te hebben tot de collectie.

BL: Hetzelfde doet men ook nu vanuit de Moslimexecutieve: een Vlaamse kamer en een Franstalige. Dat is geen goede zaak, denk ik, om dat communautaire ook in de erediensten te gaan uitvechten. Je merkt ook dat veel moskeeën verdeeld zijn volgens de verschillende gemeenschappen: Turkse, Bosnische, dat je die etniciteiten hebt en

dat botst... een reden te meer om te komen tot die Europese islam. Ik weet dat het theoretisch mooi en goed is, maar om dat te implementeren zijn er natuurlijk heel wat struikelblokken; maar je moet er toch op een dag aan beginnen en de moed hebben om te zeggen: wij doen het. Trouwens als het verbonden is aan erkenning van de moskee, wat een materie is van het ministerie van Justitie, denk ik dat je het toch wel kan faciliteren om in die richting te gaan.

EB: Zijn er aparte circuits, Vlaamse islam, Franstalige islam?

BL: Dat zijn twee aparte eilanden als het ware. Spijtig, maar dat wordt nog verder gepolariseerd door de politiek of het beleid in België. Dat is de problematiek nog erger maken, vind ik.

AB: Wat betekent de affaire Leuven voor u? Is het een belangrijke gebeurtenis voor uw familie? Hebben uw ouders erover gepraat?

BL: Neen, mijn ouders waren analfabeet, alles wat academisch was... was een wereld, waar men niet over sprak.

Nooit honderd procent Belgisch

AB: Myriam Tonus, u begon met: “Ik ben nooit honderd procent Belgisch geweest”.

MT: Nee. Ik heb me nog nooit echt Belgisch gevoeld ...

AB: Heeft dat zin voor u, honderd procent Belgisch zijn?

BL: Naarmate je ouder wordt, voel je wel dat het percentage stijgt, ja. Je gaat dan op zomervakantie naar je land van herkomst en ziet: eigenlijk zijn er hier wel heel wat problemen, je gaat naar een administratie en zegt: geef mij dan toch maar België. Je zit in een kantoor in Noord-Afrika en beseft.... ik denk dat veel jongeren ook nu beseffen: eigenlijk is het hier veel beter en is het een stukje van onze identiteit, die we moeten opeisen. Als je kinderen hier zijn opgegroeid, ligt je toekomst hier ook. Integratie moet van binnenuit komen, die van buitenaf opleggen is onzin.

AB: Dat werkt niet.

BL: Dat heeft niet gewerkt en zal ook nooit werken. We moeten toch op lange termijn zoeken naar oplossingen. Hoe kunnen wij dat identiteitsbesef bij moslimjongeren aanwakkeren, zodat ze zich hier goed voelen, dat ze het gevoel hebben dat dit hun land is. In Japan leren ze de kinderen dat als ze een school binnenstormen, dat dat hun schoolbank is. Dat vind ik leuk. Ik heb dat ooit gelezen. Als iets van jou is, ga je daar zorg voor dragen. Mijn vader heeft mij dat ook altijd zo geleerd. Ik zag hem zorgdragen voor het milieu. Sluikstorten in de buurt, dat deed hij niet. Dat paste niet, dat mag niet. Dat is *haram*. Dat is bij hem *haram*. Dat mag je niet doen. En wij keken daarnaar op, terugkijkend, wauw, dat is mooi.

Koning Boudewijn

OL: Laten we het hebben over de personen van uw keuze. Wat opvalt is dat jullie beiden een koning kozen: één bij de leuke personen en één bij de minder leuke personen. Interessant!

MT: Ja, ik geef toe dat ik eigenlijk geen royalist of monarchist ben. Koning Boudewijn liet me onverschillig, ik vond hem echt een kwezel. Ik was verrast toen hij heel even besloot af te treden. Ik herinner het me omdat ik in Polen was met studenten. De Polen wezen er me onmiddellijk op: “Je koning is afgetreden”. Ik vond dat gebaar heel eerlijk, maar toen ik hoorde dat ze er een heilige van wilden maken, vond ik dat de kerk weer op haar kop was gevallen[8].

AB: We dachten dat u de christelijke wereld vertegenwoordigt. Maar in werkelijkheid heeft u vooral kritiek, lijkt me!

MT: Wellicht vertegenwoordig ik een bepaalde christelijke wereld, maar misschien niet de meest zichtbare, niet de meest luidruchtige. Ik had grote waardering voor koning Albert II, hij was een zeer humane koning, terwijl hij zogezegd niet in staat was om zijn broer op te volgen. Zijn leven als mens en echtgenoot was beslist bijzonder

turbulent, maar hij deed niet alsof hij boven het kleinmenselijke stond. Het was een vreedzame regeerperiode van iemand die aan zijn overtuigingen gehecht was. Vandaag voelen we dat België een bepaalde richting op gaat. Waarschijnlijk niet de richting van de eenheid van België zoals in deze zin van de *Brabançonne* bedoeld: “Tu vivras toujours grande et belle”. Door een gelukkig toeval was ik in Noorwegen op hun nationale feestdag en ik heb me sterk met dat land verbonden gevoeld. Zevenhonderd à achthonderd kinderen paradeerden in Oslo in nationale klederdracht en met de vlag. Bij al die kleine Noren waren er ook veel van Afrikaanse, Maghrebijnse of Indiase afkomst. Ze voelen zich Noors. Maar bij de jonge mensen met wie ik hier werk, voel ik zo’n gevoel van verbondenheid bijna niet. Belgische leerlingen zeiden me soms: “Maar, mevrouw, ik ben moslim. En ik ben Marokkaans.” Wanneer ik antwoordde dat ze Belgisch waren, deden ze er nog een schepje bovenop: “Ja, ik ben Belgisch op mijn identiteitskaart, maar ik voel me Marokkaans”. We moeten dus echt rustig nadenken over de toekomst van onze gemeenschappen. Allemaal goed en wel wanneer men zegt dat we gewoon uit elkaar kunnen gaan, dat we voor “confederalisme” kunnen gaan, maar niemand weet wat dat betekent. Soms wordt er een hereniging met Frankrijk voorgesteld. Moge God dat verhoeden! Ik hou van Frankrijk, maar dat is te veel van het goede. We hebben er behoefte aan om tot een collectieve entiteit te behoren. Persoonlijk voel ik dat tekort echt. Daarom voel ik me eigenlijk meer Europees dan Belgisch.

AB: Waarom Boudewijn?

BL: Ja, ik heb inderdaad herinneringen aan koning Boudewijn. Wij zijn Marokkaan van origine. U weet dat er een monarchie is in Marokko. Aan de koning wordt respect betoond. Dat is zo in de generatie van mijn ouders. Toen wij hier kwamen, ja, durfden wij in het begin onze mond niet opendoen want o wee als je iets zegt tegen de koning, dan heb je problemen, hé. Dan heb je serieuze problemen. Dus, vanuit de Marokkaanse context is ons eigenlijk meegegeven dat je een koning moet respecteren. De ko-

ning is de koning. Hij heeft er niet voor gekozen. Hij is zo geboren, dus…

OL: Is er voor de moslimgemeenschap een verschil tussen Boudewijn en de latere koningen wat het respect betreft?

BL: Ja, wij luisterden ook altijd naar de troonrede. En inderdaad, daar waren altijd warme oproepen te horen. Zeker bij koning Boudewijn. Er was toen heel veel racisme in het land, ik herinner me nog dat het Vlaams Blok sterk opkwam… En wij hadden toch het gevoel dat we iemand moesten hebben die ons kon redden. Wij voelden dat hij iemand was die opkwam voor de zwakken, voor de vreemdelingen in het land, tegen de racistische of extreme groepen in. Veel Marokkaanse mensen schreven effectief een brief naar de koning en die waren dan zo blij dat de koning tussenkwam of gewoon antwoordde. “Zie je wel dat de koning mij geantwoord heeft”. Wij hebben dat positief ervaren. Wij keken natuurlijk niet met de andere bril van ja, zoveel geld werd er gespendeerd of… Dat was bij ons niet echt iets dat… Maar gewoon de symboliek en de waarde van een koning te hebben die de gemeenschappen samenbrengt. Die hoop gaf. Echt, dat deed ons echt wel veel goed. Ik verschil daarover van mening met jou, maar ja. Sorry.

MT: Geen probleem, geen probleem.

Sheikh Hassan

OL: Veel van de personen die jullie kozen, zijn niet bekend over de taalgrens. Myriam Tonus, kent u bijvoorbeeld Sheikh Hassan?

MT: Helemaal niet, inderdaad ...

BL: Spijtig.

MT: Ik wil heel graag meer over hem weten.

AB: Waren er ook voor u onbekenden, meneer Laytouss, bij de keuzes van mevrouw Tonus?

MT: Ik vermoed van wel. Kende u Jeanine Wynants?[9]

BL: Nee. Wel, Sheikh Hassan is voor mij een soort tweede vader, een leermeester. Ik heb van hem heel wat wijze dingen geleerd, in die zin… Hij was eigenlijk de *moefti*, ook in Marokko. Ik heb hem heel vaak gezien, ook op de televisie toen hij de fatwa's verzorgde. Hij was ook één van de prominente geleerden die altijd werd uitgenodigd door de koning. Wij hadden de traditie in Marokko, tijdens de heilige maand ramadan, om – nu nog altijd trouwens – om lezingen te geven in het paleis in Marokko. En daar worden geleerden, grote geleerden uitgenodigd. Internationaal.

AB: Was hij Belg?

BL: Hij woonde hier in België, hij was Marokkaan, maar hij is dan naar hier gekomen om te doceren.

AB: Hij was een Marokkaan? Geen Belg?

BL: Hij was een Marokkaan, ja. Maar het is een Belgische figuur, in die zin dat hij hier, denk ik, meer dan vijftien jaar heeft gewoond. En ik had zo'n band met hem, ik kon hem altijd na de lessen heel wat zaken vragen en dat was, dat is mooi. Want een leerkracht of een leermeester… Bij hem was je altijd welkom, op zaterdag, in het weekend. Ik vond dat heel belangrijk. En hij oversteeg alle verschillen tussen wetscholen. Van hem heb ik geleerd dat religie eigenlijk heel flexibel is.

AB: Was hij bekend in Vlaanderen?

EB: Nee, hij is geen bekende Vlaming.

BL: Nee, maar bij de theologen en de imams wel. Maar ik zeg het, het is iemand van binnen mijn discipline en binnen de theologie was hij voor mij een voorbeeldfiguur. Hij had ook een enorm netwerk in de islamitische wereld.

EB: Van de personen die u noemt, mevrouw Tonus, ken ik ook niemand.

BL: Ik ben niet alleen.

Jeanine Wynants

MT: Ik koos voor Jeanine Wynants omdat ik een feministe ben. Ik besef goed dat ik uit een generatie kom voor wie Jeanine Wynants een groot figuur was.

VR: Ik ken haar ook niet.

MT: Jeanine Wynants was vakbondslid maar ze droeg vooral letterlijk de beweging *Vie Féminine*. Ze stond midden in het veld. Ze was echt sterk aanwezig en ze had vooral een zeer ontwikkeld politiek verstand. Ze was erin geslaagd een netwerk van contacten op te bouwen met alle Waalse politici, mannen en vrouwen. *Vie Féminine* werd zo een beweging met 150.000 tot 200.000 leden op haar hoogtepunt. Het was echt dé vrouwenbeweging. Wilde een minister een beslissing nemen met gevolgen voor vrouwen, dan moest hij met Jeanine Wynants overeenkomen, om te voorkomen dat ze via de media voor de vrouwen in de bres zou springen. Zij is echt degene die de zaak van vrouwen in België heeft bevorderd. Ze was ook een christelijke, diepgelovige vrouw. Ze beleefde haar geloof zonder veel omhaal, maar op een waarlijk sociaal geëngageerde manier. Jeanine Wynants werd door alle partijen gerespecteerd. En voor mij was ze hét voorbeeld van een engagement, niet alleen sociaal maar ook politiek. Ze voerde ook uitgebreid campagne met Dr. Peers[10].

AB: Kent u dokter Peers?

MT: Willy Peers. Het was de arts die zelf abortussen uitvoerde toen dat nog strikt door de wet verboden was. Zijn arrestatie lokte een lawine aan reacties uit, waarin Jeanine Wynants een spilfiguur was. Ze dwong respect af bij iedereen, zou ik zeggen, inclusief bij de katholieke kerk. Wellicht is het voor sommigen verbazend dat een christen vocht voor het recht op abortus. Toch werd Jeanine Wynants nooit aangevallen. Ze was een bijzondere vrouw.

AB: Ze had de steun van 30.000 mensen.

MT: Ja en dat wist ze. Ze speelde dat niet uit, maar ze kende de invloed van *Vie Féminine*. Toen journalisten me bij de 50e verjaardag van het Tweede Vaticaans Concilie vroegen of het concilie een belangrijke gebeurtenis was in mijn jeugd, antwoordde ik van niet: de belangrijkste gebeurtenis voor mij was mei 1968. En ik denk dat we niet kunnen overschatten wat een omwenteling dat voor vrouwen was. Jeanine Wynants is een deel van die omwenteling voor mij. Ze vertegenwoordigt het soort feminisme dat op geen enkele manier agressief is en geen oorlog voert tegen mannen. Jeanine Wynants – moeder, grootmoeder, vrouw ook – verdedigde echt vrouwen. Ze blijft een model voor mij.

AB: Jullie hebben allebei mentoren.

MT: Ja, inspirerende voorbeelden.

BL: Twee voorbeelden.

AB: Een tweede moeder.

Pro's en cons van Brussel

OL: Laten we nu de plaatsen van jullie keuze bespreken. Wat interessant is, is dat beide keuzes in Brussel zijn. Bij de meeste duo's valt Brussel niet zo in de smaak. Voor iemand die in Gent woont, is Brussel een verrassende keuze, niet?

BL: Ik hou van Brussel, ik moet dat eerlijk zeggen. Ik heb hier ook vrienden, ja… Ik kom ook graag in Molenbeek, ik koop altijd brood van hier. In Gent zijn er nu ook wat Marokkaanse bakkers, maar die zijn niet zo goed als hier. En zeker als je je weg kent. Niet alle Marokkaanse bakkers in Brussel zijn goed, pas op. Dat heb ik na al die jaren ook geleerd. Slagerijen idem. Ja, het is leuk in Brussel. Maar wat mij verontrust is dat de politie te weinig divers is, dat je niet die weerspiegeling ziet van ja, bruine politiemensen, bruine commissarissen, waarom niet? Dat vind ik wel een beetje een pijnpunt, dat je dat in wijken of (deel)gemeenten in Brussel te weinig ziet. En

dat zou helpen om een aantal zaken te normaliseren. Het moet niet altijd de blanke politieagent zijn die iemand moet berispen, Ahmed kan Mohammed ook een boete geven. Waarom niet? Fatima moet Souad op het matje kunnen roepen.

EB: Of Piet op het matje roepen.

BL: Ja, of Piet. *Voilà*, dat is juist, inderdaad. Wel, die zaken kunnen een totale mentaliteitswijziging teweegbrengen waardoor je zegt, wet is wet.

OL: U vindt ook dat het Atomium het symbool van België is?

BL: Ja, nog altijd. Vroeger werd het veel meer gepromoot. Je zag het op bankbiljetten. Ik vind het wel jammer dat een nationaal symbool een beetje op de achtergrond is komen te staan. Het is toch een bezienswaardigheid, ik ben er ook naartoe geweest, ik vond het formidabel om dat ook inderdaad te kunnen bezoeken. We konden daarmee pronken: "Ik ben daar ook geweest!" Identiteit, daar moet je toch symbolen op plakken. Dat kan een monument zijn, of een koning… Als dat allemaal weggaat, ja, dan heb je niks meer.

AB: U heeft ook voor Brussel gekozen?

MT: Nee, helemaal niet. Ik dacht eerder aan Luik of Brugge. Het leuke van een stad is dat die mooi is, dat je je er vlot kan verplaatsen, dat je er makkelijk een plek vindt, op een terras van een café kan zitten of binnen bij slecht weer. Ik werk veel in cafés. Ik kan er makkelijk schrijven. Sinds de stadsvernieuwing in Luik kun je er wandelen, kuieren. Je kan er drie, vier kilometer wandelen zonder je overweldigd te voelen door de menigte. Zodra je in Brussel de trein uitstapt, moet je je een weg weten te banen. Ik voel me als een zalm die een rivier stroomopwaarts moet opzwemmen ...

AB: U zegt dat Brussel geen grote stad is, maar tegelijkertijd hebt u het over de mensenmassa.

MT: De stad is vooral te dicht bevolkt. Ter vergelijking: het grondgebied van Montreal is vijf keer zo groot als dat van de 19 gemeenten van Brussel, maar de bevolking is vijf keer minder. Je kan er dus

lang en rustig over de brede lanen lopen. Ook in Frankrijk kan dat, vooral in Bordeaux, een uitzonderlijke stad. Er is een kwaliteit van leven die ik niet in Brussel vind omdat er altijd files zijn, omdat de stad simpelweg te klein is. En dus verkies ik Luik in dat opzicht. Het is ook waar dat ik er geboren ben.

OL: U vindt Luik een geweldige stad.

MT: Voor mij wel. Van de Financietoren tot het centrum, alle verbouwingen zijn bijzonder. Je kan gaan zitten, je kan blijven zitten en kijken. Het stadscentrum zit uiteraard soms ook vol, maar je kan er wandelen, lezen, een museum bezoeken, neerstrijken in een park. Alles is goed ingericht; ik vind het prachtig. En wat Brugge betreft, het is een wonderbaarlijke stad wanneer je in de straten kan kuieren waar nog niemand is.

OL: U heeft noch de plaatsen noch de personen aangegeven die u minder waardeert. Had u dat deel van de vraag niet gezien?

Brugge (Bron: Yorgo Hoebeke)

BL: Nee, ik had daar moeite mee om te zeggen wie ik negatief beoordeel. Ja, dat ligt misschien in mijn karakter. Ik vergeet snel, ik vergeef ook. Ik heb heel wat aanvaringen gehad in mijn leven, zeker. Maar ik laat dat niet op mijn maag liggen.

AB: Positieve energie.

BL: Ja, misschien omdat het mijn beroep is als theoloog om bladzijden om te draaien en negatieve dingen niet te noemen. De genade en de vergeving moeten altijd overheersen. Dat is het mooiste wat je ermee kunt doen.

MT: Was u al eerder in Charleroi?

De scheepslift van Strépy-Thieu nabij Charleroi (Bron: Dominique Bauduin)

BL: Ik ben er een keer geweest, ja. Niet aangenaam.

EB: Maar toch woont u daar, mevrouw Tonus?

MT: Ja, dat was een toeval. Ik wil mijn leven daar niet eindigen. Dat is niet mogelijk. Ik zou het niet kunnen. Nu woon ik er, dat is

nu eenmaal de realiteit. Maar zodra ik kan, zelfs al ben ik tachtig, ben ik weg.

AB: Ook opvallend dat u niets zegt over bepaalde politieke partijen die racistische standpunten innemen…

BL: Goh, ja. Had u mij tien jaar geleden uitgenodigd, dan had ik u zeker het Vlaams Belang of het Vlaams Blok genoemd.

AB: En nu niet meer?

BL: Ik heb geleerd dat je met iedereen in discussie moet gaan. Want eigenlijk zijn dat ook mensen, hé, waarmee je aan tafel kan gaan zitten. Ik heb ooit, bij een verkiezingscampagne, het Vlaams Blok uitgenodigd in onze moskee. Die zijn daarop afgekomen om mee te debatteren in een moskee. Ik zei: U bent welkom. U bent te gast bij mij. Dus u ziet, eigenlijk kan je toch beter in een land iedereen aan tafel laten praten.

AB: U bent niet bang?

BL: Nee. Eerlijk gezegd, neen. Het is een gezonde dynamiek om mee te geven aan de moslimgemeenschap: leer in debat gaan met iemand die je niet graag hebt of die jou niet graag heeft. Want door te praten, door te luisteren naar elkaar kom je toch tot bepaalde overeenkomsten. En dat is interessant. Daarom blijf ik bij mijn stijl: ik zal het altijd zo blijven doen.

VR: Wat u zegt, is bijzonder hoopvol, natuurlijk. Ik vraag me af, is dat een perceptie, is dat eventueel verschillend langs Franstalige kant? Zijn daar heftigere reacties geweest? Bijvoorbeeld bij het verbod op onverdoofd slachten of tegen de politiek van Theo Francken?

BL: Van Franstalige kant reageert men ook op de N-VA of op het Vlaams Blok veel heftiger.

VR: Dat is wel opmerkelijk.

BL: Je hebt er veel meer aan om te zitten, om te luisteren, om te debatteren en dan kan je, denk ik, wel dingen bereiken. Ik blijf erbij dat je wel een hand moet reiken.

Besluit

In de kerstperiode van 2019-2020 organiseerde de Vlaamse krant *De Standaard* een poll bij de lezers met de vraag: Wat is voor u hét beeld uit de Belgische geschiedenis?

De redactie had een preselectie van tweeëntwintig foto's gemaakt. Daarbij heel wat foto's die naar gebeurtenissen, plekken en mensen verwijzen die ook in de interviews in dit boek aan bod gekomen zijn, zoals de aanslagen in maart 2016, Sandra Kim, Eddy Merckx, de splitsing van de Leuvense universiteit, de Rode Duivels, Zwarte Zondag, premier Dehaene. Bij de tweeëntwintig foto's zijn er ook enkele die verwijzen naar dingen die in deze interviews niet vermeld zijn, zoals de dood van de Belgische blauwhelmen in Rwanda, de treinramp in Buizingen, de brand in de Innovation en de schipbreuk van de Herald of Free Enterprise. Voor een poll op basis van foto's is er een belangrijke vereiste die er bij onze interviews niet was: er moest een treffende en "mooie" foto van bestaan. Wij peilden daarentegen naar spontane herinneringen. Het beeld moest niet materieel bestaan, maar in het geheugen van de geïnterviewden zijn blijven plakken.

De kracht van een beeld

In de interviews merkten we dat een herinnering vaak wel degelijk gelinkt is aan één "beeld", soms letterlijk een foto. Zo vermeldt Dirk van Bastelaere een foto van zijn jonge ouders op de Expo 58, als hij wil uitweiden over het belang van die expo voor het vooruitgangsoptimisme van de tweede helft van de 20e eeuw. Van Bastelaere zegt

ook letterlijk dat *the collective memory* voor hem een kwestie van beelden is. En ook als het niet letterlijk om een foto gaat, hebben beelden toch vaak een grote rol gespeeld om het geheugen te voeden. Uiteraard komt zoiets heel sterk naar voren in het interview met de regisseurs Adil El Arbi en Jan Verheyen. El Arbi verklaart dat zijn volledige historische besef gekleurd is door films.

De rol van het visuele in ons geheugen wordt door veel gesprekspartners bevestigd. Voor Jean-Michel Saive zijn de wedstrijden van de Rode Duivels op het WK in 1986 blijven hangen, omdat hij ze al ontelbare keren op televisie heeft gezien. Ook musea kunnen in die letterlijke beeldvorming een grote rol spelen, zoals het Bois du Cazier dat doet voor Caroline Copers. De filmbeelden die je daar ziet, grijpen haar elke keer heel sterk aan. Nochtans worden musea zeer weinig vermeld in de interviews. Belangrijker zijn gedenkplaatsen, met op de eerste plaats Flanders Fields, de West-Vlaamse sites die herinneren aan de Eerste Wereldoorlog. Het is een plek waar je naartoe kan gaan om de geschiedenis haast te 'voelen', zoals blijkt uit verschillende van onze interviews. Diezelfde historische ervaring kan je opdoen door ontmoetingen: de schoonvader van Caroline Copers, Gaston Durnez, ontmoette in haar bijzijn een overlevende van de mijnramp van Marcinelle en die ontmoeting grift die gebeurtenissen in haar geheugen. Adil El Arbi ontmoette tijdens een 11-novemberviering, toen hij tien of elf jaar oud was, een oud-strijder van de Eerste Wereldoorlog en dat heeft een diepe indruk op hem gemaakt: "We praatten met hem, namen foto's met hem, en dat is iets ongelooflijk, dan heb je een directe connectie met iemand die dat heeft meegemaakt." Historisch besef wordt dus gemedieerd door beelden, plekken, ontmoetingen en uiteraard ook herdenkingen, zoals de herdenking van de vrouwenstaking bij FN, die de herinnering daaraan wekte bij Felipe van Keirsbilck, zodat hij die gebeurtenis naar voren schoof in ons interview. Een plek die eruit sprong als "verloren" voor een constructieve herinneringsarbeid is de IJzertoren. Herman van Rompuy is daarvan overtuigd en ook Caroline Copers: zij meent dat de allesoverheersende politieke recuperatie van de IJzertoren het niet meer mogelijk maakt om er nu progressieve herinneringen aan te

verbinden, zoals men tracht te doen. De plek kan geen nieuwe plaats meer innemen in het collectieve geheugen.

Hoe krachtig het effect van “aanwezigheid” en “aanraakbaarheid” kan zijn, blijkt uit twee grote en met elkaar samenhangende tendensen in de interviews: bij zeer veel geïnterviewden ging het graven in het verleden ten eerste niet verder dan de laatste decennia en ten tweede waren zeer veel herinneringen gelinkt aan hun persoonlijke verhaal.

Het heden primeert

Uit onze interviews blijkt een vorm van “presentisme”, om het met een term van de historicus François Hartog te zeggen: het heden is alomtegenwoordig wanneer men het over het verleden of de toekomst heeft (Hartog, 2003; zie ook Hirst & Fineberg, 2012 voor een psychologische benadering van dat fenomeen). Slechts heel weinig van de genoemde plekken, personen en gebeurtenissen dateren van voor de Tweede Wereldoorlog. Een opvallende uitzondering is bijvoorbeeld Kristien Hemmerechts die de Val van Antwerpen uit 1585 noemt als een grote breuklijn in onze geschiedenis. Zij kadert het belang van die breuk door die te verbinden aan haar eigen “gespleten persoonlijkheid”: in Vlaanderen is ze een Vlaamse en in Nederland is ze in Nederlandse modus. Een tweede uitzondering is Christian Laporte, die heel kort de hertog van Alva noemt, maar het vervolgens liever wil hebben over Filip Dewinter. Philippe Moureaux noemt als een bewonderde figuur de 18e-eeuwse aristocraat Charles de Cobenzl. Helemaal toevallig is dat niet, want Moureaux schreef zelf zijn doctoraat over die man. Op een bepaalde manier is die historische figuur dus ook gelinkt aan Moureaux’ persoonlijke geschiedenis. Voor hem leek het bijna of hij De Cobenzl echt ontmoet had: “Ik ging dagelijks met hem om, in de archieven uiteraard, en bewonder hem ten zeerste”. Jan Verheyen zegt uitdrukkelijk dat wat je zelf hebt meegemaakt zwaarder in ons geheugen weegt dan puur historische gebeurtenissen.

De persoonlijke geschiedenis weegt door

Wel vaker beseffen de gesprekspartners dat mechanisme. Christian Laporte weet dat hij de splitsing van de Leuvense universiteit noemt omdat die, zoals hij zegt, verweven is met zijn eigen verhaal. Of omgekeerd, Nina Verhaeghe geeft toe dat ze weinig interesse heeft voor de Tweede Wereldoorlog, omdat ze geen affiniteit heeft met mensen die die oorlog hebben meegemaakt. De legalisering van abortus in 1990 daarentegen noemt ze wel als een ingrijpende historische gebeurtenis, omdat ze in haar studententijd geconfronteerd werd met een ongewenste zwangerschap in haar omgeving. De momenten waarop historische gebeurtenissen en persoonlijke verhalen in deze interviews verstrengeld raken zijn zeer talrijk. Soms op een onverwachte manier, zoals bij Yves Noël die het Verdrag van Versailles noemt omdat hij, Duitstalige Belg, anders geen Belg was geweest. Als interviewers verwachtten we dat vaak ook. Zo vroegen we aan Adil el Arbi waarom hij de arbeidsmigratie niet had genoemd als historische gebeurtenis, een aardig staaltje van *framing* van onze kant. In het interview met de politici is in feite de hele Belgische politieke geschiedenis die opgerakeld wordt ook persoonlijke geschiedenis. Zij waren immers participanten.

Een opvallende plaats in de persoonlijke herinneringen hebben vaak de ouders. Jean-Michel Saive bijvoorbeeld houdt herinneringen vast omdat hij ze meemaakte toen hij bij zijn vader op schoot zat en ook Philippe Moureaux laat in zijn herinneringen zijn ouders een grote rol spelen. Zij zijn lang niet de enigen. Vincent Engel verbindt een reeks herinneringen (de kampen) aan zijn vader die een Poolse jood was en een andere reeks aan zijn moeder, van wie de familie een koloniaal verleden heeft. Hij houdt die herinnering ook levend door daarover te schrijven. Wanneer als geliefde plek de kust genoemd wordt, is dat haast altijd in familiaal verband: de link tussen de kust en nostalgie naar de kindertijd is sterk.

Soms biedt een persoonlijke herinnering de mogelijkheid om het heden beter te begrijpen, dan worden er historische parallellen getrokken. Dat doet Herman van Rompuy, die zegt dat hij, wanneer hij in zijn toespraken de Syrische vluchtelingen in de Middellandse Zee vernoemt, denkt aan zijn moeder en zijn grootmoeder, die in 1940 op hun fiets sprongen, op weg naar Frankrijk, en alles achterlieten, inclusief hun twee koeien.

Zoals uit de voorbeelden blijkt, tonen de interviews goed aan dat historische gebeurtenissen in de eerste plaats gekozen worden omdat ze verbonden zijn met de persoonlijke of maatschappelijke identiteit van de geïnterviewden. Wat de persoonlijke dimensie betreft, zien we dat de gesprekspartners vaak historische gebeurtenissen kiezen die voorgevallen zijn tijdens de jaren van identiteitsvorming (namelijk vooral tussen tien en vijfentwintig jaar), de zogenaamde “reminiscence bump” (Holmes & Conway, 1999). Wat de maatschappelijke dimensie betreft, verwijzen de gesprekken meestal naar gebeurtenissen die belangrijk zijn geweest voor de gemeenschap waar men zelf deel van uitmaakt. Voor al de interviews blijkt er zoiets te bestaan als een “sectoriële” herinnering: er is in het interview met de vakbondsmensen bijvoorbeeld sprake van een “syndicaal geheugen”. De sportmensen zullen vaker sporters en sportgebeurtenissen noemen, de regisseurs noemen films en andere regisseurs, enzovoort. Dat komt natuurlijk ook door het *format* van de interviews. We hebben iedereen gekoppeld aan een gesprekspartner uit dezelfde sector. Ze waren daar in zekere zin al *gecast* in een bepaalde rol.

Uit onze bijeenkomsten blijkt dat een van de belangrijkste vragen die met een grotere en dus meer representatieve steekproef moet worden aangepakt, het relatieve belang is van de factoren die bepalend zijn voor de keuze van de historische referenties die in het geheugen worden bewaard, of het nu gaat om gebeurtenissen of om personen. In dit stadium zijn verschillende factoren al duidelijk zichtbaar, namelijk de zojuist genoemde persoonlijke en maatschappelijke identiteit, het beroep dat men uitoefent, de verwantschap met generatiegenoten en de taalgroep waartoe men behoort.

Daarbij moet worden opgemerkt dat dit laatste niet altijd overlapt met de maatschappelijke identiteit, aangezien België complexer is dan het op het eerste gezicht lijkt. Denk bijvoorbeeld aan meertalige gezinnen of aan gezinnen met een migratieachtergrond, die zich buiten die tweedeling Nederlandstalig – Franstalig bevinden. Ook andere factoren die in deze interviews relatief weinig aan bod komen, verdienen meer aandacht. Denk bijvoorbeeld aan de invloed van gender of aan sociaaleconomische categorieën (die niet herleid kunnen worden tot de beroepsgroep). Elk van deze elementen biedt mogelijkheden om het nog grotendeels braakliggende terrein van de Belgische herinneringen verder te verkennen.

Zoals hierboven al vermeld is, worden historische parallellen (bijvoorbeeld met de Tweede Wereldoorlog) soms – maar niet heel vaak – getrokken in deze interviews (Ghilani et al., 2017). Caroline Copers wijst op de analogie tussen de Vlaamse arbeidersmigratie naar Wallonië en de economische afhankelijkheid van Vlaanderen ten opzichte van Wallonië in de 19e eeuw en de omkering van de rollen nu. Ze verwijst expliciet naar die analogie om begrip en relativering te vragen. Opvallend is de manier waarop Dirk van Bastelaere historische parallellen trekt. Hij wil duidelijk lessen trekken uit de geschiedenis. Een voorbeeld is zijn afkeer van referenda omdat het enige referendum in de Belgische geschiedenis bijna tot een burgeroorlog leidde. Zijn haast terloopse analogie tussen de utopie van Daesh en die van *Hart boven hard*, springt echter in retorisch opzicht zeker het meest uit de band.

Gemeenschappelijke herinneringen

Een van onze uitgangsvragen was of de plekken, personen en gebeurtenissen die onze achttien gesprekspartners noemden ook deel uitmaaken van een Belgisch verhaal. Kwam er uit hun antwoorden een gemeenschappelijke herinnering aan België naar voren? Zoals verwacht speelt het koningshuis een belangrijke rol in een dergelijk Belgisch verhaal. Dat geldt volgens Laytouss zeker ook voor

de migrantengemeenschappen. Voor hem staat de koning symbool voor wat ons verenigt. Het overlijden van koning Boudewijn wordt een aantal keer genoemd als een belangrijke historische gebeurtenis waaruit bleek dat er wel degelijk Belgen bestaan, die verenigd rouwden om hun vorst. Laurence Vielle zegt dat ze geen royalist is, maar dat de koning sterk haar Belgiëbeeld bepaalt, ook al heeft hij volgens haar tegelijk iets van een marionet. Ook sportprestaties – evenmin onverwacht – verenigen de Belgen. Laurence Rase zegt dat er niets anders zo'n patriottisch effect heeft als sport, wat beaamd wordt door Jean-Michel Saive. Die laatste voegt eraan toe dat in de bewondering voor sporters zoals Tom Boonen of Justine Henin de Belgen er niet bij stilstaan of iemand Frans- of Nederlandstalig is. Niet enkel de sportmensen delen die mening, ook Caroline Copers, bijvoorbeeld, merkt op dat we allemaal trots zijn als een Belg een prestatie levert en daarmee ons land op de kaart zet. Die prestatie kan ook wetenschappelijk zijn of, nog volgens Laurence Rase, kan ook een overwinning, zoals die van Sandra Kim op het Eurovisiesongfestival, dat effect hebben. Voor haar was dat de eerste keer dat ze zich bewust werd van het concept België, de eerste keer dat België betekenis kreeg. Caroline Copers en Felipe van Keirsbilck merken op dat het de sociale zekerheid is die ons land bijeenhoudt. Dat stelsel is nog steeds niet gesplitst, onder meer dankzij de kennis en inzichten van Bea Cantillon. Van Keirsbilck keert de redenering om: zonder onze "Belgische" sociale zekerheid en sociaal overleg hadden we geen Rode Duivels, maar een Vlaams en een Franstalig voetbalteam. Met een kwinkslag voegt hij eraan toe dat ook de staatsschuld ons samenhoudt, ook die delen alle Belgen.

En dan zijn er ook negatieve collectieve ervaringen, misschien zelfs trauma's, die België verenigen. Daarbij hoort uiteraard de zaak Dutroux, die onder meer door Miriam Tonus genoemd wordt, en de aanslagen op de luchthaven en de metro van Brussel. De interviews werden gehouden kort voor, tijdens en na die periode. Geschiedenis zijn ze dus zeker niet, maar iedereen is het erover eens dat ze een cesuur vormen in de Belgische geschiedenis, zoals Dirk van Bastelaere het verwoordt. Laurence Rase las onze vragenlijst de dag na de aan-

slagen. Ze wilde graag de luchthaven als favoriete plek opgeven, omdat hij voor haar de poort was naar elk groot kampioenschap, maar ze kon dat niet meer na de aanslagen. De luchthaven is van betekenis veranderd door de aanslagen en krijgt een andere plaats in ons collectieve geheugen.

Enkele van onze geïnterviewden geven aan dat voor hen het Europese verhaal veel belangrijker is dan het Belgische, en dat ze zich meer Europees voelen dan Belgisch. Dat is bijvoorbeeld zo voor Miriam Tonus, en heel uitgesproken voor Christ'l Joris. Voor haar is België een pragmatische politieke structuur en Vlaanderen een cultureel gegeven, maar Europa is meer dan dat. Europa is voor Joris een idee waarmee ze zich identificeert: "een motiverende visie op een wijze van samenleven van zoveel verschillende culturen, mensen en ideeën". In enkele gesprekken, bijvoorbeeld met de regisseurs, komt ook naar voren dat Franstalige Belgen zich meer identificeren met Frankrijk dan met Vlaanderen, dat er dus meer een gemeenschappelijk narratief is in die richting. Dat wordt zeker niet steeds toegejuicht. Vincent Engel noemt de invloed van Frankrijk overweldigend en stelt dat voor Franstalige Belgen Parijs de enige legitieme plaats is. In dat opzicht zou je Parijs kunnen beschouwen als een belangrijke Belgische plek, ook al gaat hij zover niet. Het zijn vooral mensen uit de culturele sector die die dominantie van Parijs sterk voelen. Omgekeerd zien we dat Kristien Hemmerechts niet vindt dat Vlamingen en Nederlanders een gemeenschappelijk verhaal hebben: veel Vlamingen voelen zich volgens haar verder verwijderd van Nederland dan van Franstalig België.

Al bij al ligt de nadruk zeker meer op de verschillen en op het bestaan van twee narratieven. De meeste geïnterviewden geven aan dat er in hun "sector" een ontdubbeling bestaat: Adil El Arbi en Jan Verheyen zeggen bijvoorbeeld dat er twee "cinema's" zijn: een Vlaamse en een Franstalig-Belgische, waardoor de filmwereld in België klein blijft omdat de weinige middelen ook nog eens verdeeld moeten worden. Gelijkaardige geluiden horen we bij Jean-Michel Saive en Laurence Rase, die erop wijzen dat het bestaan van twee bonden veel onnodige animositeit en complexiteit teweegbrengt.

Brahim Laytouss geeft eenzelfde probleem aan voor de Belgische islam: de Vlaamse en de Franstalig-Belgische islam zijn gescheiden werelden. Caroline Copers dan weer, die zegt in een van de weinige federale organisaties te werken die ons land nog kent, ziet daarbinnen ook een grote polarisatie, waarbij Vlaamse syndicalisten door Franstalige syndicalisten automatisch als rechts bestempeld worden, ook al gaan ze in het verzet tegen een rechtse Vlaamse regering. Ze zegt: "We kennen elkaar altijd maar minder en dat mondt uit in heel wat spanningen".

Wederzijds onbekend

Het gevoel dat "we" elkaar niet meer kennen overheerst in de interviews zeker. Dat thema komt vaak en uitgebreid aan bod. Dat valt in de eerste plaats op als de gesprekspartners hun gekozen personages voorstellen. Met uitzondering van Vincent Engel kiezen ze steevast personages uit hun eigen landsgedeelte. Jan Verheyen en Adil El Arbi geven aan dat ze geen Franstalige politici noemen omdat ze er nauwelijks kennen. Nina Verhaeghe meent dat de media daarin een grote rol spelen. Op de VRT is er niet veel interesse voor nieuws uit Brussel en Franstalig België en journalisten van de RTBF en de VRT hebben erg weinig contact met elkaar. Nochtans hebben de media een grote rol te spelen volgens Verhaeghe, net omdat er tussen Vlamingen en Franstalige Belgen weinig persoonlijke contacten zijn. Heel vaak hebben de gesprekspartners nog nooit gehoord van elkaars personages. Dat geldt trouwens evenzeer voor onszelf, de interviewers. Laurence Vielle en Dirk van Bastelaere hebben het vrij uitgebreid daarover, onder meer omdat tot Van Bastelaeres verontwaardiging Paul van Ostaijen niet gekend blijkt in Franstalig-België. Dat geldt in het interview met de sportmensen ook voor onder meer de "frères Taloche", François Pirette, Geert Hoste en Koen Wauters, of in het interview met de vakbondsmensen voor Marleen Temmerman en Christine van Broeckhoven.

Een opvallend voorbeeld van de (on)bekendheid van Franstaligen bij Vlamingen en omgekeerd kwamen we tegen in het interview met de journalisten. De abortuswet blijkt bij Nina Verhaeghe verbonden zijn met (de Vlaamse) Lucienne Herman-Michielsens en bij Christian Laporte met (de Franstalige) Roger Lallemand. Het is zeker ook mogelijk dat gender hier een rol speelt bij de herinnering: dat onze vrouwelijke gesprekspartner de vrouwelijke helft van het duo noemt en onze mannelijke gesprekspartner de mannelijke helft.

Verschillende geïnterviewden, vooral Franstaligen, halen de N-VA aan als een belangrijke factor waardoor we elkaar niet meer kennen, als een factor die de gemeenschappen uiteendrijft en het beeld dat de Walen van de Vlamingen hebben verslechtert. Felipe van Keirsbilck vindt het bijvoorbeeld jammer dat het anti-Vlaamse sentiment bij de Franstalige bevolking aanzienlijk is gegroeid sinds het succes van de N-VA. De meest genoemde figuur in deze interviews is Bart de Wever. Hoewel sommigen hem ook bewonderen, zien vele anderen hem als een grote splijtzwam voor België, als iemand die het Belgische narratief ondergraaft. Toch vindt Van Keirsbilck bijvoorbeeld Jan Jambon "gevaarlijker" dan De Wever, onder meer door de manier waarop hij met het oorlogsverleden omgaat. Over het algemeen, en dat is zeer opvallend, zijn er zeer veel politici bij de minst favoriete figuren, naast de gebruikelijke *villains* natuurlijk als Dutroux en Leopold II.

Hoewel het vooral bij de personages opvalt hoezeer de twee gemeenschappen verschillen, zien we ook soms bij de plekken en gebeurtenissen die kloof. Luik bijvoorbeeld is uiteraard bij alle Belgen bekend, maar niemand van de Vlamingen zal die stad noemen terwijl ze duidelijk erg positief ervaren wordt door de Franstaligen. Het "lelijke" Charleroi daarentegen wordt in negatieve zin wel door zowel Franstaligen als Vlamingen genoemd. Bij de gebeurtenissen is de splitsing van de Leuvense universiteit opvallend afwezig bij de Vlamingen, die gebeurtenis zit enkel in het collectieve geheugen bij onze Franstalige gesprekspartners. Herman van Rompuy is

wellicht een uitzondering daarop. Nina Verhaeghe zegt dat ze pas besefte wat die splitsing betekend heeft voor de Franstaligen door interviews met hen af te nemen. Het kwam daar altijd terug naar boven en vooral de agressieve slogan “Waalse ratten, rol uw matten” heeft schade aangericht waarvan de meeste Vlamingen zich niet bewust zijn.

Meningsverschillen

Er werden ook veel plekken, gebeurtenissen en personen genoemd waarover men van mening verschilde. De kust en Brussel springen er dan uit: zij worden zowel in positieve als in negatieve zin veel genoemd. Daarbij moet ook gezegd worden dat we dat op den duur als interviewers ook verwachtten en daar zelf nogal op focusten. De zee is voor velen, zowel Vlamingen als Franstaligen, de plek waar ze als kind de zomer doorbrachten en die dus nauw verbonden is met nostalgie naar de kindertijd. Vincent Engel bijvoorbeeld roept het beeld op van boterhammen met suiker eten op het strand, waarbij het zand knarste tussen je tanden. Iedereen is het erover eens dat de bebouwing van de Belgische kustlijn afschuwelijk is. Vlamingen wijken daardoor nogal eens uit naar de kust van Zeeland, zoals Van Bastelaere vermeldt. Franstaligen gaan volgens Nina Verhaeghe en Christian Laporte vaker naar de Côte d’Opale, maar dat is dan omdat ze zich niet meer thuisvoelen aan de kust, tussen de Vlamingen. Nochtans vermeldt Verhaeghe ook dat de kust net een heel internationale vibe heeft, doordat er verschillende talen gesproken worden. Ook Laurence Rase vindt het juist zo prettig dat de kust tweetalig is, dat het een plek is van zowel Vlamingen als Franstaligen.

Belgische kust (Bron: Yorgo Hoebeke)

Brussel roept zeer veel tegenstrijdige gevoelens op, die zeker niet enkel samenvallen met communautaire lijnen. Adil el Arbi houdt van Brussel, Jan Verheyen heeft niks met Brussel. Hij vindt het een vuile en lelijke stad. Hetzelfde horen we bij Laurence Vielle en Dirk van Bastelaere: Vielle is een liefhebber en Van Bastelaere totaal niet. Soms is er zelfs bij één geïnterviewde een gespletenheid met betrekking tot Brussel: Christ'l Joris bijvoorbeeld heeft gemengde gevoelens over de stad. Brahim Laytouss houdt ook van Brussel en vooral van Molenbeek. In het gesprek van Laytouss met Miriam Tonus groeit bij haar het besef dat migrantengemeenschappen in ons land er wellicht andere herinneringen op nahouden, dat België daar soms anders in het collectieve geheugen zit. Laytouss noemt bijvoorbeeld Sjeik Hassan als belangrijke figuur en de inval van Irak in Koeweit als belangrijke gebeurtenis voor de Belgische geschiedenis. Ze vindt dat ze fout zit door te denken dat islamitische herinneringen (feiten en mensen) haar niet aanbelangen. In feite lijkt ze te zeggen dat integratie ook integratie van (een deel van) elkaars collectieve geheugen moet inhouden.

Triomfboog in het Jubelpark in Brussel (Bron: Dominique Bauduin)

Er zijn een aantal gemeenschappelijke herinneringen die toch een soort gespletenheid laten zien, doordat ze totaal anders in het collectieve geheugen zitten. Niet onverwacht is dat het geval voor de Tweede Wereldoorlog: die wordt zo verschillend *geframed* in Franstalig België dan in Vlaanderen, dat hij nauwelijks tot een gedeeld cultureel geheugen gerekend kan worden. De kwestie rond amnestie sluit daarbij aan. Die wordt uitdrukkelijk aangekaart door Philippe Moureaux. Amnestie zou een opzettelijke ingreep kunnen zijn in de herinnering en verwerking van de Tweede Wereldoorlog, maar is volgens Moureaux absoluut taboe bij de PS, terwijl het volgens hem goed is als een samenleving een bladzijde kan omslaan. Dan gaat het dus eerder over iets loslaten uit het collectief geheugen, dan over iets bewaren.

Vooral de verwijzing naar de Tweede Wereldoorlog tijdens de ontmoeting tussen de twee dichters was opvallend. Dat zij naar die historische periode verwezen op een manier die niet alleen sterk verschilde, maar ook bijna onverenigbaar was, is veelzeggend. Dat een en dezelfde historische figuur, Paul de Man, voor sommigen als

een held en voor anderen als een verrader kan gelden, bevestigt weer eens dat voor ons geheugen niet zozeer het verleden als zodanig van belang is, als wel de verankering van het verleden in het heden. Dat geldt ook voor de Eerste Wereldoorlog, die vaak ter sprake komt – een gegeven dat waarschijnlijk mee beïnvloed is door het feit dat de interviews afgenomen werden tijdens de herdenkingsjaren. Van Keirsbilck en ook anderen laten verstaan dat Flanders Fields wel een soort internationale gedenkplek is, en een Vlaamse, maar geen plek waar Franstalige Belgen naartoe trekken. Het lijkt een plek zonder betekenis voor hen.

Uit elk van de interviews blijkt telkens weer dat herinneringen niet onveranderlijk bewaard blijven, maar nieuwe vormen en betekenissen krijgen in het licht van het heden. Dat sluit perfect aan bij de woorden van de Franse romanschrijver Georges Bernanos: "l'avenir n'appartient pas aux morts, mais à ceux qui font parler les morts, qui expliquent pourquoi ils sont morts" (Bernanos, 1949:29). In ieder geval tonen alle gesprekken in dit boek aan dat herinneringsprocessen tijd nodig hebben. Er wordt vaak gezegd dat het gewicht van het verleden met de tijd afneemt. Hoewel het verstrijken van de tijd inderdaad noodzakelijk lijkt voor het verzachten van bepaalde pijnlijke herinneringen, is het daarvoor echter toch niet steeds een voldoende voorwaarde.

Het belang van taal

Uiteraard werden we soms ook verrast door de keuzes van de geïnterviewden, bijvoorbeeld wanneer Christ'l Joris een industrieel noemt als favoriete personage, namelijk Lieven Gevaert, of wanneer Nina Verhaeghe als favoriete plek de trein noemt. Daarbij verklaart ze onder meer dat het voor haar zo Belgisch is hoe we op de trein elkaars taal verhakkelen bij het omroepen van stopplaatsen en bij mededelingen.

Daarmee raakt ze aan een thema dat geregeld de kop opsteekt: taal. Dat we elkaars taal zo slecht verstaan vinden veel gesprekspartners, zoals bijvoorbeeld Kristien Hemmerechts, een reëel probleem, ook voor het delen van herinneringen. De journalisten denken bijvoorbeeld dat Di Rupo weliswaar een uitstekend parcours heeft gereden als premier, maar dat hij door zijn gebrekkige kennis van het Nederlands waarschijnlijk geen plek zal krijgen in het Vlaamse geheugen. Nina Verhaeghe grijpt terug naar het belang van het feit dat het Nederlands niet erkend werd bij de onafhankelijkheid van België. Dat die veronachtzaming van het Nederlands sterk verweven is met sociale en politieke problemen vandaag wordt volgens haar veel te weinig beseft door heel wat Franstaligen. Hoe beladen het gebruik van een bepaalde taal kan zijn bleek uit verschillende interviews: zo vertelt Laurence Vielle dat haar familie gesplitst is in een deel dat enkel Frans spreekt en een deel dat enkel Nederlands spreekt, en de wortel daarvan is een ideologisch conflict dat dateert uit de Tweede Wereldoorlog. Yves Noël vertelt hoe emancipatorisch het was voor hem om als Duitstalige Belg Frans te leren. Het Duits was na de Tweede Wereldoorlog zeer problematisch in de Belgische context. Dat ondervond ook Philippe Moureaux toen hij Luc van den Brande eens *Gauleiter* noemde. Kristien Hemmerechts had in haar kindertijd in Brussel dan weer het gevoel dat Frans de taal van de vijand was. Ze zegt dat ze schrik had van Frans, al was dat ook omdat ze naar eigen zeggen enkel boze leraressen Frans had.

In de interviews was afgesproken dat iedereen zijn/haar eigen taal mocht spreken, zowel de interviewers als de geïnterviewden. Toch zagen we veel Vlamingen overschakelen naar het Frans, Kristien Hemmerechts, Dirk van Bastelaere, Herman van Rompuy en Jan Verheyen bijvoorbeeld. Andersom gebeurde dat vrijwel niet, tenzij bij Philippe Moureaux. De voornaamste reden hiervoor lijkt een (gebrek aan) talenkennis te zijn: sommige Vlamingen voelden zich genoeg op hun gemak in het Frans om die taal ook te gebruiken in het gesprek, terwijl dat bij de Franstaligen niet het geval was. We hadden zeker niet de indruk dat het uit onwil was dat Franstaligen niet op het Nederlands overschakelden, wel uit onmacht. Overigens

was hun passieve kennis van het Nederlands wel goed genoeg om het gesprek te kunnen volgen. Volgens een aantal geïnterviewden is meertaligheid sowieso de hefboom voor emancipatie en burgerschap. Dat vindt Yves Noël en het is ook de uitgesproken mening van Christ'l Joris. Volgens haar is talenkennis enorm belangrijk om gelijke kansen te creëren in de samenleving. Uit de interviews blijkt dat het ook een middel is om een gezamenlijk verhaal te creëren.

Dat taal meer is dan een neutraal communicatiemiddel blijkt uit het voorbeeld van de Waalse ratten en van de *Gauleiter*, maar het kwam in wel meer anekdotes aan de oppervlakte. Herman van Rompuy herinnert aan een uitspraak van Guy Spitaels: "De Vlaamse leeuw brult maar hij heeft geen tanden". Volgens Van Rompuy had die zin een onmiddellijke, catastrofale en onomkeerbare impact. Hij zegt dat die formule de ziel en het hart van de Vlamingen trof en dat dat ook exact het doel was van Spitaels. Philippe Moureaux maakt daarop de vergelijking met een gelijkaardige kwetsende uitspraak van Luc van den Brande *vis à vis* de Walen: "plus un centime pour la sidérurgie wallonne" zei Van den Brande toen Wallonië economisch in zwaar weer zat en hij heeft daarmee de Walen in het hart geraakt. In het voorbeeld van Yves Noëls grootmoeder was er schaamte omdat ze Duitstalige Belgen waren die woonden in *le pays rédimé*. Ook hier weer blijkt de kwetsuur samen te hangen met taal, met een specifieke uitdrukking. Dat woord blijft pijn doen volgens Noël. Toch erkent Noël nog andere gevoelens. Meer dan de andere gesprekspartners getuigt Noël ervan trots te zijn omdat hij Belg is.

Het is een van de opmerkelijke transversale bevindingen van dit project: bepaalde woorden, namen, uitdrukkingen en korte zinnen zijn zeer sterk emotioneel geladen en roepen schaamte, vernedering en pijn op: *Gauleiter*, *le pays rédimé*, de leeuw die brult maar geen tanden heeft, geen cent voor de Waalse staalindustrie, Waalse ratten rol uw matten. In die uitdrukkingen wordt de emotie uit het verleden bewaard, ze worden overblijfselen die getuigen van een belangrijke en vaak traumatische gebeurtenis in het verleden. De kwetsende woorden, die we soms onverwachts kunnen tegenkomen, in een zin, een associatie of een herinnering, hebben steeds weer de

kracht om ons emotioneel te raken. Ze dwarsbomen onze gebruikelijke rationele ingesteldheid en brengen ons uit evenwicht. Dat is ook een klinische observatie in verband met de mentale dynamiek van een trauma: de details en de rafelranden van een scène die zelf ondraaglijk is, lopen over van betekenis en geven het trauma op een schijnbaar irrationele manier weer (Freud, 1899; Botella & Botella, 2006). Soms zijn die details woorden, die het onzegbare tegelijkertijd verzwijgen en uitspreken. Shakespeare liet Hamlet al zeggen: “I shall speak daggers to you!”: sommige woorden voelen aan als messteken, zelfs door de eeuwen en door generaties heen.

Intense emoties

Verschillende gesprekspartners hebben het over hun emoties bij bepaalde herinneringen. Jean-Michel Saive bijvoorbeeld vertelt dat hij huilde toen hij vernam dat koning Boudewijn gestorven was, Philippe Moureaux huilde toen Mitterrand de verkiezingen won in 1981. Herman van Rompuy vertelt hoe het een emotionele horrorperiode was voor hem toen er een kartel kwam tussen de toenmalige CVP en de N-VA van 2007 tot 2009. Hij zegt dat dat voor hem de meest ongelukkige periode was en noemt die zelfs traumatisch. Behalve gerapporteerde emoties uit het verleden ervaren de geïnterviewden ook in het heden emoties die met het verleden samenhangen. Zo heeft Christian Laporte het over zijn dankbaarheid ten opzichte van de oud-strijders van de Tweede Wereldoorlog, of bekent Miriam Tonus dat ze de breuk die “Walen buiten” heeft gecreëerd nog steeds ondraaglijk vindt. Vincent Engel gebruikt het adjectief “walgelijk” om zijn gevoelens ten opzichte van onze koloniale geschiedenis te verwoorden.

Verder zien we ook hoe gesprekspartners collectieve emoties vermelden. Herman van Rompuy heeft het erover dat de Vlamingen zich echt vernederd voelden na de provocatie van Spitaels (en dat hij als reactie weigerde nog Frans te spreken tijdens persconferenties). Beide politici, Van Rompuy en Moureaux, zagen in hun loopbaan

de Belgische politieke tegenstellingen gepaard gaan met wederzijdse vernederingen. Ook Kristien Hemmerechts vindt dat er nog steeds een vorm van minachting is blijven bestaan van de Franstaligen ten opzichte van de Vlamingen. En Van Rompuy verbindt daaraan nog gevoelens van ressentiment: “Ik had op den duur de indruk dat er van Waalse of francofone kant in het onderbewuste zoiets was van: Gij Vlamingen, gij zijt nu economisch welvarend geworden, gij doet het heel goed, wij niet; maar moreel, moreel zijt gij eigenlijk nog collaborateurs”. Toch haalt hij ook de woorden aan van de voormalige Israëlische premier en president Simon Peres: “You cannot change the past, you can only change the future”.

De keuze om te zwijgen

Zoals hierboven aangehaald, kunnen ook dingen die niet gezegd worden een collectief geheugen mee vormgeven. Het verzwijgen, het stilhouden, het spreekverbod met betrekking tot het verleden kwam in sommige interviews naar voren. Yves Noël vertelt dat in de geschiedenislessen in Duitstalig België de twee wereldoorlogen niet voorkwamen. En ook in zijn familie mocht daar niet over gesproken worden. Zijn grootmoeder onderbrak systematisch haar zonen als ze de behoefte voelden daarover te praten. Ook de vader van Herman van Rompuy sprak niet over de Tweede Wereldoorlog. Vincent Engel dan weer had bij zijn belangrijke gebeurtenissen met opzet de Tweede Wereldoorlog niet genoemd, omdat hij naar eigen zeggen anders altijd naar dat beslissende moment in zijn leven teruggaat. Hij dwong zichzelf om voor andere evenementen te gaan, maar wij als interviewers brachten hem toch naar dat onderwerp.

Congo komt niet heel vaak aan bod in de gesprekken. Ondanks een verleden dat decennialang nauw verbonden was met dat van België en dat nog steeds in vele opzichten is, wordt er weinig gesproken over de koloniale politiek, over de onafhankelijkheid van 1960, de daaropvolgende problemen waarbij België betrokken was, of over het leven van veel Belgen in de kolonie. Dat heeft zeker te

maken met de keuze van onze gesprekspartners, waarvan er niemand verbonden is met het Grote Merengebied in Afrika. Herman van Rompuy heeft in 1958 een jaar in Congo gewoond met zijn ouders en beschrijft dat als een enorme cultuurschok en een belangrijke breuklijn in zijn jeugdjaren. Vincent Engels grootvader was een vurige verdediger van Belgisch Congo terwijl hijzelf de hele koloniale geschiedenis weerzinwekkend vindt. Zijn gesprekspartner, Kristien Hemmerechts, verbaast zich ook over de omgang van de Belgen met hun koloniale verleden, onder meer aanwezig in de vele standbeelden van Leopold II. Hoewel het “herinneringswerk” aan en de kritische attitude tegenover ons koloniale verleden al een lange geschiedenis kennen, lijkt de plek van Congo in ons collectieve geheugen nog niet helemaal verworven en zeker nog in onderhandeling. Misschien zou de epische film over Congo waar Jan Verheyen van droomt verandering kunnen brengen in de manier waarop we Congo met onze Belgische identiteit verbinden.

Uitspreken wat onuitspreekbaar is

Hebben we gedaan wat we beloofd hadden? Zijn we erin geslaagd om dicht bij datgene te komen wat onuitspreekbaar leek voor Philippe Mouraux? Onze aanpak zorgde voor een hele reeks Belgische herinneringen, beelden en ervaringen die moeiteloos aan anderen verteld kunnen worden, allemaal dingen die makkelijk bespreekbaar zijn. Maar zelfs deze aanpak, behoorlijk gestandaardiseerd en gecontroleerd, kon niet verhinderen dat er dingen opvielen doordat er niet over gesproken of geschreven werd, doordat ze een meervoudige betekenis hadden en daardoor voor onenigheid of onbegrip zorgden of doordat ze zorgden voor een plotse verandering in toon en emotionaliteit: de omerta over de oorlog in de familie van Yves Noël, en het zwijgen van Herman van Rompuys vader, de IJzertoren, die “verloren” lijkt voor het gemeenschappelijke collectieve geheugen door te extreme associaties; de luchthaven van Zaventem, in de periode van de interviews “bezoedeld” door de aanslagen; het “Leuven Vlaams”

dat niet vermeld werd door de Nederlandstalige gesprekspartners maar wel door de Franstaligen; Flanders Fields, een gedenkteken voor Vlaanderen maar niet voor Wallonië; Di Rupo, de premier die niet in de herinnering van de Vlamingen zal blijven hangen omdat hij hun taal niet sprak. Deze aanpak verhinderde ook niet dat er, buiten en boven de vaak "sectoriële" herinnering, dingen naar voren kwamen die iedereen lijken aan te gaan, zoals de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog bij veel van onze duo's en de vermelding van Marc Dutroux als gehate figuur in verschillende gesprekken.

Soms gaven de gesprekspartners dubbelzinnige boodschappen mee. Ook al hechten sommigen geen belang aan een verenigd België, dan nog betreuren de meesten van hen wel de schade die wordt veroorzaakt door de verdeeldheid, zoals het verlies van budgetten voor sport of film, of sommen ze willens nillens aspecten op die de eenheid beklemtonen. Bij het vakbondsduo proberen de gesprekspartners bijvoorbeeld op te sommen wat de eenheid van het land kan uitmaken, of het nu gaat om sportieve prestaties, de aanslagen, het Belgische consensusmodel of de sociale zekerheid. Dit soort uitspraken, die de klemtoon leggen op wat België samenhoudt, komen voortdurend terug in de gesprekken. Maar ook polarisering en onenigheid duiken zoals gezegd vaak op.

De randen van het bespreekbare tonen zich echter pas wanneer er een soort van "ontsporing" plaatsvindt en de kloof tussen verschillende benaderingen aan het licht komt. Inderdaad is het pas wanneer we de handvatten missen om ons aan vast te houden en dus "ontsporen", dat we in de terugblik de grijze zone zien waar de sporen uiteenliepen, waar de verschillende benaderingen zonder raakpunten bleken. We kwamen dit soort van "ontsporing" één enkele keer tegen, namelijk bij de ontmoeting tussen de dichters. Sommige uitspraken van Dirk van Bastelaere – de sympathie voor Paul de Man en de parallel tussen Daesh en *Hart boven Hard* – schokten Laurence Vielle diep. Tot haar grote verdriet lukte het haar niet om voorbij het ogenschijnlijke misverstand te geraken en met haar gesprekspartner een vorm van wederzijds begrip te bereiken.

Laurence Vielle verwees kort nadien naar deze bijeenkomst in een interview in *De Standaard*, waarvan de titel op zichzelf al suggestief is: "Ik denk en hoop dat ik het nooit zal kunnen: de mens als monster zien" (16 april 2016). We zouden kunnen stellen dat deze zin het hart raakt van wat Philippe Mouraux het onzegbare noemde. Het onzegbare is misschien dat deel van het monster dat onvermijdelijk verbonden is aan de menselijke conditie. Dat monsterlijke behoort niet toe aan de ene of de andere gemeenschap, maar aan de mensheid in haar geheel. De moeilijkheid om samen te leven is dan misschien de moeilijkheid om het monsterlijke niet steeds bij de andere te gaan zoeken en het enkel bij de ander te herkennen.

Ondanks bepaalde kwetsende woorden en ongemakkelijke confrontaties, ondanks gevoelens van wrok en teleurstelling, die soms van generatie op generatie worden doorgegeven, roepen sommige van onze gesprekspartners, waaronder Herman van Rompuy, duidelijk op om vooruit te kijken. Net als de pioniers die onmiddellijk na de verwoestende kracht van de Tweede Wereldoorlog het proces van Europese eenwording durfden aan te gaan, vroegen sommige stemmen om "de bladzijde om te slaan". Het perspectief is inspirerend, maar slechts op één voorwaarde: je moet eerst de bladzijde gelezen hebben. Niet om er telkens naar terug te keren, maar om je rekenschap te geven van de schade, zowel de schade die jou werd aangedaan als die die je zelf hebt aangericht.

Bibliografie

Bernanos, G. (1949). *Les enfants humiliés. Journal 1939-1940*. Paris: Gallimard.

Botella, C., & Botella, S. (2006). Pour une métapsychologie de la remémou ration. In André Green (Ed.), *Les voies nouvelles de la thérapeutique psychanalytique. Le dedans et le dehors* (pp. 709-732). Paris: PUF.

Freud, S. (1899a). Over dekherinneringen, *Werken 1*: 863, 866-883.

Ghilani, D. et al. (2017). Looking forward to the past: An interdisciplinary discussion on the use of historical analogies and their effects. *Memory Studies, 10*(3), 274-285.

Hartog, F. (2003). *Régimes d'historicité, Présentisme et expériences du temps*. Paris: Seuil.

Hirst, W. & Fineberg, I. A. (2012). Psychological perspectives on collective memory and national identity: The Belgian case. *Memory Studies*, *5*(1), 86-95.

Holmes, A., & Conway, M. A. (1999). Generation identity and the reminiscence bump: Memory for public and private events. *Journal of Adult Development, 6*(1), 21-34.

Noten

Journalistiek:
Nina Verhaeghe en Christian Laporte

1 De FDF-politicus Lucien Outers (1924-1993) was in 1979-1980 minister van Wetenschapsbeleid en Buitenlandse Handel.

2 Waalse regionalistische partij die vooral tussen 1968 en 1985 een belangrijke politieke rol speelde.

3 André Alen (°1950) was hoogleraar Grondwettelijk Recht aan de KU Leuven (waar hij in 2015 met emeritaat ging) en is sinds 2001 rechter aan het Grondwettelijk Hof.

4 William Ugeux (1909-1997) coördineerde tijdens de Tweede Wereldoorlog het inlichtingennetwerk Zéro, en werd vervolgens algemeen directeur van de inlichtingendienst in Londen. In 1955 werd hij hoogleraar Communicatiewetenschappen aan de universiteit van Leuven.

5 Paul M.G. Lévy (1910-2002) zat tijdens de Tweede Wereldoorlog een tijdlang vast in Breendonk omdat hij als medewerker van het Nationale Instituut voor Radio-omroep (N.I.R.) weigerde samen te werken met de Duitse bezetter. Met behulp van het inlichtennetwerk Zéro vluchtte hij Naar Londen. Na de oorlog doceerde hij aan de universiteit van Leuven en was hij ook vele jaren Directeur Informatie bij de Raad van Europa.

6 Maurice Hankard heeft een lange carrière gekend aan het Institut National de Radiodiffusion, waarvan hij na de Tweede Wereldoorlog directeur werd.

7 Deze vereniging werd in 1993 opgericht door Arthur Haulot en Paul Halter met als doel de herinnering aan het verzet levend te houden.

8 In 2015 was Herman van Goethem nog geen rector van Universiteit Antwerpen, maar historicus aan dezelfde instelling en curator van Kazerne Dossin. Museum van de Holocaust en de Mensenrechten in Mechelen.

9 Lionel Vandenberghe (°1943) was van 1982 tot 2002 voorzitter van het IJzerbedevaartcomité, en van 2003 tot 2007 senator voor de links-liberale partij Spirit.

10 Frans-Jos Verdoodt (°1939) was mede-oprichter en van 1984 tot 2004 voorzitter van het Archief en Documentatiecentrum voor de Geschiedenis van het Vlaams-Nationalisme. In 2000 sprak hij tijdens de IJzerbedevaart een opgemerkt "historisch pardon" uit met betrekking tot de collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog.

11 Monseigneur Massaux (1920-2008) was vice-rector van de Katholieke Universiteit van Leuven voor de splitsing. Vervolgens werd hij rector van de nieuwe Franstalige universiteit van 1969 tot 1986. Hij was een van de belangrijkste actoren in de Leuvense crisis.

12 PSC-politicus Yves du Monceau de Bergendal (1922-2013) was van 1958 tot 1988 burgemeester van Ottignies.

13 Paul de Visscher (1916-1996) was sinds 1947 hoogleraar Staatsrecht en Internationaal Recht aan de universiteit van Leuven.

14 Désiré-Joseph Mercier (1851-1926) was een Belgische aartsbisschop en kardinaal die tijdens de Eerste Wereldoorlog een heldenstatus had, maar in Vlaanderen vooral herinnerd wordt omdat hij geen oren had naar de eisen van de Vlaamse Beweging.

15 Afkorting van Saint-Verhaegen, een sinds 1888 jaarlijks op 20 novemmber gehouden viering ter ere van de oprichter van de Vrije Universiteit Brussel.

16 Marianne Thyssen (°1956) is een christendemocratische politica die tussen 2008 en 2010 voorzitter was van de CD&V en tussen 2014 en 2019 Europees Commissaris voor Werk en Sociale Zaken.

17 Lucienne Herman-Michielsens (1926-1995) was een liberale politica die van 1977 tot in 1991 in de Senaat zetelde voor de Partij voor Vrijheid en Vooruitgang (PVV). Zij is vooral bekend omwille van haar wetsvoorstel uit 1990, dat ze samen met Roger Lallemand indiende, om abortus onder bepaalde voorwaarden niet meer strafbaar te maken.

18 Roger Lallemand (1932-2016) was een Franstalig-Belgische PS-politicus. Hij was minister van Staat. Hij is vooral bekend omwille van zijn wetsvoorstel uit 1990, dat hij samen met Lucienne Herman-Michielsens indiende, om abortus onder bepaalde voorwaarden niet meer strafbaar te maken.

19 Leo Jozef Suenens (1904-1996) was aartsbisschop van Mechelen-Brussel van 1961 tot 1979.

20 Encycliek die in 1968 door Paus Paulus VI wordt uitgevaardigd.

21 Luc van den Bossche (°1947) was een socialistische politicus en bestuurder, die onder meer van 1992 tot 1998 Vlaams minister van Onderwijs en van Ambtenarenzaken en van 1998 tot 1999 Federaal minister van Binnenlandse Zaken was. In 2011 kwam hij in opspraak vanwege de riante ontslagvergoeding die hij kreeg nadat hijzelf ontslag had genomen als voorzitter van Brussels Airport om algemeen bestuurder te worden van financiële dienstverlener Optima.

22 Jean-Claude van Cauwenberghe (°1944) was een socialistische politicus, die van 1983 tot 2000 burgemeester van Charlerloi was en van 2000 tot 2005 minister-president van de Waalse gewestregering. Hij kwam in opspraak vanwege verschillende corruptiezaken in Charleroi.

23 Laurent Louis (°1980) zetelde van 2010 tot 2014 als enige volksvertee genwoordiger van de extreemrechtse Parti Populaire in het Belgische parlement.

24 Irma Laplasse (eigenlijk Swertvaegers, 1904-1945) was een vrouw uit Oostduinkerke die op 30 mei 1945 werd terechtgesteld op verdenking van verklikking. Na haar dood ontstond een langdurige polemiek over de vraag of ze effectief schuldig was geweest, dan wel of ze een slachtoffer was geweest van een antiflamingantische rechtspraak. In 1996 kwam het zelfs tot een tweede, postume rechtszaak, die in het nadeel van Laplasse werd beslecht.

Politiek: Philippe Moureaux en Herman van Rompuy

1 De Nobelprijs voor de vrede werd in 2012 uitgereikt aan de Europese Unie. Van Rompuy was toen voorzitter van de Europese Raad.

2 De Brigade Piron of officieel de Belgische 1e Infanteriebrigade werd tijdens de Tweede Wereldoorlog in het Verenigd Koninkrijk opgericht en stond onder bevel van Jean-Baptiste Piron. De brigade bestond uit meer dan 2000 gevluchte Belgische en Luxemburgse militairen. Ze nam niet deel aan de landing in Normandië maar landde op 7 augustus 1944 in Arromanches en Courseulles-sur-Mer, en nam nadien deel aan de bevrijding van België.

3 De Mouvement Populaire Wallon (MPW) was een Belgische politieke organisatie uit de Waalse beweging. Ze werd einde februari 1961 door de syndicalist André Renard opgericht, na de algemene staking van de winter 1960-1961.

4 Lovanium was een katholieke universiteit in Belgisch-Congo, opgericht in 1954 als een afdeling van de KU Leuven.

5 Hugo Schiltz (1927-2006) was een politicus en advocaat. Als voorman van de Volksunie heeft hij een belangrijke rol gespeeld in de totstandkoming van het federalisme in België.

6 Lode Claes (1913-1997) was journalist en politicus. In 1942 werd hij onder druk van het Vlaams Nationaal Verbond (VNV) schepen van Groot-Brussel. Hij werd na de oorlog wegens collaboratie veroordeeld en zat tot 1949 in de cel.

7 André Cools (1927-1991) was een politicus van de *Parti Socialiste*. In 1991 werd hij in Luik doodgeschoten.

8 José Happart (1947) was een politicus van de *Parti Socialiste*. Hij dankt zijn bekendheid aan de burgemeesterskwestie in de Vlaamse faciliteitengemeente Voeren.

9 Antoinette Spaak (1928-2020) was een lid van de *Front démocratique des Francophones* (FDF). Ze is de dochter van de voormalige Belgische premier en secretaris-generaal van de NAVO Paul-Henri Spaak.

10 Guy Spitaels (1931-2012) was een politicus, doctor in de rechten en professor aan de Université libre de Bruxelles. Hij was voorzitter van de *Parti socialiste* (PS) van 1981 tot 1992. Hij bekleedde verschillende ministerposten, en was ook voorzitter van de Waalse regering.

Film:
Adil El Arbi en Jan Verheyen

1 Het gaat om Adam Hochschild, *King Leopold's Ghost*, Boston, Mariner Books, 1998.

2 Film van André Delvaux uit 1979.

3 Ish Ait Hamou (°1987) verwierf vooral bekendheid als choreograaf en later als jurylid van de televisieshow *So you think you can dance*. Sinds 2014 schrijft hij ook romans en toneelstukken. Hij is een vurig pleitbezorger van dialoog tussen verschillende bevolkingsgroepen.

4 Peter Mertens (°1969) is sinds 2008 de voorzitter van de communistische Partij van de Arbeid/Parti du Travail de Belgique.

5 Kristof Calvo (°1987) is sinds 2013 gemeenteraadslid in Mechelen en sinds 2014 fractieleider voor Groen in het federale parlement.

6 Jean-Marie Dedecker (°1952) is een gewezen judocoach die sinds 1999 in het federale parlement zetelt. Aanvankelijk deed hij dat voor de VLD, maar in 2007 richtte hij zijn eigen partij, de Lijst-De Decker (LDD) op. Sinds 2019 is hij ook burgemeester van Middelkerke.

7 Het citaat is eigenlijk ontleend aan Lord Randolph Spencer Churchill, de vader van Winston Churchill.

8 FDF-burgemeester Roger Nols (1922-2004) richtte tijdens de jaren 70, in strijd met de taalwetgeving, in het gemeentehuis van Schaarbeek zes loketten in voor Franstaligen, twee voor buitenlanders, en slechts één voor Nederlandstaligen.

9 Marc Leemans (°1961) is sinds 2012 voorzitter van het Algemeen Christelijk Vakverbond.

10 Rudy de Leeuw (°1953) was tussen 2006 en 2018 voorzitter van het Algemeen Belgisch Vakverbond (ABVV).

11 Rudi Vervoort (°1958) is sinds 2013 minister-president van het Brussels Gewest.

12 Gettysburg is een plaats in Pennsylvania waar in 1863 een van de belangrijkste veldslagen uit de Amerikaanse Burgeroorlog werd uitgevochten.

Poëzie:
Dirk van Bastelaere en Laurence Vielle

1 De G1000 is een beweging voor participatieve en deliberatieve burgerdemocratie, geïnitieerd door Benoît Derenne, Cato Léonard, Min Reuchamps en David van Reybrouck in 2011.

2 De Zastava Yugo, een klein wagentje in de jaren 80 uit Joegoslavië, met trekken van de driedeurs Peugeot 104.

3 De “buitenparlementaire oppositie” was een politieke protestbeweging in West-Duitsland einde jaren 60 en begin jaren 70. Toen de grote coalitie die in 1968 aan de macht was de grondwet wijzigde om in crisissituaties de burgerrechten te beperken, organiseerde de APO een Mars op Bonn waar enkele tienduizenden mensen op vreedzame wijze aan deelnamen. Na de aanslag op APO-leider Rudi Dutschke in 1968, koos een groep om gewapend verzet te plegen en vormde zo de kern van de *Rote Armee Fraktion*.

4 Anton Corbijn (°1955) werd bekend voor zijn foto’s van vooral rockmusici, voor de regie van videoclips voor onder andere *Nirvana, U2, Depeche Mode, Joy Division, Front 242* e.a. en ontving ook meerdere prijzen als regisseur van speelfilms.

5 Van 21 tot 25 november 2015 had de regering een beveiligingsvergrendeling opgelegd aan Brussel, inclusief de sluiting van winkels, scholen en openbaar vervoer, door de terreurdreiging na de reeks aanslagen in Parijs op 13 november.

6 Het eilandenfestival vond traditioneel plaats op de Frioul-archipel, een groep van twee grote en twee kleine Franse eilanden die in de Middellandse Zee liggen, op zo'n 4 km van Marseille.

7 De kunstenaar Jan Fabre (°1958) is gekend voor zijn theaterwerk, o.a. via zijn theatercompagnie Troubleyn en zijn beeldende kunst (bic-tekeningen, bronzen beelden, beelden met kevers, e.a.). De choreografe Anne Teresa de Keersmaeker (°1960) is een belangrijke figuur in de hedendaagse dans. In de jaren 80 vernieuwde ze de banden tussen dans en muziek. Met *Rosas* ontwikkelde ze haar eigen choreografische taal met meer dan 35 creaties tot op heden. De mediakunstenaar Jan Lauwers (°1957) werd in de jaren 80 bekend met zijn theaterwerk, eerst met *Epigonentheater*, nadien met het gezelschap *Needcompany*. Ondertussen bouwt hij ook aan een uitgebreid oeuvre van beeldende kunstwerken.

8 Hillis Miller (°1928) is een Amerikaans literair criticus die zwaar is beïnvloed door het deconstructivisme – een leeswijze die tekst en betekenis onderscheidt en waarmee gepoogd wordt vooronderstellingen te ontdekken in teksten – en die stroming ook sterk heeft beïnvloed.

9 Laurence Vielle maakte daarover zelfs het theaterstuk *Du Coq à Lasnes*, dat zowel in België als in Frankrijk werd opgevoerd.

10 In juli 1917 brengt de leiding van de Frontbeweging met een open *Brief aan de Koning* publiek de koning op de hoogte van het wantrouwen jegens de militaire leiding, de Vlaamsvijandige pers en de regering en van het protest over de miskenning van de taal van de Vlaamse soldaten.

11 Frans Daels (1882-1974) ontving verschillende prijzen en onderscheidingen vóór WOII. Opmerkelijk is dat hij ook in 1959 laureaat werd van de Franse *Académie de Médecine* en dat hij op zijn negentigste verjaardag de dr. Albert Schweitzerprijs van de J.W. von Goethe-stichting in Basel mocht ontvangen.

12 Robert Brasillach (1909-1945) was een Franse fascistische schrijver. Hij was hoofdredacteur van een antisemitisch tijdschrift, waarin haatcampagnes werden gevoerd en in enkele gevallen zelfs tot moord werd opgeroepen. Na de bevrijding werd hij terechtgesteld wegens collaboratie. Zijn oeuvre bestaat uit romans, essays, poëzie en enkele theaterstukken.

13 Claude Semal (°1954) is een Franstalige zanger, auteur, journalist, humorist en cabaretier.

14 Dieter Lesage (°1966) is een Nederlandstalige cultuurfilosoof, woonachtig in Berlijn.

15 Pierre Mertens (°1939) is een Franstalige schrijver, advocaat in internationaal recht en criticus bij *Le Soir*. Jean-Philippe Toussaint (°1957) is een Franstalige schrijver, regisseur en fotograaf uit België. Zijn romans zijn vertaald in meer dan twintig talen.

Proza:
Kristien Hemmerechts en Vincent Engel

1 Het FDF was een Franstalig-Belgische rechtse partij die in 2015 haar naam veranderde naar DéFI, Démocrate Fédéraliste Indépendant.

2 Henri-Victor Wolvens, eigenlijke naam Wolvenspergens (1896-1977), was een Belgische kunstschilder.

3 De afkorting KVS komt oorspronkelijk van Koninklijke Vlaamse Schouwburg, maar staat nu als letterwoord voor het Vlaamse stadstheater van Brussel.

4 Wouter Bos (°1963) is een Nederlandse ex-politicus van sociaaldemocratische signatuur.

5 Het gaat hier over de federale en regionale verkiezingen van 2014.

6 In maart 2015 deed Bart de Wever in het VRT-programma Terzake controversiële uitspraken over Marokkaanse Berbers.

7 André Baillon (1875-1932) was een Franstalige Vlaamse schrijver.

8 In 1585 veroverden de Spanjaarden Antwerpen, wat gezien wordt als het startpunt van de splitsing van de Nederlanden en als het verschuiven van het culturele en economische zwaartepunt van Antwerpen naar Amsterdam. De Schelde werd niet letterlijk afgesloten, maar zeeschepen konden niet meer rechtstreeks doorvaren.

9 Vincent Engel verwijst naar de aanslagen in Brussel en Zaventem van 22 maart 2016. De daders waren afkomstig uit Molenbeek.

Sport:
Laurence Rase en Jean-Michel Saive

1 Le Carré is een wijk in Luik met veel cafés en bars, waar zich het belangrijkste deel van het nachtleven van de stad afspeelt.

2 Gemeente in het noordoosten van de provincie Luik, op het plateau van Herve.

3 Tom Boonen (°1980) was een wielrenner die verschillende klassiekers gewonnen heeft (Ronde van Vlaanderen, Parijs-Roubaix, Gent-Wevelgem). In 2005 werd hij wereldkampioen.

4 Verwijzing naar Justine Henin en Kim Clijsters die in 2003 allebei nummer één van de wereld waren. Ze wonnen beiden verschillende Grand Slam-toernooien (Australian Open, Roland Garros, Wimbledon, US Open). Justine Henin won ook een gouden medaille op de Olympische Spelen.

5 Bruno en Vincent Counard, ook bekend als Bruno en Vincent Taloche, begonnen hun carrière als komiek eerst apart voordat ze in 1992 een duo vormden. Ze zijn ook echte broers, respectievelijk geboren in 1960 en 1969.

6 François Pirette (°1963) is een Franstalig-Belgische komiek. Hij is het meest bekend om het personage van Kevin en zijn moeder.

7 Geert Hoste (°1960) is een Vlaamse stand-upcomedian. Hij begon met stand-up in 1987 en wordt de *godfather* van de stand-up in Vlaanderen genoemd. Hij is sinds 1993 een van de meest succesvolle performers van Vlaanderen.

8 Koen Wauters (°1967) is een Vlaamse zanger en frontman van de groep Clouseau. Daarnaast is hij televisiepresentator en acteur.

9 Eddy Wally (1932-2016) was een Vlaamse zanger met een kenmerkende kitscherige stijl. Zijn bekendste nummers zijn *Chérie*, *Ik spring uit een vliegmachien* en *Dans Mi Amor*.

10 Het administratief arrondissement Halle-Vilvoorde ligt in de provincie Vlaams-Brabant. Het is bijna volledig omringd door het tweetalige gebied van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Dit district bleef lange tijd tweetalig, maar de Vlaamse politieke partijen eisten een splitsing met het district Brussel, die uiteindelijk in 2012 in het parlement werd gestemd.

11 La Batte is een zondagsmarkt, gelegen langs de linkeroever van de Maas. Het is de oudste markt van het land en met vier tot vijf miljoen bezoekers per jaar een van de grootste van Europa.

Bedrijfswereld: Yves Noël en Christ'l Joris

1 Agoria is de Belgische federatie van de technologische industrie. Ze omvat meer dan 1.700 bedrijven, die in totaal iets meer dan 300.000 werknemers tellen.

2 Het Verdrag van Versailles is een vredesverdrag dat op 28 juni 1919 werd ondertekend tussen Duitsland en de geallieerden aan het einde van de Eerste Wereldoorlog in de Spiegelzaal van het Paleis van Versailles. Het bepaalt de sancties die tegen Duitsland en zijn bondge-

noten worden genomen. Duitsland moest bepaalde gebieden afstaan en afstand doen van zijn kolonies. Het werd ook onderworpen aan zware economische herstelbetalingen en grote beperkingen op zijn militaire capaciteit.

3 Het gaat om het stuk *Le carnaval des ombres* van Serge Demoulin. Dat vertelt over de annexatie van de Oostkantons door nazi-Duitsland in 1940 en het stilzwijgen van de Belgische staat na de oorlog over de soldaten die onder dwang bij de *Wehrmacht* waren ingelijfd.

4 Toen Duitsland op 10 mei 1940 België binnenviel, heeft het de Duitstalige gemeenschap geannexeerd bij de Duitse staat. Een van de gevolgen was dat elke inwoner van dit gebied als Duitser werd beschouwd en dus onder dwang kon worden opgenomen in het Duitse leger.

5 Guy Quaden (°1945) is een Belgische econoom en professor emeritus aan de Université de Liège. Hij was gouverneur van de Nationale Bank van België en van 1999 tot 2011 lid van de Raad van Bestuur van de Europese Centrale Bank.

6 François Perin (1921-2013) was professor in de rechten aan de Université de Liège. Hij was een Waalse activist en politicus. Als lid van het Rassemblement Wallon was hij een van de oprichters van de Parti pour les Réformes et la Liberté (PRL), de voorvader van het huidige Mouvement Réformateur (MR).

7 Jean Gol (1942-1995) was twee keer voorzitter van de Parti réformateur libéral (PRL) en van 1981 tot 1987 vice-premier en minister van Justitie in de regering van Wilfried Martens.

8 Fernand Dehousse (1906-1976) was een jurist die gespecialiseerd was in internationaal publiek recht. Hij bekleedde verschillende belangrijke internationale functies, zoals afgevaardigde van België in de Economische en Sociale Raad. Als senator van de Parti Socialiste Belge (PSB) was hij een voorstander van het federalistische gedachtegoed.

9 Jan Verroken (1917-2020), oud-burgemeester van Oudenaarde en voorzitter van de CVP-fractie in de Kamer. Hij wordt in Franstalig België vaak voorgesteld als de man van de slogan “Walen buiten”, die door de Vlaamse studenten van de universiteit van Leuven werd gezongen.

10 Léon Antoine Bekaert (1891-1961), was een CVP-politicus en een Belgische industrieel. Hij is de zoon van Leander Bekaert, oprichter van de Bekaertgroep in 1880. Hij was onder meer jarenlang voorzitter van de Federatie van Katholieke Werkgevers en het Verbond der Belgische Nijverheid.

11 Paul Janssen (1926-2003) was een Belgische chemicus en farmacoloog en de uitvinder van verschillende geneesmiddelen. Hij ontwikkelde met name neuroleptische stoffen met een antipsychotische werking, waarvan haloperidol de bekendste is. Hij richtte in 1953 Janssen Pharmaceutica S.A. op, dat sinds 1961 deel uitmaakt van de farmaceutische groep Johnson & Johnson.

12 Jean-Maurice Dehousse (°1938) was een PS-politicus. Hij was onder meer burgemeester van Luik en de eerste minister-president van de Waalse regering.

13 Leo Tindemans (1922-2014) was de premier van België van 1974 tot 1978. Hij bekleedde ook andere ministerposten, zoals die van Buitenlandse Zaken (1981-1988). Hij behoorde tot de Christelijke Volkspartij (CVP, nu CD&V).

Vakbonden: Caroline Copers en Felipe van Keirsbilck

1 Marouane Fellaini Bakkioui, die van Marrokaanse afkomst is, is nochtans wel in Etterbeek geboren in 1987.

2 De *Fabrique Nationale de Herstal*, nabij Luik, is een producent van vuurwapens.

3 De algemene staking tijdens de winter 1960-1961 was een reactie op de door de regering-Eyskens doorgedrukte Eenheidswet (voor economische expansie, sociale vooruitgang en financieel herstel) van november 1960. 18.000 rijkswachters en ongeveer 12.000 troepen werden ingezet om de orde te bewaren. Op vrijdag 6 januari 1961 vonden er in Luik zeven uur lang straatgevechten plaats waarbij vijfenzeventig gewonden vielen (onder hen zesentwintig stakers). Later overleden twee stakers aan hun verwondingen.

4 *Raffinerie Belge des Pétroles* of Belgische Petroleum Raffinaderij

5 Op zondag 23 oktober 1983 betoogden 400.000 mensen tegen de plaatsing van Amerikaanse en Russische kernraketten in West- en Centraal-Europa. Het was de grootste manifestatie die ons land ooit gekend heeft.

6 Ondanks grote demonstraties ging de Belgische regering in 1985 akkoord met de plaatsing van zestien kernraketten op de luchtmachtbasis van Florennes. Ze werden in 1987 verwijderd en in de Verenigde Staten vernietigd.

7 In 1939 werden Duitse soldaten er gevangen gehouden, maar het fort werd kort daarna aangevallen, waarna de Duitsers zelf het fort

gebruikten als gevangenis en als transitkamp voor de deportatie van gevangenen naar concentratiekampen.

8 De slag bij Passendale in 1917 was een grote veldslag die internationaal symbool is komen te staan voor oorlogsgruwel.

9 Zijn tienjarige dochter Mélissa werd in 1996 samen met Julie Lejeune, beiden slachtoffers van Marc Dutroux, dood teruggevonden.

10 Geert Wilders (°1963) is een Nederlands politicus van nationalistische signatuur.

11 Jan Jambon (°1960) is sinds 2 oktober 2019 minister-president van Vlaanderen.

12 De mijnramp in Marcinelle is de grootste mijnramp uit de Belgische geschiedenis en een van de grootste uit de Europese mijnbouwgeschiedenis. Op 8 augustus 1956 kwamen bij een brand in de mijn Bois du Cazier 262 mensen van twaalf verschillende nationaliteiten om het leven, onder wie 136 Italianen en 95 Belgen.

Religie:
Brahim Laytouss en Myriam Tonus

1 Advocaat Victor Hissel (1956) heeft de families van de vermoorde Julie en Mélissa bijgestaan.

2 Michèle Martin (1960) is de ex-echtgenote van Marc Dutroux. Zij is veroordeeld tot dertig jaar gevangenisstraf vanwege haar betrokkenheid bij de zaak-Dutroux. In 2012 werd ze onder voorwaarden vervroegd vrijgelaten.

3 Loubna Benaïssa was een Belgisch meisje van Marokkaanse afkomst, dat op 5 augustus 1992 in Elsene ontvoerd werd. Zij was op dat moment negen jaar oud. Ze werd vermoord en vijf jaar later dood teruggevonden.

4 Dat was in augustus 1990.

5 Paula D'hondt (°1926) was senator en minister voor de CVP. Koning Boudewijn benoemde haar tot Koninklijk Commissaris voor het Migrantenbeleid, een functie die ze uitoefende tussen 1989 en 1993. Dit koninklijk commissariaat was de oorsprong van het Centrum voor gelijkheid van kansen en racismebestrijding, opgericht in 1993.

6 Op 15 januari 1968 begonnen de betogingen naar aanleiding van "Walen Buiten". Acht maanden later werd het transferplan voor de Franstalige afdeling goedgekeurd. In 1971 werden de boeken uit de centrale bibliotheek van Leuven verdeeld: boeken met even plaatsingsnummers waren voor de UCL en oneven nummers gingen naar

de KUL. Vervolgens werden verschillende wissels georganiseerd, die door beide partijen als evenwichtig werden beschouwd.

7 "Verzuiling" staat voor de structurering van een aantal organisaties (zoals mutualiteiten, partijen, scholen, verenigingen, enz.) volgens religieuze en/of ideologische tendenzen.

8 De wet op de legalisering van abortus werd op 29 maart 1990 gestemd. Als fervente katholiek weigerde Boudewijn zich te associëren met deze wet. Een regimecrisis werd vermeden door te verwijzen naar artikel 82 van de Grondwet, waarin sprake is van de onmogelijkheid om te regeren. De toestand duurde twee dagen, terwijl de betwiste wet werd ondertekend tijdens een ministerraad.

9 Jeanine Wynants (1925-1917) was voorzitster van de Christelijke Arbeidersbeweging van 1979 tot 1985.

10 Willy Peers (1924-1984) wordt beschouwd als een van de pioniers van pijnloze bevallingen, sociale geneeskunde en de strijd voor de decriminalisering van abortus. In 1973 bracht hij vierendertig dagen door in voorlopige hechtenis voor het uitvoeren van abortussen.

Over de redacteurs

Ariane Bazan is doctor in de biologie (Universiteit Gent, 1997) en in de psychologie (Universiteit van Lyon, 2009). Ze is hoogleraar klinische psychologie en psychopathologie aan de Université libre de Bruxelles (ULB) en heeft een privépraktijk als psychoanalyticus. Ariane Bazan is de auteur van *Des fantômes dans la voix. Une hypothèse neuropsychanalytique sur la structure de l'Inconscient* (Editions Liber, 2007). Haar twee theoretische invalshoeken en onderzoekspijlers zijn enerzijds de betekenaar en anderzijds de herhalingsdrang; haar onderzoek heeft tot doel een strikt psychische architectuur van het mentale apparaat te operationaliseren. Sinds februari 2018 heeft ze een maandelijkse column in het dagblad *De Standaard*. Ariane Bazan is ook de dochter van een Franstalige Brusselse vader en een Vlaamse moeder. Ze werd op 21 juli in Brussel geboren en heeft herhaaldelijk haar Belgitude en haar opinies over de spanningen tussen de gemeenschappen in België verwoord, o.a. via haar column in *De Standaard*.

Marnix Beyen doceert hedendaagse politieke geschiedenis aan de Universiteit Antwerpen, waar hij verbonden is aan Power in History – Centrum voor Politieke Geschiedenis. Zijn onderzoek situeert zich in het grensgebied tussen de culturele en de politieke geschiedenis. Als een rode draad erdoorheen loopt het concept 'representatie' in zijn uiteenlopende betekenissen: enerzijds de culturele verbeelding van naties en andere collectiviteiten met behulp van taal, geschiedenis, wetenschap, beeldende kunsten, muziek en architectuur, anderzijds de politieke vertegenwoordiging van naties door middel van een parlementair stelsel. Bestudeerde hij deze pro-

cessen aanvankelijk vooral vanuit het perspectief van de politieke en culturele elites, dan besteedt hij tegenwoordig steeds meer aandacht aan de actieve rol die subalterne groepen erin speelden en spelen. Geografisch heeft zijn aandachtsveld zich de voorbije jaren verruimd van West-Europa naar de westelijke Balkan en Centraal-Afrika. In al deze contexten interesseert hij zich in het bijzonder aan de impact van conflicten (de twee Wereldoorlogen, de dekolonisatie, de Joegoslavische oorlog) op processen van representatie en *vice versa*.

Elke Brems is het hoofd van het departement Vertaalwetenschap van de faculteit Letteren van de KU Leuven. Ze is lid van het bestuur van het Centre for Translation Studies (CETRA) en het Centre for Reception Studies (CERES). Ze doceert in de opleiding Toegepaste Taalkunde vakken over vertalen en over de Nederlandse taal en cultuur. Haar onderzoek spitst zich toe op de twintigste- en eenentwintigste-eeuwse Nederlandstalige literatuur en cultuur en hoe die zich verhouden tot andere literaturen en culturen. Daarbij bestudeert ze fenomenen van culturele transfer: hoe worden culturele producten (bijvoorbeeld literaire teksten) doorgegeven van de ene cultuur naar de andere? Hoe worden die transfers ingezet voor de vorming van culturele identiteiten? In dat kader superviseert ze een aantal projecten onder de noemer CODL (The Circulation of Dutch Literature). Ze bestudeert ook de circulatie van culturele goederen binnen België, de zogenaamde intra-Belgische culturele transfer en de gevolgen voor culturele identificatie. Daarnaast is Elke Brems ook literatuurcriticus en expert in hedendaagse poëzie.

Olivier Luminet, doctor in de psychologie (1998), is onderzoeksdirecteur aan het Fonds de la recherche scientifique (FRS-FNRS) en professor in de psychologie aan de UCLouvain en de Université libre de Bruxelles. Een van zijn belangrijkste onderzoeksgebieden betreft het autobiografisch geheugen. Hij ontwikkelt modellen die de vorming van contextuele herinneringen ("flashbulb") verklaren en voert interdisciplinair onderzoek uit naar het collectieve geheu-

gen. Hij is vooral geïnteresseerd in historische gebeurtenissen die een impact kunnen hebben op het huidige collectieve geheugen met betrekking tot België. Hij heeft zich verdiept in gebeurtenissen zoals de splitsing van de universiteit van Leuven aan het einde van de jaren 60 of gebeurtenissen van langer geleden, zoals de Eerste en de Tweede Wereldoorlog. Hij is redacteur van een speciaal nummer van het interdisciplinaire tijdschrift *Memory Studies* (2012), dat later in boekvorm werd gepubliceerd (*Belgique-België. Eén staat, twee collectieve geheugens?* Snoeck, 2012). Hij nam deel aan twee interdisciplinaire onderzoeksprogramma's gefinancierd door het Federaal Wetenschapsbeleid (BELSPO) over "De ervaring van en de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog" (2013) en "Het Verdriet van België: De familiale transmissie van de herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog" (2017). Hij is lid van een interdisciplinair onderzoeksproject over de intergenerationele overdracht van herinneringen met betrekking tot collaboratie en kolonisatie (2020-2024).

Valérie Rosoux is senior onderzoeker aan het Fonds de la recherche scientifique (FRS-FNRS) en hoogleraar aan de UCLouvain, waar ze lesgeeft in internationale onderhandelingen en transitional justice. Ze heeft een graad in de filosofie en een doctoraat in de politieke wetenschappen. Ze was gastprofessor aan het Institut d'Etudes Politiques de Grenoble in 2002, aan het Institut d'Etudes Politiques de Lille in 2008 en aan de Nelson Mandela Metropolitan University (Zuid-Afrika) in 2011. Ze was tevens als postdoctorale onderzoeker verbonden aan de Université Laval in Canada, aan de Sciences Po Paris en aan de Johns Hopkins University, School of Advanced International Studies in Washington DC. In 2010 was ze een jaar lang senior fellow bij het United States Institute of Peace (USIP) in Washington DC. Ze is lid van de Koninklijke Academie van België. Haar onderzoek richt zich op de thema's van herinnering en post-conflict verzoening. Verschillende van haar publicaties zijn gewijd aan het omgaan met het Belgische nationale verleden. In dit verband coördineert zij een interdisciplinair onderzoeksproject over

de intergenerationele overdracht van herinneringen met betrekking tot collaboratie en kolonisatie (2020-2024).